

# Caput regni. Pražská města za vlády Lucemburků

*Václav Ledvinka*

Zakladateli Pražského Města (nazývaného též Větším, později Starým Městem pražským) a Nového Města pražského (od 14. století nazývaného Menším Městem, později Malou Stranou) – byli přemyslovští králové Václav I. a Přemysl Otakar II. Skutečným iniciátorem a organizátorem transformace raně středověkého pražského podhradí v právní (institucionální) města vrcholného středověku byli však sami nejvýznamnější obyvatelé podhradních osad. Právě oni vytvořili tato města jako sociálně hierarchizované samosprávné komuny a stali jejich vůdčí složkou – patriciátem.<sup>1</sup>

Pražský patriciát sehrál důležitou roli při nástupu Lucemburků na český trůn. V poselstvu, které žádalo římského panovníka Jindřicha VII., aby dal svého syna Jana Čechům za krále, byli vedle tří pánů a tří církevních hodnostářů čtyři pražští patricijové. Když pak v listopadu 1310 oblehlo vojsko nově zvoleného krále Jana Pražské Město, jež bylo současníky považováno za nedobytné, otevřeli mu stoupenci lucemburské strany v čele s patricijským rodem Olbramoviců bránu u kostela sv. Františka. Nepřekvapí proto, že král Jan, královna Eliška i jejich dvořané se usídlili ve městě, v patricijských palácových domech poblíž Velkého tržiště a Týnského dvora. Také slavnostní hostina po královské korunovaci se konala v Pražském Městě v refektáři minoritského kláštera u sv. Jakuba, na náklady pražských měšťanů.

Odměny za podporu nového panovníka se však pražský patriciát nedočkal. V inauguračních diplomech, jimiž se česká šlechta v prosinci 1310 pokusila vnutit králi své požadavky, není o městech ani zmínka. Také při smíření krále Jana se spojenou šlechtickou opozicí v Domažlicích v dubnu 1318 byla městská elita zcela pominuta a vyřazena šlechtou z rozhodování v zemi. Snad v souvislosti s domažlickými dohodami Jan Lucemburský dokonce radikálně obměnil staroměstskou radu a poprvé za dobu její existence z ní vyřadil příslušníky všech starých patricijských rodů (Olbramoviců, Rokcanerů, Štuků, od Kamene, od Kokotů, z Chebu) a nahradil je neznámými patriciji „druhého řádu“.

Teprve po tomto panovníkově kroku se pražští patricijové pokusili zvrátit nepříznivý vývoj a zastavit pokles svého vlivu. Dne 7. července 1319 byla ve městě slavnostně uvítána královna Eliška, která se po roztržce a rozchodu s manželem svěřila do ochrany Pražanů. Znamenalo to otevřenou vzpouru proti králi. Když před Prahu přitrhlo Janovo vojsko a obsadilo Menší Město, skončila vzpoura po několikadenních bojích kompromisním smírem. Jakmile však Staroměstští králi otevřeli brány, vynutil si bez ohledu na dohodnutou beztrestnost vypovězení šesti vůdců vzpoury z města a uvalil na obec i jednotlivé měšťany peněžní pokuty, které byly spláceny několik let.<sup>2</sup>

Neúspěch vzpoury znamenal nejen definitivní odchod starého patriciátu jako organizované skupiny z celozemské politické scény, ale také konec jeho představ o Pražském Městě jako patricijské městské republice typu svobodných říšských měst. V Čechách se dal vývoj jiným směrem – dotvářela se kategorie královských měst, která ač vnitřně samosprávná (a v některých obdobích užívající i přívlastku „svobodná“) podléhala přímé pravomoci českého krále a byla považována součástí jeho vlastního panství (*dominia specialis*).

Městskou radu v Pražském Městě obnovoval (dosazoval) více či méně pravidelně sám panovník, v Menším Městě a ve většině ostatních královských měst jeho úředník, podkomoří. Rady byly sice nadále ovládány „starými“ patricijskými rody, které obsazovaly i úřad rychtáře, vnitřními sociálními procesy i vnějšími zásahy panovnícké moci se však postupně prosazovaly důležité změny. Význam rychtáře jako reprezentanta města začal ustupovat a v pramenech se v této roli nově a stále častěji objevuje konšel předsedající

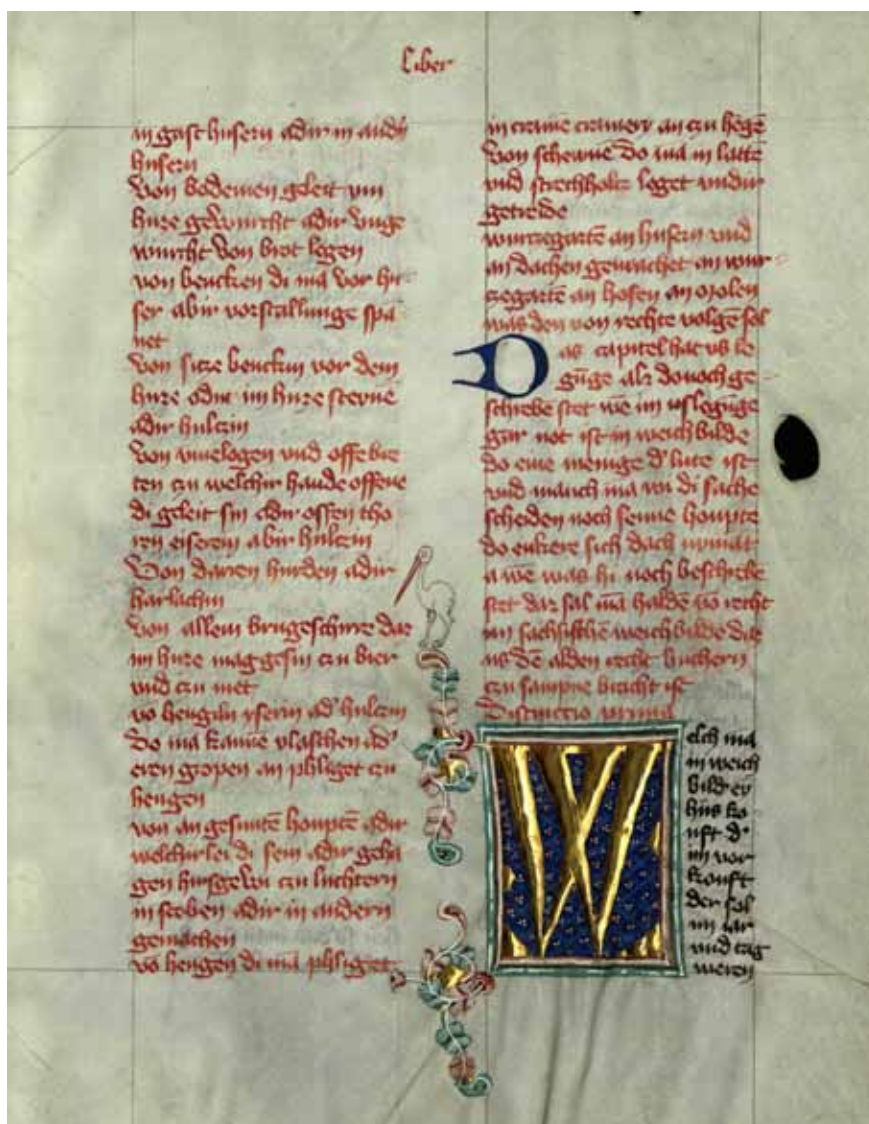


Rytina Fridricha Bernarda Wenera z doby kolem roku 1740 přibližuje goticko-renesanční podobu Staroměstské radnice před přestavbami z konce 18. a z 19. století. Kromě věže s orlojem a arkýřové kaple zachycuje nedochované východní křídlo s vysokými gotickými okny, která osvětlovala obecní síň – shromaždiště velké obce staroměstských měšťanů. Přízemí radnice bylo obestavěno kamennými krámy-kotci a před jižním průčelím stála vojenská strážnice.

radě – purkmistr. Téměř současně začínají prameny hovořit rovněž o další organizované součásti městského života a městské společnosti – o remeslech, řemeslnících a ceších. A posléze z městských rad Většího Města dosazených roku 1335, 1336 a 1337 znovu zmizeli dosud vždy dominující příslušníci rodů Olbramoviců, Velfloviců a Rokcanerů. Jejich místa obsadili, obdobně jako roku 1318, méně známí staroměstští patricijové. Dosadil je syn a dočasný zástupce krále Jana, moravský markrabí Karel, zřejmě v rámci svého úsilí o obnovu sféry královského *dominia specialis*. Měšťany ochotné podílet se na tomto záměru nalezl právě mezi patriciji „druhého řádu“, pro něž se tu naskytlá příležitost proniknout do čela města. Návrat „starého“ patriciátu, nikoli však již úplný, se odehrál až poté, co po neshodách s otcem byl Karel v roce 1338 zbaven vlády v Čechách a vyslán do Tyrol.

Městské rady z let 1335–1338 vydaly řadu statutů (správních nařízení), které směřovaly k oslabení pozic starého patriciátu rozrušením jeho klientských řetězců a zákazem ozbrojených družin. Byla rovněž stanovena majet-

Iniciála W a část textu právního kodexu magdeburského městského práva, kterým se řídilo Menší Město pražské (Malá Strana) spolu s dalšími osmi královskými městy v Čechách. Lišila se tím od Starého Města i většiny královských měst, pro něž bylo závaznou normou takzvané pražské (staroměstské) právo, odvozené od práva jihoněmeckého (norimberského). Zlacenými iniciálami iluminovanými pergamenový kodex si Malá Strana pořídila kolem roku 1390.



ková hranice (census) podmiňující právo na plnoprávné měšťanství hodnotou nemovitého domovního majetku ve městě. V době, kdy se obecným jevem stalo zadlužení měšťanů a zatížení městských domů hypotékami, tzv. rentami a věčnými platy, mohl se staroměstským měšťanem stát pouze ten, kdo se vykázal nemovitým majetkem, jehož hodnota převyšovala alespoň o 50 kop grošů výši rent z něho splácených. Dalekosáhlý význam mělo ustanovení, že napříště mají staří konšelé předávat účty novým radním za přítomnosti dalších představitelů měšťanstva. Znamenalo, že finanční záležitosti města přestaly být záležitostmi pouze městské rady a v ní zastoupených patricijských skupin a staly se veřejnou věcí. Dověřila se tím proměna Většího Města pražského z korporace uzavřených patricijských rodů v širší obec plnoprávných měšťanů.<sup>3</sup>

Zásadním mezníkem bylo rovněž získání souhlasu krále Jana se zakoupením domu na náměstí od Volflina od Kamene pro zřízení radního domu (23. srpna 1338). Sem se soustředila nejen činnost městského písaře a kanceláře, ale také všechna jednání městské rady a městského soudu. Byly zde opatrovány úřední knihy městských orgánů a městská privilegia. Výstavba vskutku reprezentativní radniční budovy na místě původního Kubkova a nově zakoupeného sousedního Volflinova domu však trvala několik desetiletí a byla dokončena až na počátku vlády krále Václava IV.<sup>4</sup>

Stejně dlouhodobým procesem bylo sepsání pražského městského práva. Komise pro provedení soupisu byla se souhlasem krále Jana i markraběte Karla ustavena roku 1341. Práce na písemné kodifikaci však probíhaly velmi liknavě a teprve kolem roku 1390 vznikl dosti nesourodý svod staroměstských tzv. konšelských a dalších práv, který měl daleko k ucelenému kodexu městského práva, jaký si ve stejné době pořídilo Menší Město pražské.<sup>5</sup> Pražské městské právo, které bylo staroměstskou interpretací městského práva jihoněmeckého, se přesto stalo vzorem, jímž se začala řídit většina českých královských měst, a staroměstský soud se stal jeho vrchní odvolací instancí.<sup>6</sup>

Základem prosperity pražských měst a pilířem jejich obecního hospodářství byla privilegia udělená českými panovníky. Staroměstští je pečlivě opisovali do své první městské knihy, kterou si pořídili v roce 1310 a která je zároveň vůbec nejstarší svého druhu v Čechách.<sup>7</sup> Nejvíce výsad obě pražská města obdržela od krále Jana. Král si sice za ně nechal příslušně zaplatit, ale současně tak přispěl k rozvoji města a tudíž i jeho solventnosti vůči jeho dalším nemalým požadavkům. Pro Staré Město vedle potvrzení jeho postavení „hlavy a sídla království“<sup>8</sup> a obnovy starších privilegií měly klíčový význam hospodářské výsady. Počínaje předkupním právem na dříví plavené po Vltavě k dřevnímu trhu v Podskalí (1316) a právem těžit pro opravu hradeb a pro městské stavby bezplatně kámen, písek, hlínu a vápno v okruhu jedné míle (11,2 km) od Prahy (1328) a konče udělením šrotérství (práva obchodovat s vínem) a práva vybírat z něho poplatek na dokončení dláždění (1341) směřovaly tyto výsady k vždy podpoře výstavby a zvelebení města. Doplňují se v tom se statuty městské rady, v nichž byl ve stejné době stanoven způsob dláždění ulic, úprava vchodů, schodišť a podloubí domů, zakázáno vyhazování odpadků i vypouštění nečistot do ulic, parkánů a příkopů (1331) a posléze zavedeno též čištění ulic a odvážení odpadu na náklady obce (1340).<sup>9</sup>



Listinou z 28. dubna 1316 udělil Jan Lucemburský Starému Městu předkupní právo a monopol na obchod s dřívím v Podskalí. Po založení Nového Města pražského přešlo toto privilegium do rukou Novoměstských a stalo se jednou z jejich nejcennějších výsad. Listina byla zpečetěna velkou jezdeckou pečeti krále Jana.



Obdobný obsah měla rovněž většina privilegií Menšího Města.<sup>10</sup> I když za vzpoury patriciátu v roce 1319 stáli Malostranští na králově straně, nepodařilo se jim dosáhnout přímé podřízenosti panovníkovi. Král Jan pouze upravil vztah podkomořího k jejich městu a způsob obnovy malostranské rady. Poskytl jí oprávnění soudit vraždy a jiné pře (1337) a osvobodil Menší Město od povinnosti odvolávat se v právních sporech k soudu města Litoměřic (1338).<sup>11</sup>

Kromě role ústředního a nejvýznamnějšího tržního místa v Čechách, nadaného právy pořádat běžné denní a týdenní (sobotní) i několikadenní velké výroční trhy – jarmarky, byla Praha od svého vzniku vždy důležitým centrem dálkového mezinárodního obchodu. Protekcí krále Jana získali pražští kupci výsady, které jim usnadňovaly obchodování vně hranic českého státu. Roku 1327 jim tridentický biskup zajistil volný (bezcelní) průchod svou zemí do Itálie a 10. června 1330 císař Ludvík IV. Bavor listinou zpečetěnou zlatou bulou osvobodil pražské kupce od všech cel na říšském území. Dohodu o clech uzavřel s králem Janem také na počátku roku 1336 uherský král Karel Robert.<sup>12</sup>

Po nástupu Karla IV. na římský a český trůn dokázala jeho aktivní a cílevědomá panovnická strategie vyvolat všestranné oživení a na čas učinila z pražských měst politické, kulturní, obchodní i finanční centrum celoevropského významu. Dne 19. ledna 1354 Karel obdobně jako Ludvík Bavor osvobodil



*Listina římského panovníka Ludvíka Bavora, osvobozující Pražany od všech cel na území Říše, byla vydána 10. června 1330 ve Špýru a zpečetěna císařskou zlatou bulou. Představovala nejvýznamnější obchodní privilegium středověké Prahy, proto byla stvrzována a obnovována dalšími římskými panovníky.*

obchodníky z Prahy od cel na říšském území a o dva měsíce později dodatkem k privilegii stanovil, že Pražané mají mít v německých zemích Říše stejná práva a výsady jako kupci norimberští.<sup>13</sup> Vedle snahy o oživení tzv. Norimberské (Říšské) silnice, směřující přes Prahu dále na Vratislav (nebo Brno či Olomouc) a Krakov, sledoval Karel od roku 1353 také další svůj záměr – otevření nové severojižní obchodní trasy, jež měla zajistit spojení Benátek s Bruggami a s hanzovními městy na Baltu přes české země a umožnit tranzit benátského zboží přes Prahu do Flander. Snaha zlevnit dopravní náklady vedením částí této trasy po vodních tocích a nově zbudovaných kanálech Dunaj – Vltava a Labe – Lübeck přesahovala však technické i finanční možnosti doby. Z plánu, který měl zásadně změnit ekonomickou situaci střední Evropy, vešla v život pouze dílčí opatření ke zlepšení a oživení tzv. České silnice z Prahy do Erfurtu a císařem nařízené „přípravné“ práce, jako bylo boření jezů a zřizování lodních propustí na Vltavě a Labi (1366). Praha se tehdy dočkala prvního přístavu a stala se místem stavby říčních lodí.<sup>14</sup>

Neexistenci koncentrované pozemkové držby pražských měst před hradbami (*contada*) zčásti kompenzovalo císařovo rozhodnutí o zřízení vinic v okruhu tří mil kolem Prahy, podřízených jurisdikci perkmistra hor viničných se sídlem na Starém Městě (1358), a následný dekret o omezení dovozu cizích vín do Prahy a českých měst (1370). Ekonomickou iniciativu Pražanů měla podpořit také další Karlova opatření – udělení práva skladu a monopol-



*Na aversu pečeti se nachází majestátní portrét císaře, na reversu vyobrazení římského Kolossea.*

ního prodeje slaných mořských ryb Novoměstským (1367) nebo svobodného sobotního masného trhu (frajmarku) Staroměstským (1376).<sup>15</sup>

Přestože v konečném výsledku se uskutečnily pouze zlomky Karlových ekonomických plánů, přinesly Praze konjunkturu, která byla součástí naplňování vize o novém skvělém sídle lucemburské dynastie a centru jejích držav, které mělo být současně důstojným hlavním městem soustátí České koruny i Svaté říše římské. Praha se měla velikostí, významem, výstavností a reprezentativností nejen zařadit po bok předním evropským velkoměstům, ale dokonce je předstihnout. Měla se stát „protějškem Říma“, „třetím Římem“ (po antickém Římu a Konstantinopoli), nebo také „novým Jeruzalémem“ středověkého křesťanského impéria.<sup>16</sup> Prologem k tomu byla obnova královského paláce a poté zahájení velkolepé výstavby katedrály nově povýšeného pražského arcibiskupství na Pražském hradě. V souvislosti s ní vzniklo ve čtyřicátých letech 14. století ze staršího předhradí poddanské město Hradčany pod správou purkrabích Pražského hradu. Na konci vlády Karla IV. stálo na Hradčanech osmdesát domů.<sup>17</sup>

Zakládacími listinami Nového Města pražského, vydanými 8. března 1348, uvedl pak Karel IV. v život svůj záměr, jímž na ploše 360 hektarů vzniklo největší městské založení soudobé Evropy. Ulice i náměstí Nového Města vycházely z promyšleného pravidelného rozvrhu a byly vyměřeny s nesmírnou velkorysostí, aby pojalý předpokládaný provoz obchodního i správního centra středověké říše. Karel IV. osobně pečoval o to, aby Nové Město bylo ozdobeno reprezentačními stavbami, které jsou dodnes jeho urbanistickými dominantami. Architektonické ztvárnění klášterů sv. Kateřiny, Emauz, P. Marie a Karla Velikého na Karlově a kapituly u sv. Apolináře i jejich umístění v panoramatu města je natolik výjimečné, že v jejich založení a dislokaci bývají hledány skryté symbolické významy a reminiscence. Do roku 1355 vyrostlo na Novém Městě asi 650 domů. Opevnění o délce tři a půl kilometru se čtyřmi branami a jedenadvaceti hranolovými věžemi bylo postaveno za pouhé dva roky (1348–1350). Od poloviny padesátých let se však tempo výstavby zpomalovalo a celý areál vymezený Karlovými hradbami nebyl zaplněn souvislou zástavbou až do počátku 20. století.

Stejně velkoryse jako pravobřežní zástavbu Prahy zvětšil Karel IV. také její část na levém vltavském břehu. Bez právních kroků a bez vydání listinných dokumentů dal roku 1360 obehnat Hradčany, Strahov a Petřín novou hradbou. Opevněný areál Menšího Města se tím zvětšil na trojnásobek původní plochy a vedle osad Obory, Trávníku, Nebovid a Újezda zahrnul celé území maltézske jurisdikce. Na rozdíl od Nového Města však zde až do konce 16. století nedošlo k vysazení žádného nového souvislého osídlení.<sup>18</sup>

Uskutečněním Karlových zakladatelských záměrů se Praha v průběhu pouhých patnácti let stala sedmým nejlidnatějším městem evropského kontinentu (po Římu, Konstantinopoli, Gentu, Avignonu, Florencii a Paříži) a svými přibližně 40 tisíci obyvateli byla největším městem tehdejší římské říše mimo Itálii i největším velkoměstem na sever od Alp a na východ od Rýna. Opevněná plocha pražského souměstí a hradů přesáhla 645 hektarů. Větší rozlohu měly v tehdejší Evropě pouze obě staré antické metropole, Řím a Konstantinopol.

Zásadní význam pro kulturní atmosféru říšské metropole měl další z ojedinelých činů Karla IV. – založení pražského vysokého učení 7. dubna 1348. Pro vývoj vztahů mezi panovníkem a jeho hlavním městem pak byl určující fakt, že Karel IV. vzdor neobyčejné osobní dynamičnosti a mobility strávil téměř polovinu času svého vládnutí v Praze a vykonal zde téměř polovinu svých vládních aktů. Proto se ve všech pražských městech nacházely palácové domy příslušníků vládnoucího rodu, významných členů císařského dvora, světských i duchovních velmožů. A je přirozené, že v úzkém kontaktu s Karlovým dvorem byli též představitelé pražského patriciátu, kteří zde zastávali různé úřední funkce a zajišťovali důležité činnosti.<sup>19</sup>

Vztah mezi Karlem IV. a pražským, zejména staroměstským, patriciátem nebyl však bezproblémový. Dne 13. ledna 1350 panovník osobně na Staroměstské radnici dosadil novou městskou radu, v níž jako již v letech 1335–1338 chyběli představitelé starých patricijských rodů. Tentokrát je



*Dobytčí trh (dnešní Karlovo náměstí) s kaplí Božího Těla uprostřed prostranství. Zde byly podle ustanovení Karla IV. vystavovány a poutníkům ukazovány říšské svátostiny. Na počátku 15. století kaple připadla univerzitě, později na ní byly upevněny bronzové desky s textem basilejských kompaktát. V popředí jsou Novoměstské mlýny, kostel sv. Václava a věž bývalého královského hrádku Václava IV. na Zderaze. Výřez ze známého prospektu Egidia Sadelera, Johanna Wechtera a Philippa van den Bosche zachycuje podobu této části Nového Města v roce 1606.*





*Detail znakové galerie na jižním průčelí Staroměstské radnice s erbem Starého Města uprostřed. Znaková výzdoba radního domu vznikala a postupně narůstala od šedesátých let 14. století do počátku 17. století. Její součástí byly vedle erbů panovníka, korunních zemí Českého království a Starého Města pražského znaky předních patricijských rodů a významných měšťanů – členů městské rady. Fotografie pochází z doby kolem roku 1920 před novodobou restaurací znaků.*

však nahradili pouze dva konšelé z méně významných patricijských rodin. Devět míst v radě poprvé za dobu trvání pražské městské samosprávy obsadili řemeslníci, desátým konšelem se stal kramář, představitel drobného obchodnictva. Karel IV. tedy do čela Starého Města namísto dosavadní vždy patricijské rady jmenoval radu „poločekovně“. Bezpochyby se v tom odrážel vývoj sociálně ekonomických poměrů ve městě, především dovršující se emancipace střední vrstvy měšťanstva (řemeslníků) a růst vlivu cechů. Již v červenci 1352 se však

Karel rozhodl správu Starého Města znovu vyměnit a jmenoval radu složenou opět výhradně z představitelů patricijských rodů. I když od roku 1353 byla staroměstská rada natrvalo rozšířena z dvanácti na osmnáct členů, řemeslníci do ní znovu pronikli teprve roku 1362. Nadále pak rady byly již složeny vesměs vyváženě z patricijů starých rodů, příslušníků mladšího patriciátu a řemeslníků. Dokladem tohoto složení staroměstské samosprávy je dodnes dochovaná vnější znaková výzdoba Staroměstské radnice.<sup>20</sup>

Změny ve staroměstské radě měly patrně Karlu IV. uvolnit ruce k dovršení fundátorských záměrů a aktů. Jiné povahy bylo nařízení, jímž císař v posledních dnech roku 1367, před odjezdem do Říše a do Itálie, spojil Staré a Nové Město v jeden celek. Dopršil se jím vlastně záměr vytvoření jednotné velké říšské i české státní metropole.<sup>21</sup> Problémy, jejichž podstatu neznáme, měly však za následek, že v březnu 1377 Karel IV. jednotu Starého a Nového Města zrušil. Provedl to opět bez právních aktů a listin, prostým jmenováním oddělených a samostatných městských rad pro každé z měst. Proto se určení důvodů ukončení jednoty pohybuje pouze v rovině hypotéz. Nepochybně zde hrály roli vnitřní ekonomické problémy, které přes staroměstský původ velké části měšťanů Nového Města a trvající osobní i rodinné vazby stále více nabývaly podoby konkurenčních rozporů mezi oběma městskými obcemi. Rozhodující však patrně i tentokrát byla souvislost s konkrétními panovníkovými politickými či finančními záměry. Rozdělením souměstí Karel IV. mohl sledovat například záměr usnadnit vládu nad městem svému nástupci Václavu IV.



Doba vlády krále Václava IV. (1378–1419) byla dlouhým epilogem, uzavíracím stoleté období vnitřního dotváření, růstu a rozkvětu pražských měst pod vládou Lucemburků. Dopršila se především velkolepá výstavba císařské metropole, zahájená ve čtyřicátých letech Karlem IV. Na Novém Městě bylo dokončováno šest kostelních staveb a přestaveb, je doloženo budování kostelů P. Marie před Týnem a sv. Jakuba na Starém Městě a kolegiálního chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Ani stavba Svatovítské katedrály se

nezastavila smrtí Petra Parlěře (1399) a jeho syna Jana (1405), nýbrž pokračovala pod vedením kamenického mistra Petrlíka až do roku 1418. Kamenická huť mistra Kříže budovala reprezentativní jižní křídlo Novoměstské radnice, zatímco parlěřovská Staroměstská radnice byla po zhoubném požáru z roku 1399 obnovena a ozdobena nevídaným orlojem hodinářského mistra Mikuláše. Sám Václav IV. kromě přístavby královského paláce na Hradě byl stavebníkem svých nových rezidencí ve městě, především Králova dvora v parkánu u staroměstské Odrané (pozdější Prašné) brány a hrádku na Zderaze na území Nového Města. Doložené datace sochařských, malířských a iluminátorských děl svědčí o tom, že neustala ani ostatní umělecká tvorba a že Praha až do prvních ještě předrevolučních husitských bouří (1412–1413) zůstávala nejvýznamnějším centrem středoevropské poklasické gotiky a jejího „krásného slohu“.<sup>22</sup>

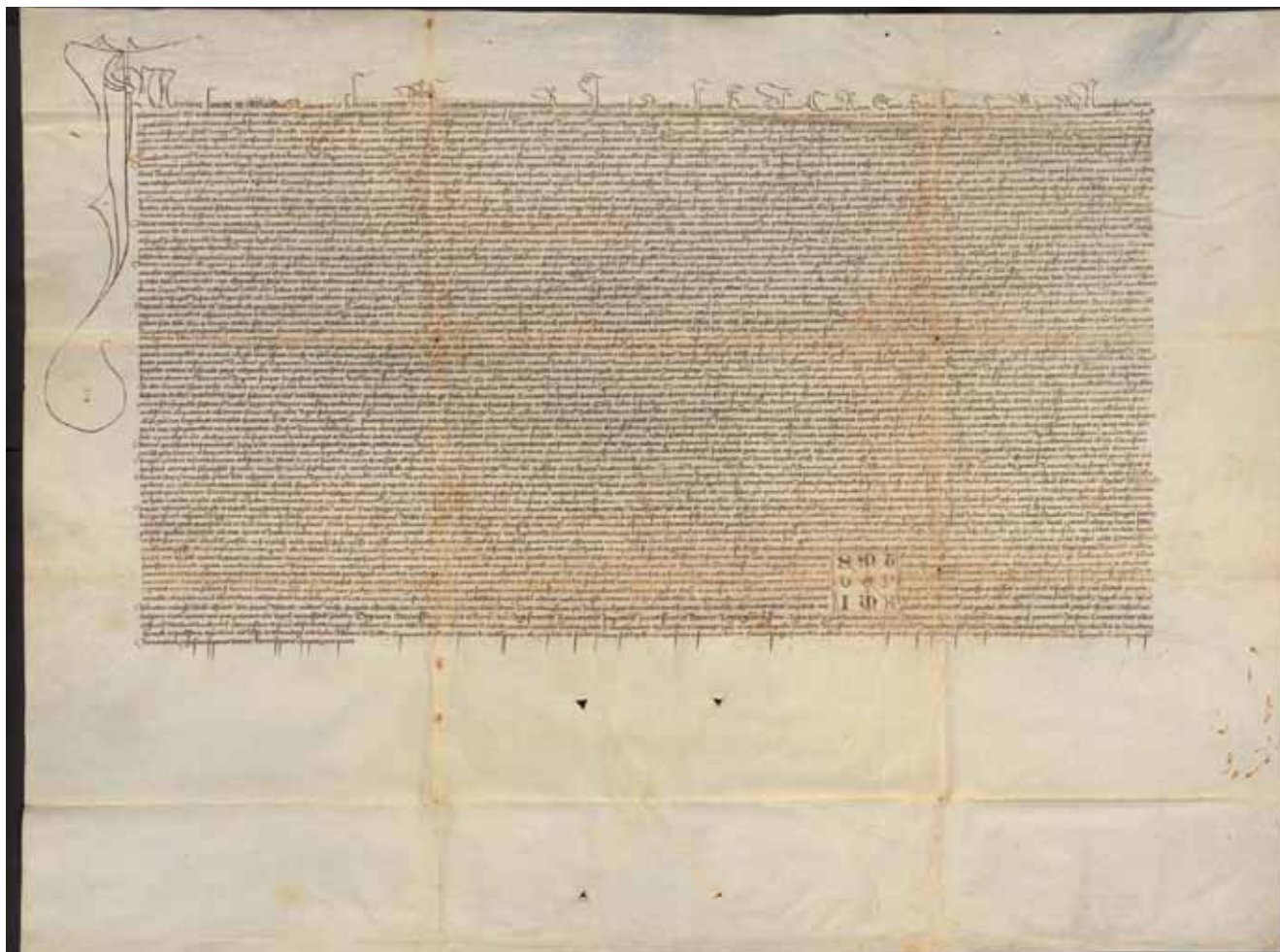
Propuknutí politických sporů a po zajetí krále Václava panskou jednotou roku 1394 i ozbrojených konfliktů znamenalo ukončení dlouhého období prosperity. První otevřenou explozí sociálního napětí v pražských městech však byl již velký pogrom na obyvatele židovského ghetta dne 18. dubna 1389, jemuž padly za oběť na tři tisíce Židů. Sesazení Václava IV. z říšského trůnu 20. července 1400 pak znamenalo, že pražské souměstí ztratilo postavení rezidenčního a politického centra Svaté říše římské se všemi výhodami a zisky, které z toho plynuly. V červenci 1401 vpadlo navíc poprvé po téměř stu letech do Čech cizí vojsko.

Do vnitřního života pražských měst přineslo toto krizové období dva nové podstatné rysy. Prvním bylo počestění samosprávy městských obcí. Dovršilo se při obnově staroměstské rady v lednu 1408, kdy král Václav IV., údajně na radu svého finančníka, staroměstského patricije Mikuláše Augustinova, dalších dvořanů a také univerzitních mistrů Jeronýma a Jana Husa, obrátil dosavadní poměr zástupců českého a německého etnika ve staroměstské radě a bez ohledu na skutečné národnostní složení měšťanstva dosadil na konšelská místa šestnáct Čechů a dva Němce. Správa nejdůležitějšího z pražských měst se tak zásahem zvenčí přizpůsobila situaci, jaká v té době již vládla též na radnicích Nového Města a Malé Strany.<sup>23</sup>

Druhou podstatnou změnou byl zrod reformního hnutí. Počestění staroměstské rady o rok předešlo obdobný převrat ve čtyřnárrodní, fakticky však též německé samosprávě pražské univerzity, který provedl král Václav IV. vydáním Dekretu kutnohorského. Český univerzitní národ tehdy výrazně podpořili čeští členové rady Starého Města. Nacionální aspekt, který pod povrchem politických událostí konce 14. a prvních let 15. sto-

*Sloupová vstupní síň (velký mazhaus) Novoměstské radnice, postavená v prvním desetiletí 15. století. Nese výrazné rysy české poklasické gotiky doby krále Václava IV.*





*Listina z 1. října 1436, kterou císař Zikmund po definitivním přijetí za českého panovníka a po příchodu do Prahy obnovil a stvrdil všechna práva a svobody Nového Města pražského. Listina má mimořádný význam, neboť po dobytí Nového Města krátce před bitvou u Lipan byla původní novoměstská privilegia zničena a obec podřízena Starému Městu. Zikmund konfirmací předchozích výsad plně obnovil jeho suverenitu.*

letí nabyt v pražském prostředí na důležitosti, se tak spojil s reakcí učenců na obecnější celoevropské krizové jevy. Dlouholetá kritika rozmarilosti, lakoty, úplatkářství, kupčení s úřady, hodnostmi a církevními beneficiemi přerostla v počestně Praze ve vznik hnutí, kladoucího si za cíl obecnou nápravu církevních a společenských poměrů. Jeho vůdčím duchem a zosobněním byl Jan Hus.



Čtrnáctiměsíční panovnický pobyt císaře Zikmunda v sídelním městě Českého království byl krátkou epizodou, jíž se po patnáctileté cézuře husitské revoluce definitivně uzavřela lucemburská kapitola pražských dějin. Zikmund, který při předběžných jednáních přijal všechny požadavky Pražanů, vydal 22. července 1436 v Jihlavě privilegia, stvrzující pražským městům dosavadní svobody a zaručující jim zisky z revolučních let. Dne 23. srpna 1436 ve slavnostním průvodu konečně vstoupil do pražských bran jako uznáný český král. Vztah mezi ním a hlavním městem se však nevyvíjel harmonicky. Císař sice Starému Městu opětovně stvrdil všechna privilegia a obnovil plnou nezávislost Nového Města,<sup>24</sup> avšak při obnově městských rad

záměrně pominul zkušené kališnické politiky. Císařský dvůr sídlící v Králově dvoře a v okolních domech byl v přísně kališnickém městě cizorodým živlem jak svým složením převážně z katolíků a cizinců, tak svým uvolněným chováním.<sup>25</sup> K neshodám, které z toho vyplývaly, se přidružily problémy církevní, když se do svých bývalých působišť začali vracet kněží a řeholníci odmítající přijímání podobojí, zatímco z města byli vypuzeni nejen bývalí husitští radikálové jako Petr Payne, ale v květnu 1437 musel tajně opustit Prahu i Jan Rokycana, zvolený (1435) avšak Římem nikdy neuznaný pražský arcibiskup. Napětí vyvrcholilo nevídanou hromadnou popravou Jana Roháče z Dubé a jeho padesáti šesti spolubojovníků, která se odehrála na pražském popravišti před Horskou branou 9. září 1437.<sup>26</sup>

Když 11. listopadu 1437 císař Zikmund spěšně odjel z města, do krajnosti pobouřeného jeho vladařskými počiny, lucemburská epocha v dějinách Prahy definitivně skončila. Poslednímu Lucemburkovi nebylo dopřáno obnovit lesk císařské metropole svého otce, doposud doznívající v literární a knižní kultuře husitské Prahy.<sup>27</sup> Neměl ani čas rozvinout a uvést plně v život kališnicko-katolické „království dvojího lidu“, jehož základy, ať už záměrně či z nezbytnosti, položil svým pojetím královské vlády v Čechách.

# Koruna království českého za vlády Lucemburků

*Lenka Bobková*

## Pojem *Corona regni Bohemiae*

Termín *corona* se v Evropě objevuje ve státoprávním smyslu již ve 12. a 13. století, jeho význam ale nebyl všude a vždy stejný. Ve Francii se korunou rozuměla bezprostřední královská doména i léna podléhající králi, v Anglii pojem více směřoval nad osobu krále, jehož důstojenství (*dignitas*) z koruny pramenilo, Koruna království aragonského zahrnovala země, které patřily pod vládu aragonského krále (Aragonie, Katalánie, Mallorca), v Uhrách pojmy král a koruna byly těsně svázány, neboť se odvozovaly od koruny sv. Štěpána, jejímž nositelem se panovník stal korunovaci, a podobně se vyvíjelo i pojetí koruny v Polsku.<sup>1</sup>

V českém prostředí se pojem *corona* poprvé objevil za vlády druhého českého krále Vladislava II. v listinách z roku 1169, které se vázaly k založení špitálu johanitů na levém břehu Vltavy a k další jim určené donaci.<sup>2</sup> Ze znění obou dokumentů je patrné, že korunou byl myšlen bezprostředně disponovatelný majetek panovníka, z něhož plynul zmíněný dar. V poněkud jiném smyslu se pojem vrátil do diplomatických písemností ve 14. století, v době, kdy se Lucemburkové zasloužili o podstatné rozšíření držav českého krále.<sup>3</sup> Sporadicky se termín *koruna* objevuje již v listinách Jana Lucemburského, poprvé v roce 1329 v souvislosti s připojením Zhořelecka, v roce 1336 pak v lenní listině Bolka Minsterberského, a od čtyřicátých let se začal užívat již pravidelně. Zatímco v prvním případě šlo spíše o vyjádření plných práv krále vůči připojované zemi, u dalších listin již zřejmě pojem Česká koruna označoval teritoriální celek ovládaný českým králem.<sup>4</sup>

Uvažujeme-li o přímém vzoru pro použití výrazu *corona*, pak není bez zajímavosti, že zhořelecké listině předcházela cesta městské delegace do Francie za kralevicem Karlem, jemuž složila hold jako budoucímu panovníkovi.<sup>5</sup> Karlovy francouzské zkušenosti mohly stát i za slezskými listinami, vydanými v době, kdy se kralevic z otcova pověření slezskými záležitostmi intenzivně

zabýval, ale stejně tak dobře na něho mohla zapůsobit i terminologie písemností Uherské koruny, s níž měla utvářející se se Česká koruna také některé společné rysy. Nejvíce se v ní však odrážel pozdně středověký model Říše kombinovaný se západoevropským lenním systémem, preferovaným Janem Lucemburským a dále rozvíjeným Karlem IV. v rámci vlastního rodu.<sup>6</sup>

Za pomyslné datum konečného ustavení České koruny ve smyslu „státoprávním“ lze považovat vydání dvou inkorporačních listin 7. dubna 1348. Jejich označení pramení z užití právního termínu *incorporare* (přivtělovati), známého z církevních písemností a zaručujícího neměnnost vzniklého svazku.<sup>7</sup> Zmíněné listiny patří do souboru třinácti dokumentů, které Karel vydal jako římský král a jež měly zabezpečit postavení českého krále a jeho držav v rámci Svaté říše římské. Volně k nim patří čtrnáctá listina zpečetěná Karlem jako českým králem, týkající se pražského vysokého učení.<sup>8</sup>

V první z inkorporací byla k České koruně přivtělována Morava, na jejímž území se rozkládalo Markrabství moravské, vévodství opavské a biskupství olomoucké.<sup>9</sup> Všechny tyto celky byly lenním poutem vázány k českému králi. Opavské vévodství ustavil král Jan, když ho v roce 1318 udělil v léno Mikuláši II. Opavskému,<sup>10</sup> Markrabství moravské pak Karel vyhradil svému bratru Janu Jindřichovi (1349).

Druhá inkorporace se týkala slezských knížectví a Horní Lužice, respektive Budyšínska a Zhořelecka, které měly být též pevně a navždy spojeny s Českou korunou. Většina knížectví zůstávala královskými lény, zatímco nad Vratislavskem a Horní Lužicí král vládl bezprostředně. Tuto inkorporaci Karel IV. vydal ještě jednou z císařské moci (říjen 1355). Formou inkorporace přivtělil k České koruně též české državy v Horní Falci (1355) a Dolní Lužici (1370). Aby dosáhl jejich obecného, proklamativního uznání, vyžádal si k nim také souhlasy říšských kurfiřtů, takzvané Willebriefe. Ty byly vydány i k inkorporování českých držav ve Vogtlandu, byť vlastní císařova listina neexistuje.

Všechna uvedená opatření směřovala k zakotvení České koruny jako pojmu pro teritoriální celek, který je vázán na českého krále, ale v naddynastickém smyslu, a jako takový je začleněn do Svaté říše římské. Česká koruna tak stála nad panovníkem, který byl zodpovědný za zachování její celistvosti. Nadále proto budou představitelé korunních zemí slibovat věrnost králi a Koruně království českého jako věčně trvajících „státoprávních“ institucí. Korunu tvořily jak země pod bezprostřední vládou panovníka, tak dědičná královská léna. Rozdíl mezi nimi se promítal především do míry možností panovníka a potažmo Koruny zasahovat do vnitřního života jednotlivých zemí, což bylo u lén v podstatě nemožné. Držitel léna za svou zemi zodpovídal a král o ní mohl rozhodovat pouze tehdy, když došlo k nějaké neoprávněné transakci nebo při vymření rodu. Proto se také pojem Česká koruna neobjevuje v návrhu zákoníku zvaného *Maiestas Carolina*, neboť o jeho prosazení se mohlo uvažovat pouze v přímých královských državách, tedy v Čechách, Horní Lužici a Vratislavsku. Tato skutečnost se také promítla do výčtu nezastavitelného zboží, mezi nímž figuruje nejen Žitava, ale i všech pět měst „*in budissensi provincia*“ (Budyšín, Zhořelec, Kamenec, Löbau, Lubaň) a slezská města ležící na území přímého panství českého krále, kon-

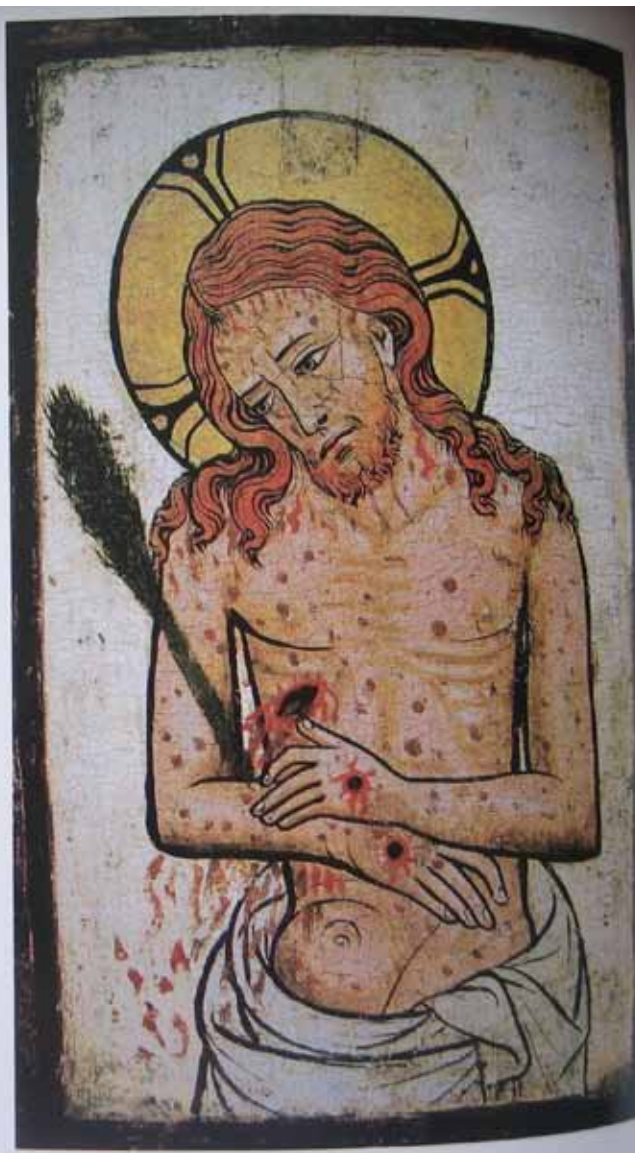


*Hornolužická města podporovali již Přemyslovci a právě díky nim se ve 13. století dostal do pečeti některých z nich český dvouocasý lev. Dokladem je i nejstarší pečeť města Zhořelce z roku 1249.*

krétně Vratislav, Středa (Środa Śląska), polovina Hlohova a Frankenštejn (Ząbkowice Śląskie).<sup>11</sup>

Uznání podřízenosti českému králi a příslušnosti k České koruně podléhalo zavedenému rituálu, který se opakoval po změně na trůnu či personální výměně držitelů lén. Skládal se ze dvou neoddělitelných částí: složení slibu věrnosti panovníkovi a záruk, jež naopak král zemi dával uznáním jejích dosavadních práv a privilegií. První akt se lišil podle toho, v jakém právním poměru příslušné území či jeho pán byli vůči českému králi. Pokud šlo o země pod jeho bezprostřední vládou, pak slib věrnosti složili její reprezentanti (stavy) formou holdovací přísahy. Naopak lenní slib měl charakter osobní přísahy leníka, který se králi zaručoval věrností za sebe i za svou zemi. V obou případech král písemně potvrdil přijetí přísahy a garantoval zmíněná privilegia, případně je i rozšířil. Lenní listy o uznání svrchovanosti českého krále vydávali i leníci, ne vždy se nám však obě písemnosti zachovaly.

*Vlivy lucemburského dvorského umění najdeme na mnoha místech korunních zemí. Ukázkou recepce malířského stylu Mistra Vyšebrodského oltáře je i deska s Trůnící Madonou (přední strana) a Bolestným Kristem (zadní strana), která pochází z Prahy a bývá datována do rozmezí čtyřicátých až šedesátých let 14. století. Určena byla pro hornolužický klášter cisterciáček St. Marienstem, dnes se nachází ve sbírkách muzea ve Zhořelci.*





Symbol nadčasovosti vlády českých králů bez konkrétního určení jejího teritoriálního rozsahu představoval korunovační klenot – Svatováclavská koruna. Nebyla majetkem krále, ale měla spočívat na hlavě zemského patrona sv. Václava jako věčného vládce země a zároveň i přímlyvce stávajícího panovníka, který jím je z milosti Boží. Logicky byl klenot uložen v pražské katedrále, určené k pomazání a korunovaci panovníka a stojící v těsné blízkosti rezidenčního paláce českých králů. Mimořádnost korunovačního klenotu vyplývá z listiny papeže Klimenta VI., jenž na Karlovu žádost posvátnost diadému stvrdil. A jako jeden ze symbolů české státnosti je Svatováclavská koruna vnímána dodnes.

Ve středověkém pojetí České koruny působil panovník v podstatě jako jediný integrační činitel, a proto se s poklesem autority Václava IV. oslabila i její soudržnost. Ta ještě více utrpěla za husitských válek, kdy se pražské centrum ocitlo bez krále. Vedlejší země až na výjimky nepřijaly Husovo učení, podpořily krále Zikmunda a postavily se proti „kacířským“ Čechům. Rozkol se ještě prohloubil v následujícím interregnu. Právě v těchto desetiletích také ve všech zemích rostlo stavovské uvědomění, formované ale odděleně, tedy na zemském a nikoliv celozemském principu. Vedlejší země sice nepopíraly své začlenění do České koruny, ale zodpovědný se cítily pouze králi. S tímto postojem nebyly srozuměny české stavy, které se postulovaly do role zástupců panovníka a z této pozice také bránily celistvost České koruny,<sup>12</sup> nicméně na jejím středověkém státoprávním uspořádání se nic nezměnilo. Až do roku 1619 nevznikl žádný společný stavovský úřad, ani stavovská korporace.

Česká koruna v době svého největšího teritoriálního rozmachu na konci vlády Karla IV.



Termín *Corona regni Bohemiae* vcházel do života pozvolna. Ne vždy byl užíván s plným pochopením (zejména v narativních pramenech 14. století) a postupem času většinou splýval s Českým královstvím, právně nicméně definitivně zanikl až se vznikem Československé republiky.

## Teritoriální rozmach Českého království za Jana Lucemburského

O rozšíření Českého království se významně zasloužili již poslední Přemyslovci, ale jejich výboje byly jen dočasné a nepřežily vymření rodu. Jan Lucemburský na jejich ambice navázal již koncem prvního desetiletí své vlády. Využil tísně římského krále Ludvíka Bavora, který v letech 1314–1322 potřeboval podporu českého krále v zápase o říšský trůn a v expanzi mu nebránil. Sám ji dokonce podpořil, když v souvislosti se svou volbou Janovi přislíbil poměrně rozsáhlé zástavy jak v blízkosti hranic Českého království (Chebsko, hornofalcké hrady Floss/Flossenbürg a Parkstein), tak nedaleko Lucemburska (clo na Rýně v Bacharachu a zboží v jeho okolí). Ve skutečnosti byly však zástavy předány až v Řezně v říjnu roku 1322, po porážce Fridricha Habsburského v bitvě u Mühldorfu, v níž král Jan Ludvíkovi vydatně pomohl.

Pro České království mělo největší význam získání Chebska, o nějž usiloval již Přemysl II. a Václav II. V řezenských smlouvách bylo oceněno na 20 tisíc hřiven stříbra a zahrnovalo město a zemi Cheb s pevnostmi Starý Hrozňatov (Kinsberg), Ostroh (Seeberg) a Hohenberg. <sup>Král</sup> Jan vzápětí zajel do Chebu, aby přijal slavnostní hold města, jemuž pak potvrdil rozsáhlá stávající práva a slíbil, že zemi ani město dále nezastaví. Správou celého území

*Cheb se za Jana Lucemburského stal správním centrem celé chebské zástavy a sídlem králem jmenovaného hejtmana. Zvýšila se tak politická prestiž ekonomicky silného a kulturně bohatého města, které navíc za svou zvláštní pozici vděčilo statutu říšské zástavy. Český král sice fakticky celému kraji vládl, ale vrchní práva k němu nadále patřila římským panovníkům a Chebsko tudíž současně zůstávalo říšským územím. Oficiálně zástavní práva pominula až zánikem Svaté říše římské roku 1806.*





S Chebskou zástavou byly od počátku spojeny dva hornofalcké hrady, Parkstein a Floss. Zbytky tohoto hradu, dnes označovaného jako Flossenbürg, působí stále impozantně i po odtěžení části skály, na níž stojí. Nachází se poblíž českých hranic a otevírá se z něho výhled nejen na Parkstein, ale i hluboko do Horní Falce. Strategická poloha hradu později vedla Karla IV. k poměrně komplikovanému vyjmutí hradu Parkstein ze zástavy a jeho převedení mezi bezprostřední državy českého krále. Elegantněji udělal totéž s Flossem, když uznal dávné darování hradu králi Přemyslovi I. Fridrichem II. na základě listiny z 26. září 1212, již nečekaně objevil ve vídeňském archivu Albrecht III. a předal Karlovi.

pověřil svého hejtmana, který měl sídlit v Chebu.<sup>13</sup> Kraje při západní hranici Čech Jan navštívil ještě jednou, když mu v roce 1327 fojt Jindřich st. z Plavna složil lenní slib ke svým državám v okolí Plavna.

Ještě dříve, než došlo k předání Chebska, vstoupil Jan do Horní Lužice. Celé její území se tehdy označovalo jako *provincia Budissinensis*, která se poprvé ocitla v rukou českého panovníka již za Vratislava II. (1086). Po delší přestávce pak nad ní Přemyslovci vládli od roku 1126 do 1253, kdy země přešla jako náhrada věna české princezny Boženy na rod braniborských Askánců. Když v roce 1319 vymřeli, přihlásilo se o jejich rozsáhlé dědictví, zahrnující kromě braniborského markrabství i obě Lužice, několik zájemců. Po Horní Lužici sahal javorský kníže Jindřich, jehož matka pocházela z askánského rodu, a král Jan, který na ni uplatňoval právo jako na uvolněné věno. Hrozící spor se vyřešil dohodou o rozdělení země, které mělo svou tradici již z doby askánské vlády. Jan si ponechal Budyšínsko a Jindřich opanoval Zhořelecko, víceméně jako kompenzaci za dosud nesplacené věno jeho manželky Anežky, dcery Václava II. a Elišky Rejčky. Ludvík Bavor pak v říjnu 1321 českému králi udělil „marku a zemi budyšínskou“ v léno.<sup>14</sup> V roce 1329 Jan získal i Zhořelecko. Listinou vydanou 19. května 1329 pak tuto část Horní Lužice inkorporoval ke Koruně Království českého.<sup>15</sup> Nad celým územím král ustanovil hejtmanskou správu, jejímž sídlem se stal Budyšín. Obě části Horní Lužice – Budyšínsko a Zhořelecko – byly opět sjednoceny pod jeden centrální úřad.

Hladké připojení Zhořelecka se patrně událo za podpory města Zhořelce, které s králem udržovalo již delší dobu kontakt.<sup>16</sup> Aktivita města vypovídá i o specifitě Horní Lužice, na jejímž území se konstituovala pětice ekonomicky silných měst (Budyšín, Zhořelec, Löbau, Kamenec, Lubaň), která významem zastiňovala zdejší nepřiliš majetnou šlechtu. Bohatství hornolužických zeměpanských měst plynulo především z jejich výhodné polohy na cestě zvané *Via regia* neboli *Hohe Straße*, která vedla z Erfurtu přes Lip-



Honosná radnice ve Vratislavi představovala viditelný symbol bohatství i práv tohoto hrdého města, jež v České koruně zaujímalo po Praze nejvýznamnější místo. Na tympanonu jižního portálu radnice je vazba města k českému králi připomenuta dvouocasým lvem ve zbroji.

sko a Drážďany do Horní Lužice a ze Zhořelce pokračovala přes Lehnic a Středu do Vratislavi. Podél Nisy se od ní oddělovala cesta směřující na sever do Dolní Lužice, na jih do Čech vedla spojnice přes Žitavu (takzvaná Žitavská cesta). Prosperitu měst podporoval i král, neboť mu z nich plynuly pravidelné příjmy i nejrůznější půjčky a pomoci.

Získání Zhořelecka spadá do doby, kdy Jan Lucemburský rozehrál velký zápas o ovládnutí slezských knížectví, která se od poslední čtvrtiny 12. století postupně konstituovala jako domény několika větví nevládnoucích Piastovců. Základ jejich rozrodu tvořily dvě linie – knížata slezská (*duces Silesiae*)

na území dnešního Dolního Slezska, a knížata opolská (*duces Opolienses*), panující zhruba nad Horním Slezskem. Dalším dělením vznikla tři slezská knížectví – svídnické, hlohovské a vratislavské, dále ještě rozdrobena na knížectví svídnické, javorské, minstrberské, hlohovské, zaháňské, stínavské, olešnické, vratislavské, lehnické a brežské. Na území opolských Piastovců se vytvořila knížectví opolské, falkenberské (nemodlínské), bytomsko-kozelské, ratibořské, těšínské, střelecké a osvětimské.<sup>17</sup> Ve Slezsku měl své statky také vratislavský biskup (Nisko).

Samotný výčet knížectví naznačuje složitost majetkových poměrů ve Slezsku, k nimž přibyl i ambivalentní vztah slezských Piastovců k polskému králi Vladislavu Lokýtkovi. Ten se proti Janovým ambicím ve Slezsku radikálně nepostavil, protože se obával jeho spojení s trvalým nepřítelem Polského království, s řádem německých rytířů. Naopak Jan viděl v ovládnutí Slezska jistou náhradu za titul polského krále, který sice zdědil po Přemyslovcích, ale boj o jeho naplnění správně odhadl jako utopický.

Vhodná příležitost k proniknutí do Slezska se Janovi naskytla v roce 1327, kdy mu z vlastní vůle složil lenní slib šest opolských knížat. Přidal se k nim také Jindřich VI. Vratislavský, který byl ochotný stát se nejen leníkem českého krále, ale dokonce mu, zemřel-li bez mužských potomků, celé knížectví odkázat. Druhá fáze Janovy expanze do Slezska se odehrála o dva roky později, kdy uznala lenní svrchovanost českého krále většina slezských knížat. Bez závazku vůči Čechům zůstali pouze Bolek II. Svídnický a Jindřich Javorský, hlohovský kníže Přemysl a Bolek Minstrberský (Ziębický). Přemysl Hlohovský ale již v lednu 1331 zemřel a Jan se nekompromisně, se zbraní v ruce, přihlásil o jeho dědický podíl. Bleskovým zásahem během krátkého přerušování cesty po evropských dvorech, kde se král Jan snažil vysvětlit své počínání na severu Itálie, obsadil 1. října 1331 Hlohov,<sup>18</sup> vzápětí potvrdil městu všechna privilegia a prohlásil, že ho již nikdy dále neprodá.

Český král tak získal ve Slezsku první přímou državu, jejíž správu svěřil panu Hynkovi z Dubé. V létě 1336 se Jan dočkal i lenního slibu Bolka Minsterského, který o dva roky později českému králi navíc zastavil panství Frankenštejn, Střelín a Wiązów.<sup>19</sup> Největší úspěch slezské lucemburské politiky ale představovalo ovládnutí vratislavského knížectví po smrti Jindřicha VI. (1335). Centrum země, bohaté město Vratislav, bylo nejen důležitým střediskem obchodu, ale i sídlem vratislavského biskupa a mnoha dalších církevních institucí.

O Jindřichově smrti se Jan, doprovázený synem Karlem, dozvěděl v Uhrách, kde na hradě Visegrádě jednal o českých nárocích na Slezsko s nástupcem polského krále Vladislava Lokýtky Kazimírem III., za přítomnosti uherského panovníka Karla Roberta z Anjou v roli zprostředkovatele a hostitele. Současně se jednalo se zástupci řádu německých rytířů o hranicích mezi jejich územím a Polským královstvím. Král Jan se vzdal titulu polského krále, Kazimír ale jeho práva ke slezským knížectvím písemně stvrdil až v roce 1339.<sup>20</sup> S vládou krále Jana nad Slezskem se nechtěl smířit také vratislavský biskup Nanker. Vzniklé ostré spory se utišily až po jeho smrti (1341) a po volbě Przeclawa z Pogorzeli, jenž se stal jednou z opor Lucemburků ve Slezsku. Na samém konci Janovy vlády se Kazimír III. pokusil zpochybnit česká práva ke Slezsku, ale neúspěšně. Namyslovský mír, který 22. listopadu 1348 konflikt ukončil, vrátil poměry před jeho začátek. Jediným na českém králi nezávislým slezským knížetem zůstal Bolek II. zvaný Malý, pán Svidnice a nově i Javora, který mu připadl roku 1346 po smrti bezdětného strýce Jindřicha I. Javorského.

## Česká koruna Karla IV. a její správa

V rozletu územní politiky měl Karel jako římský panovník podstatně výhodnější pozici než jeho otec. Využil ji jak k další expanzi, tak k právnímu upevnění existujících i nově vzniklých vazeb. Karlovy teritoriální úspěchy bývají často spojovány se sňatkovými aliancemi a více méně mechanicky se předpokládá, že s každou manželkou císař něco vyženil. Ve skutečnosti tomu tak ale zdaleka nebylo. Za rozšířením moci českého krále stála především Karlova obdivuhodná diplomatická obratnost, vojenská převaha a v neposlední řadě také obrovské výdaje, které svou výší zřejmě přesáhly finanční oběti krále Jana, a stejně jako za jeho časů byly kryty z příjmů z Českého království, ze zástav a půjček. Jistý problém Karlovi působilo dlouhé čekání na dědice. Nejen že ho jistě traumatizovalo lidsky, ale vyplývaly z něho i těžkosti při potvrzování či udělování různých výsad českému králi, včetně těch, které se týkaly expanze. Příslušné listiny totiž Karel jako římský panovník vystavoval sám sobě. I proto zřejmě tolik chvátal s korunovací vytouženého syna. Václav IV. pak již v útlém dětství figuruje jako aktér různých smluv a územních transakcí.<sup>21</sup>

Na rozdíl od svého otce Karel již nevěnoval tolik pozornosti Lucembursku, jehož záležitosti ponechal na svém bratru Václavu, a plně se soustředil na rozšíření středoevropského prostoru přemyslovsko-lucemburského dědictví. V prvních letech se Karel snažil proniknout za západní hranici



*K symbolům české královské moci a České koruny patřila mimo jiné i patrocina či vyobrazení českého zemského patrona sv. Václava. Jeho socha se objevila i ve výzdobě vratislavské katedrály sv. Jana Křtitele. Světec je představen jako ztepilý rytíř s korunou na hlavě místo knížecí čapky a se štítem, na němž ale není vyobrazena očekávaná svatováclavská plaménková orlice, ale dvouocasý lev. Jistě nejde o omyl, ale o záměr, vedoucí k jasnému zdůraznění příslušnosti Vratislavská k České koruně.*

Českého království, a to i za cenu připojení nepříliš rozsáhlých držav, získávaných nejednou dost složitou cestou. Teprve od šedesátých let 14. století mu mocenské poměry dovolily orientovat se na rozsáhlá území na severu Říše (Dolní Lužice, Braniborsko). Vesměs šlo o oblasti, které byly spjaty s Witeltsbachy, jejichž vláda nad nimi byla z různých příčin oslabena.

Po celou dobu své vlády se Karel IV. snažil ze své pozice krále o jistou integraci Koruny. Za průsečík společných cílů považoval především svůj dvůr, u něhož často pobývali a byli pověřováni rozmanitými úkoly království leníci – jak moravský markrabě Jan Jindřich či Mikuláš II. Opavský, tak slezští Piastovci. Naopak své přední dvořany císař jmenoval do hejtmanských funkcí v těch korunních zemích, jež mu podléhaly bezprostředně. Ti sice ve vedlejších zemích trvale nežili, ale přijížděli do nich i se svými rodinami, úředníky a služebníky, z nichž někteří v novém působišti zůstali delší dobu.<sup>22</sup>

Do korunních zemí přijížděl častěji i král. Kromě holdovacích cest se vydával za vyřizování záležitostí příslušné země, případně jejím územím jen projížděl za jinými povinnostmi, diplomatickými a někdy i válečnými. Pokud to trasa příslušné výpravy dovozovala, panovník i s doprovodem nocoval na některém svém sídle nebo v patricijských domech královských měst. Sít Karlem používaných královských domů, ať již převzatých ze starších dob, či nově vybudovaných, byla poměrně bohatá. Moc českého panovníka na takových stavbách nebo na městských veřejných budovách často připomínal český dvouocasý lev, vkládaný i do znaků měst, nebo sochy sv. Václava a patrocina českého zemského patrona. Karel IV. promyšleně napomáhal i ekonomickému propojení korunních zemí s centrem království pomocí systému celních úlev, preferencí vybraných cest či udělováním privilegií vybraným městům.

Nezdařily se ale Karlovy pokusy o sjednocení zemí České koruny po stránce církevní správy. Případné přičlenění vratislavského biskupství k pražské arcidiecézi narazilo na odpor nejen Hnězda, pod jehož pravomoc biskupství patřilo, ale i papežské kurie. U pouhého náznaku zůstala myšlenka na vytvoření nového biskupství v Budyšině na základech zdejší kolegiátní kapituly, což by předpokládalo vyjmutí Horní Lužice z míšeňského biskupství.

Poučen těmito neúspěchy se Karel IV. více zaměřil na ovlivňování personálního obsazování církevní postů v okruhu lucemburských teritoriálních zájmů. Patřil k nim arcibiskup magdeburský a jemu podřízené biskupové v Míšni (tato diecéze zahrnovala obě Lužice, solitérní české državy na středním Labi a ve Vogtlandu), v Brandenburgu, Havelbergu (obě na území Braniborska), dále biskupové ve Vratislavi a Lebus, kteří spadali pod metropolitu v Hnězdně (Slezsko a východní část Braniborska), biskupové v Řezně, Würzburgu a Bamberku (Horní Falc, solitérní državy kolem Dunaje a na Mohanu). Vykočení k integraci části zmíněných oblastí představovalo udělení titulu stálého legáta (1365) pražskému arcibiskupovi Janu Očkovi z Vlašimi pro diecéze míšeňskou, bamberskou a řezenskou, tedy pro oblasti, kde českému králi patřila řada držav. Z hodnosti legáta arcibiskupovi náležela důležitá vizitační práva, určité sepětí s Prahou vyjadřovalo i zavedení svátku sv. Václava ve jmenovaných biskupstvích. Funkce zanikla za husitství.<sup>23</sup>

Počátek expanze naznačeným směrem byl spojen s Karlovým bojem proti synům Ludvíka Bavora, kteří ho zprvu neuznávali za římského krále. Vhodně využil neshod mezi bavorskými a falckými Wittelsbachi a v dceři falckraběte Rudolfa II. si našel svou druhou manželku Annu. Svatební smlouva uzavřená v březnu 1349 mu napomohla nejen rozbít nepřátelský wittelsbašský tábor, ale přinášela i naději na nevěstino věno určené jejich dětem a pojištění na falckých državách v severním Bavorsku. Protože mladá královna i její syn záhy zemřeli, veškeré nároky na její dědictví Karel ztratil, nevzdal se však myšlenky na ovládnutí prostoru mezi Českým lesem a Norimberkem. Od posunutí hranic Českého království hlouběji do Říše si sliboval zvětšení manévrovacího prostoru, využitelného českým králem v roli římského panovníka. Ve svých listinách Karel argumentoval i prospěchem pro Říši, bude-li český král cestovat na říšské sněmy či k volbě krále po vlastním území.<sup>24</sup> Kromě politických důvodů lákal Karla kraj na západ od Českého lesa také kvůli získání kontroly nad obchodní komunikací Praha–Norimberk, nazývanou později Zlatá cesta.

K cíli Karel dospěl v roce 1353 smlouvami s Rudolfem II. Falckým a jeho bratrem Ruprechtem I. a synovcem Ruprechtem II. o odkoupení velkého počtu držav v Horní Falci. V následujících letech k nim přidal ještě další drobná zboží a nad celým územím určil královskou správu. Svým zástupcem ustanovil – stejně jako v jiných zemích pod přímou vládou českého krále – hejtmána, jemuž podléhala i vytvořená kancelář. Sídlem vzniklých úřadů se stal Sulzbach.<sup>25</sup> Z bran tohoto města pak Karel 28. září 1354 vyjel na svou cestu za císařskou korunou. A s Římem je spjato i vydání inkorporační listiny pro hornofalcké české zboží.<sup>26</sup>

Karel IV. ji vydal v den své císařské korunovace 5. dubna 1355 a opatřil ji zlatou pečeti. Listina obsahuje nejen výčet statků, ale vyjmenovává pravomoci, které nad nimi českému panovníkovi náležejí, což je ve srovnání s inkorporací pro Slezsko a Horní Lužici novum. V podstatě jsou v listině poprvé souhrnně uvedena práva českého krále (regály, právo nad Židy, soudní pravomoci), tak jak byly o něco později vtěleny do 8.–10. kapitoly říšského zákoníku zvaného Zlatá bula.<sup>27</sup> Význam listiny podtrhuje i výběr svědků, z nichž je na prvním místě jmenován kardinál Petr z Colombiers, který v zastoupení papeže Karla korunoval! Transparentnější potvrzení neměnnosti vzniklých vazeb, stejně jako privilegií českého krále, si snad ani nelze představit. Stalo se tak na posvátném místě, v mimořádném okamžiku a v přítomnosti duchovních špiček křesťanstva.

V letech 1366–1368 Karel IV. inicioval vyhotovení popisu českých hornofalckých držav (takzvaných *Böhmisches Salbüchlein*) z hlediska jejich správy a urbaniálních povinností (dávky a platy), podobně jako to učinil již dříve pro vratislavské knížectví a později pro Braniborsko. Hornofalcký dokument mimo jiné přináší také informace o způsobu zajištění bezpečí na zmíněné Zlaté cestě, o vybíráních clech i rozsahu zbroje, jež byla povinna příslušná města či hrady mít k dispozici. Do 24 správních obvodů byl přičleněn i Tachov a okolní vsi. Soupis z nich vybíráních dávek představuje nejstarší urbaniální záznam z českého královského zboží!<sup>28</sup>

V Horní Falci Karel nechal také vybudovat mohutnou pevnost Rothenberg a nový hrad ve městě Laufu na ostrově uprostřed řeky Pegnitz. Nad jeho



*V Sulzbachu, hlavním městě českých hornofalckých držav, se za Karlovy vlády uskutečnila přestavba zdejšího farního kostela Panny Marie. České vlivy prokazuje přístavba předsíně, v níž se nachází i pozoruhodná konzola, představující patrně Navštívení Panny Marie, z druhé poloviny 14. století. Po dokončení nového presbyteria byla na jeho vnější straně osazena socha sv. Václava, pocházející pravděpodobně z doby kolem roku 1370.*

*Inkorporační listina českých držav, vydaná v den římské korunovace 5. dubna 1355, patří k nejvýznamnějším státoprávním listinám Karla IV. Na všechna zde vyjmenovaná místa rozšiřuje práva českého krále, jemuž zároveň přiznává možnost další expanze v daném prostoru. Vznešenou latinou sepsaný dokument je opatřen císařovým monogramem neboli signem a zpečetěn zlatou bulou.*



*Ve výklenku u okna erbovního sálu hradu Lauf, kde můžeme předpokládat umístění panovníkova trůnu, se nachází jednoduchý reliéf sv. Václava, který v pravé ruce drží kopí a v levé svírá štít s českým dvouocasým lvem.*

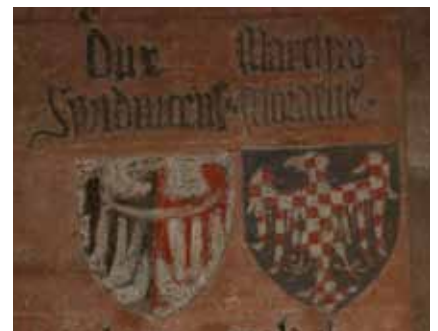
vstupní věží byl umístěn český dvouocasý lev, v interiéru hradu se nacházela kaple zasvěcená sv. Václavu a také skvostná audienční síň vyzdobená erby zemí České koruny, biskupství ležících na jejím území, tří měst (Praha, Kutná Hora, Vratislav) a kolem 100 erbů české šlechty.<sup>29</sup> Lauf leží jen několik kilometrů před branami Norimberka, a tak zdejší hrad představoval svým způsobem „hraniční kámen“ moci českého krále.

Příklad Horní Falce může sloužit jako model „vzorové“ vedlejší země. Atributy, jimiž byla obdařena (správa, královský dům, zajištění bezpečnosti na preferované cestě, podpora měst), nacházíme ve všech zemích, jímž vládl český král bezprostředně. Typické bylo též jmenování významných členů dvora na posty hejtmanů– Bušek ml. z Velhartic (1357–1362), slezský šlechtic Hanik z Knoblauchsdorfu (1362–1366) či Boreš z Rýzmburka (1367–1378). Péče, kterou Karel věnoval Horní Falci, vedla později historiky k označení zdejšího českého území jako Nové Čechy.<sup>30</sup>

V Horní Lužici byla královská správa soustředěna do Budyšina na již stojící hrad Ortenburg. Nové hrady či domy Karel vybudoval ve Zhořelci, v hraniční Žitavě a na blízkém Ojvínu. Tato dodnes v rozsáhlých ruinách zachovaná stavba je výjimečná svou koncepcí, která si vynucuje otázku nad jejím smyslem. Několik let po přestavbě paláce se v jeho těsné blízkosti započalo s budováním kostela a prostor pro potřeby kláštera celestýnů, kteří sem z Karlova návodu přešli z Prahy. Velmi reprezentativní stavbu snad císař mínil využívat na sklonku života, ale odchodu na odpočinek se nedožil a dokončení honosného kostela se asi nedočkal.<sup>31</sup> Také zde Karel dbal o bezpečí na cestě vedoucí z Prahy směrem ke Královské cestě, což kromě listin dokumentuje i v lesích poblíž Žitavy vystavený hrad Karlsried, kde bylo za prokazovanou ochranu na Žitavské cestě vybíráno clo. Zajímavý je údaj z listiny z roku 1363 o vzhledu zmíněné cesty, která měla být řádně vyklučena na šíři vzdálenosti, již urazí kámen velikosti pěsti



Verbovní síň hradu v Laufu nad Pegnitz jsou vyobrazeny také erby všech korunních zemí, jež Lucemburkové získali do roku 1360. Umístění těchto znaků jasně dokládá promyšlenou koncepci, snad z doby po roce 1355. V závěrečné fázi ale výzdoba erbovní síně doznala některých změn, dokončena byla na jaře 1361.



hozený pravou rukou.<sup>32</sup> Tato pro nás poněkud kuriózní délková míra zřejmě určovala rozměr komunikace, na níž se měly vyhnout protijedoucí vozy.

Významnou mocensko-reprezentativní funkci měl nově postavený královský hrad ve Vratislavi. Stál na levém břehu Odry na dosah centra města, které se honosilo reprezentativní radnicí, dvěma velkými farními kostely a výstavnými domy, a na dohled od Dómského ostrova s areálem církevních budov včetně katedrály sv. Jana Křtitele. Úřad vratislavského hejtmana a činnost zdejší kanceláře Karel světoval podobně jako v ostatních zemích předním osobám svého dvora, z nichž zvláště vynikal Těma z Koldic (+ 1383), který byl již od roku 1353 zemským fojtem v Horní Lužici. Vzhledem k tomu, že patřil i k velkým císařovým věřitelům, lze získání obou postů chápat také jako ocenění a snad i kompenzaci Těmových dluhů.<sup>33</sup>

Po celou dobu své vlády Karel IV. také budoval síť českých držav na západ od hranic. V návaznosti na Horní Falc pokračovala tříšť českých statků až k Frankfurtu nad Mohanem,<sup>34</sup> větší počet lokalit patřil českému králi též ve Vogtlandu, kde zárodek správního centra představoval hrad v Mylau, jehož hejtmanem byl Albrecht z Kolovrat. Několik českých lén leželo i na území Durynska a Míšeňska, především na středním toku Labe, kde již Václav II. posunul hranici od Königsteinu až do Pirny.

Co do územního rozsahu dosáhl Karel IV. největších úspěchů v posledním desetiletí svého panování. Využil oslabené vlády braniborských Wittelsbachů po smrti Ludvíka Braniborského (1361) a roztržky zbylých bratří Ludvíka Římana (1328–1364) a Oty V. zvaného Líný (1346–1379) s bavorskými příbuznými kvůli dědictví po Menhartu Tyrolském (+ 1363), a uzavřel s braniborskými markrabaty rodové dědické smlouvy (1364). A záhy s nimi začal jednat i o koupi Dolní Lužice. Šlo o poměrně složitou a nákladnou transakci. Finančně císaři vypomohl vévoda Bolek II. Svídnický, jemuž pak Karel nově

*Lilie někdejšího sulzbašského hrabství zastupuje české državy v Horní Falc, znak s nápisem Marka budyšínská reprezentuje Horní Lužici, dále je tu zlatá opolská orlice v modrém poli, slezská orlice (černá s pružinou), červeno-černá orlice svídnicko-javorská a šachovaná orlice moravská. Červeno-bílý štít opavského vévodství je schován ve výklenku okna.*



*Karel IV. se snažil o povznesení obchodních cest, které vedly přes Čechy. Protože však nebylo možné radikálně změnit zaběhnutou komunikační síť, jejíž nejvýznamnější evropské spojnice Čechy míjely, pokusil se získat na nich strategické body a alespoň tak se jim přiblížit. Usiloval například o koupi hradu Donaustaufu, stojícího přímo nad tokem Dunaje nedaleko od Řezna. Protože však šlo o majetek řezenského biskupství, nikdy se mu hrad nepodařilo zcela právoplatně získat.*



nabyté teritorium přenechal na doživotí a teprve po Bolkově smrti (1368) přešla Dolní Lužice definitivně do rukou českého krále, tehdy sedmiletého Václava IV.<sup>35</sup> Poblíž hranic Dolní Lužice Karel IV. získal ještě jménem svého syna Mühlberg a prostřednictvím Bolka II. Svidnického také panství Strehla.<sup>36</sup> Současně se Karlovi podařilo zajistit pro české krále dědictví po bezdětném Bolkovi II. Svidnickém a dokončit tak ovládnutí celého Slezska.

Proces připojení Dolní Lužice k državám českého krále uzavřela v létě roku 1370 datovaná císařova listina, již zemi inkorporoval k České koruně. Na základě rozboru listiny a okolností jejího publikování Ulrika Hohensee zpochybnila jak datum vydání inkorporace, tak oprávněnost císaře k její proklamaci, a listinu označila za dílo královské kanceláře a za svého druhu podvod.<sup>37</sup> Tato hypotéza ovšem není obecně přijímána. V každém případě právoplatnost příslušnosti Dolní Lužice k České koruně nebyla zpochybněna ani tehdy ani v pozdější době.

Po získání Dolní Lužice se Karel IV. soustředil na ovládnutí Braniborska. Osamocený Ota V. nakonec podlehl vojenskému nátlaku svého tchána a markrabství braniborské mu v srpnu 1373 prodal za neuvěřitelných 500 000 zlatých. Kvůli vyrovnání této pohledávky musel Karel IV. zastavit větší části českých držav v Horní Falci a vypůjčit si značný obnos od bratra Jana Jindřicha, přesto odkázal svým nástupcům dost vysoké nedoplatky. Není pochyb o tom, že o získání braniborského markrabství a s ním spojeného kurfiřtského hlasu velmi stál a chtěl ho co nejlépe pojistit i svým dědicům.



*Dolní Lužice patří k pozdním Karlovým teritoriálním úspěchům a stojí poněkud ve stínu jeho úspěšně završeného zápasu o ovládnutí Braniborska; přesto nelze říci, že by jí císař nevěnoval dostatečnou pozornost. Správním centrem země patrně zamýšlel učinit město Luckau, kde snad mýnil vystavět i královský dům, čemuž by napovídala i započatá přestavba zdejšího, vůči městu excentricky položeného farního kostela Panny Marie a sv. Mikuláše. Zachoval se z ní pouze jižní portál (kolem 1370), proti němuž mohl předpokládaný palác stát. Jinak jednoduchý portál zdobí pozoruhodné konzoly s hlavami panovnického páru. U korunované ženy lze celkem bez obtíží předpokládat, že jde o Alžbětu Pomořanskou. Německá literatura předpokládá, že druhý portrét patří Karlu IV., čemuž ale odporuje chybějící koruna. Je tudíž možné, že mělo jít o Václava IV., případně o některého z mladších princů. Kostelu v Luckau Karel také daroval relikvii sv. Paulina (úloemek lebky), který v roce 1369 dostal v toskánské Luce.*

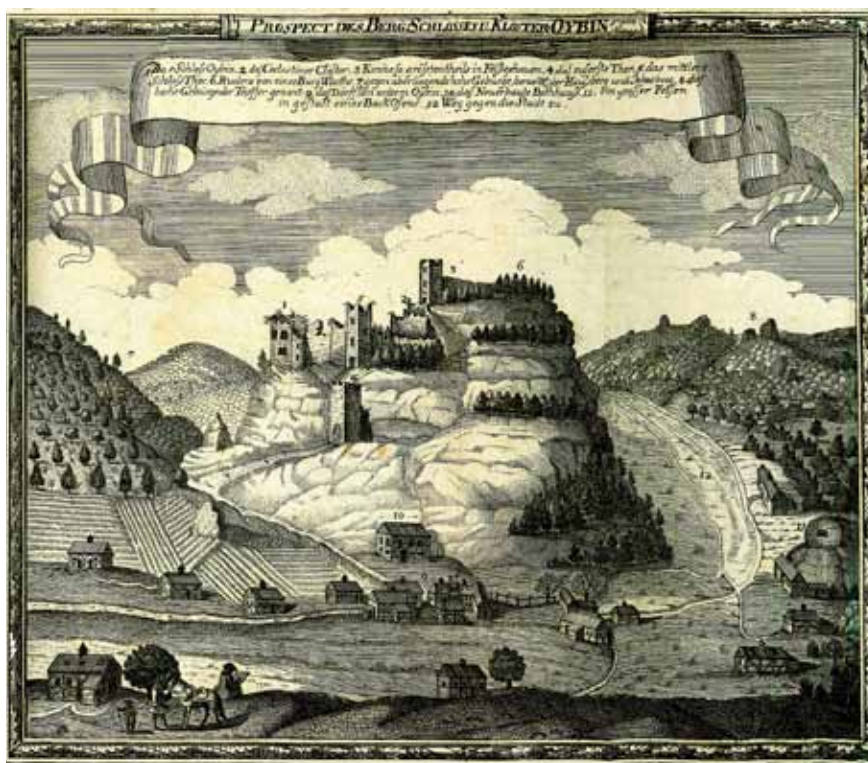
Ještě v srpnu 1373 zajel spolu s Václavem IV. do Braniborska, aby společně přijali hold představitelů měst, šlechty a církevních institucí, a počátkem října v Praze – před zraky shromážděného dvora a za přítomnosti Oty Braniborského a Fridricha Bavorského – udělil braniborské markrabství v léno svým třem synům, českému králi Václavovi IV. a nezletilým Zikmundovi a Janovi.<sup>38</sup> O necelý rok později při příležitosti slavnostního zasedání dvora v braniborském Tangermünde vydal prohlášení o připojení braniborské marky k České koruně. Stanovil jím i nástupnictví v marce, která má postupně připadnout členům lucemburského rodu a v případě vymření všech jeho větví tomu, kdo se stane českým králem!<sup>39</sup> Císařova listina je vydána německy, čímž odpadlo nebezpečí inkorporační formule, která by se zřejmě setkala v Říši s odporem.

Karel IV. nechal pořídit dva popisy markrabství, stručný v roce 1373 a detailnější v roce 1375. V něm Braniborsko správně rozdělil na tři marky:



*Ve Vogtlandu nikdy nevznikl ucelenější komplex českých držav, zůstaly vždy jen víceméně solitérními, avšak strategicky velmi důležitými body na politické mapě České koruny. Jeden z větších správních okrsků povstal mezi městem Reichenbachem a hradem Mylau, na němž sídlil hejtman jmenovaný českým králem.*

Veduta Ojvína ze 17. století. Na místě někdejšího hradu nechal Karel IV. postavit nový palác, vedle něhož byl později vybudován klášter celestýnů s honosným kostelem vykazujícím vlivy parléřovské huti. Vysvětil ho v roce 1384 pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi. Celý komplex se dodnes zachoval v mohutných ruinách a představuje jeden ze vzácných dokladů lucemburského stavitelství.



Starou (Altmark; dnes součást Sasko-Anhaltska), Střední (Mittelmark, dříve Neumark s centrem Berlín) a Novou, zvanou též Marka za Odrou (*marchia transoderana*), tedy nejvýchodněji položenou část země (dnes v Polsku). Ve Staré marce císař vybudoval při soutoku Labe s řekou Tanger ve městě Tangermünde rezidenční palác s velkým sálem, na jehož stěnách byla rodová galerie Lucemburků i postavy kurfiřtů. K hradu přiléhala kaple sv. Jana Křtitele a sv. Jana Evangelisty (vysvěcena 1377),<sup>40</sup> při níž císař založil kolegiátní kapitulou s dvanácti kanovníky, kteří měli číst hodinky jako pražští mansionáři u sv. Víta, obdobně jak to císař určil kanovníkům v Ingelheimu a ve Frauenkirche

Úspěch Karla IV. ve správě Braniborska byl mimo jiné založen na úzké spolupráci se zdejšími církevními hodnostáři. Patřil mezi ně i brandenburský biskup Ditrich ze Schulenburgu, který pro katedrální kostel objednal v Praze oltářní retábl, skládající se ze skříně se sochami s centrálním výjevem korunování Panny Marie a křídla s reliéfy světců a světic na vnitřní stěně a na vnější straně s malovanými postavami světců, obdobně umístěnými ve dvou rovinách nad sebou. Oltář je jednoznačně datován písemnými dokumenty do roku 1375.





v Norimberku. Kapitule daroval též vzácné relikvie, mezi nimiž nechyběly ani tak vzácné ostatky jako krupěj Kristovy krve v křišťálu, kousek dřeva ze sv. Kříže, úlomek lebky sv. Jana Křtitele uložený ve zlatém relikviáři ve tvaru hlavy položené na míse, která byla vykládána slonovinou a ozdobena portréty Karla IV. a Alžběty Pomořanské, a četné další. Složení souboru ostatků stejně jako výzdobu hradního sálu známe dnes pouze z pozdějších popisů. Relikviáře byly z Braniborska odvezeny již v 15. století a dále o nich není nic známo, hradní areál byl zničen za třicetileté války.<sup>41</sup> Výzdoba kaple i její relikviářový poklad zjevně vycházely z modelů použitých na Karlštejně a ve Svatováclavské kapli chrámu sv. Víta. Skvostné sídlo mělo zřejmě do budoucna reprezentovat braniborského kurfiřta, zatím zde však s oblibou pobýval císař. Z Tangermünde se vydal také na svou poslední velkou diplomatickou cestu do Francie.

*Většina kostelů v obou Lužicích prošla zásadními přestavbami v 15. století a z jejich starší podoby se zachovalo jen velmi málo. K takovým fragmentům patří i nástěnné malby z konce 14. století v sakristii kostela Panny Marie v dolnolužickém Beeskowě. Jsou na nich zpodobněni církevní otcové a charakter maleb vykazuje silné české vlivy.*

## Koruna v rukou Karlových dědiců

V závěru své vlády císař vydal pro své dědice nástupnický řád, do něhož vtělil rozdělení stávajících lucemburských držav mezi své syny, při respektování práv Václava Lucemburského a moravské větve. Český král měl zůstat nadále stmelujícím článkem České koruny. Ostatní Lucemburkové k němu byli spolu s udělenými korunními zeměmi vázáni lenním slibem, což zároveň znamenalo, že v případě vymření takové pobočné větve jejich země připadne zpět českému králi. Václav IV. měl kromě dědičných zemí Českého království – Čech a Moravy, vládnout nad Slezskem, větší částí Lužic a državami v Říši, Zikmundovi Karel odkázal vládu v Braniborsku, nejmladšímu synovi Janovi přisoudil nově vytvořené vévodství zhořelecké, východní část Dolní Lužice a braniborskou Novou marku.<sup>42</sup> Poněkud zvláštní, zcela uměle vytvořené panství Jana Zhořeleckého mělo zřejmě posílit lucemburské pozice na severu Německa, kam nakonec mířil i vévodův sňatek s Kateřinou, dcerou švédského krále Albrechta III. Meklenburského.<sup>43</sup> U Zikmunda se předpokládalo, že s rukou uherské princezny získá Polské království, které po smrti Kazimíra III. (1370) připadlo uherskému králi.<sup>44</sup>

*Několik pozoruhodných dokladů česko-braniborských vztahů lze nalézt ve Frankfurtu nad Odrou. Z doby vlády Karla IV. pochází severní portál farního kostela Panny Marie, na němž se kromě říšského orla nachází jak braniborská orlice, tak český dvouocasý lev.*



Karlova opatření směřující ke kompaktnosti lucemburských zemí, založených na spojení sil všech Lucemburků, však brzy vzala za své. Papežské schizma, neshody mezi následníky, vnitřní rozbroje v Čechách, slabá pozice Václava IV. v Říši, to vše vážně poznamenalo i život v korunních zemích. Zikmund, který léta tvrdě bojoval o podíl na piastovsko-anjouvském dědictví, nebyl s to udržet Braniborsko. Kromě Nové marky, již spravoval Jan Zhořelecký, markrabství 22. května 1388 zastavil moravským bratrancům Joštovi a Prokopovi, z nichž Braniborsko fakticky ovládl Jošt. Jemu pak v roce 1397 markrabství udělil Václav IV. v léno a ponechal mu ve správě také Dolní Lužici. Po Joštově smrti se Braniborska ujal Zikmund, který ho nakonec přenechal norimberskému purkrabímu Fridrichovi z rodu Hohenzollernů (1415–1417). Dalšími transakcemi se novým braniborským markrabím dostala do zástavy také Dolní Lužice, již získal zpět až Jiří z Poděbrad. Po sesazení Václava IV. z říšského trůnu ztratil český král další državy v Horní Falci a Vilém I. Míšeňský na něm dobyl i staré přemyslovské državy na středním Labi, včetně Königsteinu a Pirny.

Přes všechny ztráty však Česká koruna přetrvala husitské války a o její teritoriální obnovu se zasloužil jak Ladislav Pohrobek, tak Jiří z Poděbrad. Vnitřní poměry se však během 15. století podstatně změnily postupujícím zemským stavovstvím. Díky tomuto procesu se jednotlivé země zformovaly v rámci České koruny jako víceméně svébytné politické celky s vlastní stavovskou reprezentací, aniž by však popřely svou podřízenost českému králi a příslušnost k České koruně.

# Lucembursko: od hrabství k vévodství

*Jana Fantysová-Matějková*

S nástupem lucemburského rodu na svatováclavský trůn začíná období politického svazku Českého království a Lucemburska, jež mělo za Janovy vlády podobu personální unie. Jindřich VII. předal lucemburské hrabství svému třináctiletému synu Janovi již poté, co byl 6. ledna 1309 korunován římským králem. Ačkoli se Jan od září tituloval jako lucemburský hrabě, byl nezletilý a otec vládl společně s ním. Vlastní listiny začal vydávat až v červenci 1310, a to jako prvorozený syn Jindřicha VII.

Jaké majetky a příjmy představovalo Lucembursko na počátku Janovy vlády, se dozvídáme z urbáře z let 1306–1327, podle něhož se země dělila na deset správních celků. Jejich označení jsou zčásti analogická k francouzskému administrativnímu systému v čele s *prévôty* (hejtmany), který v Lucembursku zavedla Ermesinda. Nahradila tak dědičné fojty, jejichž úřady byly nadále čestné. Lucembursko se skládalo z hejtmanství (*prévôté*) Lucemburk, Saint Mard a La Roche, kastelánství (*châtellenie*) Arlon a Thionville a panství (*terre*) Bitburg-Echternach, Marville, Reuland, Durbuy a Poilvache. Pojem *terre*, později nahrazovaný termínem *prévôté*, odráží zeměpanskou suverénní moc hrabat, vybudovanou ve 13. století. Roční peněžní výnos z Lucemburska představoval podle urbáře 350 kg stříbra.<sup>1</sup>

V prvních deseti letech své vlády se Jan Lucembursku příliš nevěnoval, spravovali jej šlechtici, kvalifikovaní jako „rytíři, rádci a místodržící“, a v letech 1314–1316 arcibiskup Balduin. Výraznější obrat v Janově péči o Lucembursko však přišel po roce 1320, kdy ustaly královy konflikty s českou šlechtou, již Jan v království přenechal rozhodující úřady a pravomoci. Když byl pak dotazován, proč se více nezdržuje v Čechách, odpověděl, že je mu půda rodné vlasti nejsladší. Jeho další vnitřní politiku v hrabství lze dělit do fáze konsolidace (1320–1334) a expanze (1335–1345).<sup>2</sup>

Jan ve své vnitřní politice navazoval na tradiční praxi lucemburských hrabat a znásoboval množství vazalů, kteří mu otevřeli své hrady. Jejich statky uvnitř lucemburského prostoru scelovaly sféru hraběcí moci, lenní hrady vně hrab-

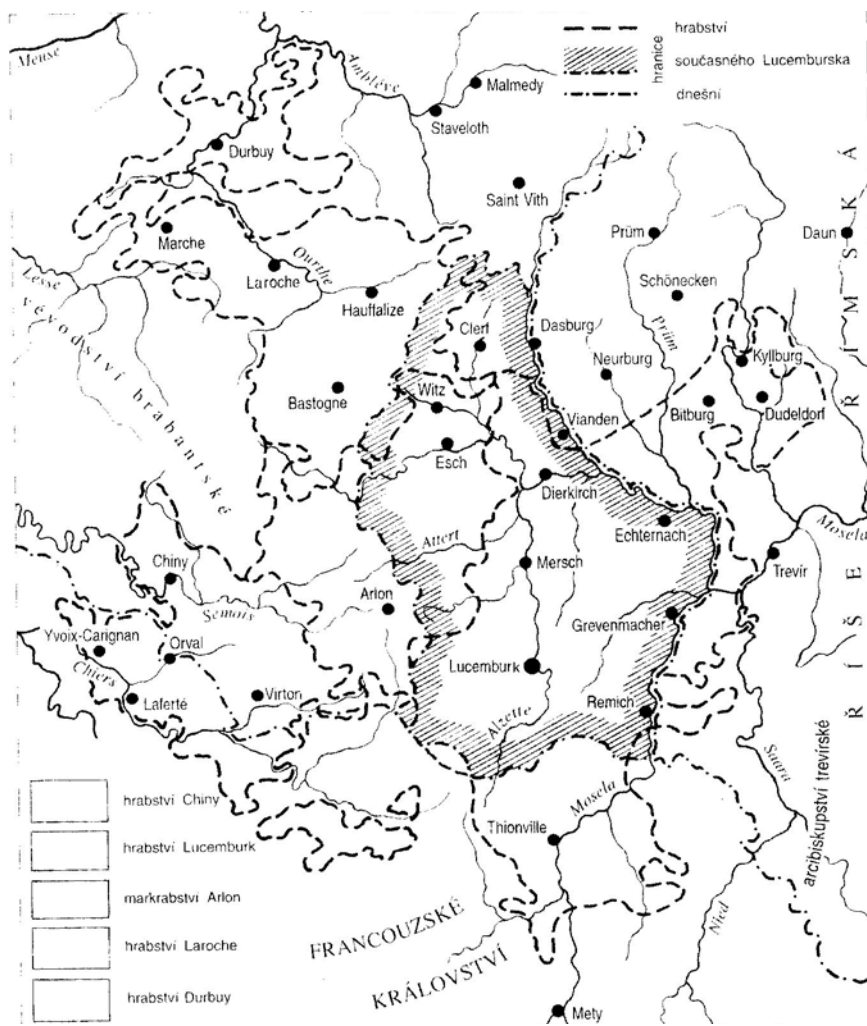


*V samotném Lucembursku se mnoho památek z doby Janovy vlády nedochovalo. Jeho nejstarší vyobrazení se nachází v Mohuči a zobrazuje českého krále s korunou na hlavě, v kroužkové zbroji, s českým lvem na štítu a s ostruhami na nohou. Reliéf z mohanského červeného pískovce byl původně součástí výzdoby průčelí domu Kaufhaus am Brand, kde museli cizí kupci podle mohučských celních předpisů po tři dny nabízet své zboží. Reliéfní výzdoba znázorňovala římského panovníka Ludvíka IV. Bavora a kurfiřty, z nichž nejpřednější byl český král.*

ství posilovaly obranyschopnost země a vojenský potenciál hraběte. K obnovení lenního slibu donutil Jan Jindřicha z Viandenu, jenž odmítl jeho vojsku otevřít svůj skvostný hrad (1316), či nově hraběte z Loozu a Chiny Thierryho z Heinsbergu (1343–1344), jenž mu prodal své ardenské statky (1338) a panství Ivoix, Virton a La Ferté (1340). Některé Janovy nákupy měly hospodářské cíle – akvizici nových *prévôtés* (Reuland, Damvillers, Orchimont, Mirwart a Virton) či zacelení stávajících hejtmanství (Bastogne, Lissey). Jan přitom některé své majetky zase příležitostně prodával, zastavoval a opět získával, a to někdy i celé soubory lén (v Henegavsku) či příjmy z hejtmanství a jejich sídelních měst. Mezi jeho věřitele patřili finančník Arnold z Arlonu, jemuž hraběcí dluhy otevřely cestu k šlechtickému titulu a nevídané kariéře, kolínský a trevírský arcibiskup, Symon Philippi z Pistoie a mnoho dalších. Pro svou hraběcí politiku Jan neváhal použít zdroje z Českého království, což se zde setkávalo s odporem.<sup>3</sup>

Jiné Janovy územní akvizice, zvláště ty na hranicích, sledovaly strategické cíle: Falkenstein a Diekirch proti Viandenu, Han-sur-Lesse proti lutyšským princům-biskupům, pevnost Autry (1320) proti barským hrabatům. Jan svým vlivem naléhal zejména na jih, kde se ucházel o práva na ochranu římského města Verdun a opakovaně válčil s metskými měšťany. Rovněž obnovil spor o Limbursko, respektive o dědický podíl své matky, císařovny Markéty, se svým bratrancem, brabantským vévodou Janem II., se kterým do srpna až září 1334, kdy se Jan II. v Amiensu a Cambrai zavázal k dalším platbám, několikrát válčil. Specifický byl Janův obranný systém proti trevírskému arcibiskupu, jenž byl i přes úzké příbuzenské a spojenecké vztahy tradičním rivalem lucemburských hrabat. Jan Balduinovi ustoupil u Rýna a na střední Moselle, kde rezignoval na některé své možné nároky, avšak opevňoval se v Eifelu, kde 1322 zakoupil panství Reuland: zčásti se zde opíral o kordon vazalských pevností, ale budoval i nové hraběcí bašty Freudenberg, Freudenstein a (Freuden-)Kopp, z čehož arcibiskup nebyl nijak nadšen. V jejich předání Trevíru také spočíval první Janův ústupek, když potřeboval Balduinovu pomoc při volbě svého syna Karla římským králem.<sup>4</sup>

Kromě vyhledávání nových příjmů rozvíjel Jan vnitřní potenciál hrabství, a to zvláště novými svobodami a právy, ale i povinnostmi, jež ukládal měštům. Novinkou byla reforma vojenské funkce měst, zvláště patrná na příkladu La Roche (1332), centra stejnojmenné ardenské *prévôté*: město mělo zabezpečit vlastní obranyschopnost, vybudovat opevnění, být připraveno vytáhnout s hraběcím vojskem, udržovat dělostřelectvo a vytvořit oddíl střelců z kuše. Privilegia měst, v nichž sídlila nová hejtmanství, byla koncipována za účelem posílení jejich centrální úlohy, jinde – jako v Esch sur Alzette, šlo o impulz k vzestupu válkou rozvrácené lokality. Jan byl zřejmě také prvním panovníkem, který Lucemburk prohlásil za „hlavu“ hrabství. Hlavní město zahájilo stavbu nových velkorysých hradeb, zvětšujících chráněné území z pěti na třiadvacet hektarů! Ekonomickou výkonnost měst Jan povzbuzoval zpravidla zakládáním výročních trhů, z nichž nejproslulejší byl svatobartolomějský v Lucemburku (1340), od Janovy smrti nazývaný *Schobermesse*. Příliv obchodníků zvyšoval příjmy z celních poplatků a městských rent, jež Jan s oblibou zastavoval svým věřitelům. Samotná města se stávala garanty půjček na Janovy další politické podniky.<sup>5</sup>



Vedle leníků a úředníků hraběcí správy nabývali politických pravomocí i zástupci měst (rychtáři, konšelé), kteří počínaje ratifikací Janovy svatební smlouvy s Beatricí Bourbonskou (1336) vystupují jako garanti politických aktů celolucemburského významu, v čemž se spatřuje projev existence lucemburských stavů. Do jaké míry se role měst – která na všechny možné způsoby garantovala hraběcí půjčky a o něž bylo důmyslně pečováno, aby toho byla schopna – odrazila i v jejich sebevědomí a požadavku větších politických práv, nelze dost dobře stanovit. Lucemburská historiografie, jež Jana postavila na piedestal národního hrdiny především na základě teze převzaté z českého dějepisce, že Jan více miloval Lucembursko než Čechy, inklinuje k tvrzení, že Jan posiloval politická práva měst nezištně. Města se měla podle jeho testamentu (1340) dokonce podílet na volbě regentské vlády v případě nezletilosti jeho tehdy tříletého syna a dědice Václava.<sup>6</sup>

Za budováním autonomnosti Lucemburska lze ale vidět i snahu o prosazení plánu na dělení držav podle Rýna mezi potomky Elišky Přemyslovny a Beatrice Bourbonské (1334), jímž Jan prakticky anuloval dědické nároky Karla i Jana Jindřicha v Lucembursku. Přestože mu to odsouhlasily nejen lucemburské stavy, ale i oba princové, bylo to zřejmě natolik nestandardní,



že prvorozený Karel se mohl po Janově smrti bez velkých potíží stát lucemburským hrabětem z titulu dědičnosti. K tomu totiž šlo dění posledních měsíců před Janovou smrtí, kdy byl Karel otcovou zásluhou zvolen římským králem. Finanční prostředky potřebné ke Karlovu zvolení a prosazení proti císaři Ludvíku Bavorskému zajistil Balduin Trevírský, jemuž bylo postupně celé Lucembursko zastaveno. O nezletilého Václava se sice Karel přiměřeně postaral, ale právoplatný dědic musel čekat na vyřešení astronomických dluhů svého bratra, za nimiž udělala tečku až Balduinova smrt v lednu 1354. Karel bratra v březnu odměnil za solidaritu a trpělivost titulem vévody a říšského knížete, povýšením Lucemburska na vévodství, jakož i dalšími privilegii.

Karlova představa o vztahu Lucemburska k Českému království se od Janovy lišila. V zásadě přejal názor českých elit, vyjádřený již ve Zbraslavské kronice, že velké království by se nemělo podřizovat malému hrabství, ba právě naopak. Listinou z 28. prosince 1349 zavazoval Karel svého bratra Jana Jindřicha mimo jiné k udržení celistvosti lucemburských držav, označovaných jako Koruna (Království českého), k níž podle něj patří i Lucembursko. Po Václavově nástupu na trůn si od bratra i lucemburských stavů nechal Karel několikrát potvrdit, že v případě Václavovy bezdětné smrti připadne Lucembursko českým králům, což se roku 1383 také stalo.<sup>7</sup> Z této doby pak pochází erbovní galerie na Staroměstské mostecké věži zobrazující Lucembursko jako jednu ze zemí České koruny.

# Dvě manželky Jana Lucemburského

*Božena Kopičková  
Jana Fantysová-Matějková*

Eliška Přemyslovna se narodila 20. ledna 1292 jako páté dítě českého krále Václava II. a Guty Habsburské. Urozenost její krve zvyšoval z otcovy strany podíl císařské krve Štaufů. Životní okolnosti jí nedopřály prožívat radostné dětství a šťastné dospívání, ani spokojené manželství a mateřství. Roku 1297 zemřela matka Guta a její místo po otcově boku zaujala o šest let později Alžběta Rejčka, osudová žena, která se stala pro Přemyslovnu navždy nepřekonatelnou sokyní ve všech oblastech života. Na prahu plnoletosti Elišku bolestně zasáhla smrt otce (1305) a následující rok vražda bratra Václava III., posledního Přemyslovce na českém trůně.<sup>1</sup> V této strastiplné době už byla velkou princeznu oporou teta a zároveň vychovatelka Kunhuta Přemyslovna, která se vrátila v roce 1302 po nezdařeném manželství s vévodou mazovským Boleslavem II. do Prahy, kde začala působit jako abatyše Svatojiřského kláštera na Pražském hradě.<sup>2</sup>

Po vymření Přemyslovců bojovali o český trůn Jindřich Korutanský a Rudolf I. Habsburský, jehož smrt v červenci 1307 umožnila české šlechtě volbu Korutana. Vládl však tak nešťastně, že vyvolal ve vlivných kruzích země silné opoziční hnutí, které na své vlně vyneslo do politických výšin Elišku Přemyslovnu. Tvořila opěrný pilíř plánu, sledujícího svržení Jindřicha Korutanského z českého trůnu a jeho uvolnění pro Eliščinu ženicha, za něhož byl vybrán Jan, syn římského krále Jindřicha VII. Lucemburského. Plán nabyl jasnějších obrysů v červenci 1309, kdy se s ním zásluhou cisterciáckého zbraslavského opata Konráda ztotožnila sama Přemyslovna. Tím se protikorutanské straně otevřela cesta k jednání s králem Jindřichem VII., na něž navázalo 25. července 1310 české poselstvo na říšském sněmu ve Frankfurtu svoláním, jímž se zřeklo krále Jindřicha Korutanského.<sup>3</sup> Tehdy konečně vyslovil i Jindřich VII. souhlas se sňatkem svého syna s Přemyslovnou. Přes situaci v Čechách, pro lucemburskou stranu nepříznivou, vyjela Eliška se svým doprovodem jako Lucemburkova nevěsta 14. srpna z Prahy bez překážek. Směřovala do Heimbachu, kde byla v johanitském klášteře 28. srpna slav-

Portréty  
členů dynastie  
(1. generace)

*V panovnícké galerii v triforiu pražské katedrály nechybí ani busta Elišky Přemyslovny, která se svým umným závojem a vinutím značně odlišuje od bust Karlových manželek. Elišku charakterizují, podobně jako jejího muže Jana, erby českého a lucemburského lva.*



nostně představena ženichovi Janovi, jeho rodičům a dalším příbuzným. Poté následovaly ve Špýru 31. srpna a 1. září svatební obřady, které zakončil osmidenňím pobytem s Janovými rodiči v Kolmaru. Na něj navázala málo romantická cesta novomanželů do české metropole. Otazník visící nad jejím dobytím vyřešila lest za pomoci Eliščinu kaplana Berengera, která umožnila 3. prosince průnik Lucemburkových vojáků do Starého Města pražského.<sup>4</sup> Zde už také byla pro novomanžele připravena na východní straně Staroměstského náměstí krásná rezidence (dům U Kamenného zvonu), o kterou se zasloužil jako stavebník Petr z Aspeltu a která možná už dříve sloužila králi Václavu II. Z předešlých událostí si Eliška do budoucna odnášela nezhojitelnou ránu z trvalého rozchodu s milovanou, o dva roky starší sestrou Annou, manželkou Korutana, jež musela opustit Prahu po vstupu Elišky a pro její účast na protikorutanském spiknutí ji pokládala za zrádkyni. Eliška vnímala v dané chvíli odchod sestry v útlumu, protože ji zaměstnávaly starosti s její a Janovou korunovací. Konala se v bazilice sv. Víta na Pražském hradě 7. února 1311 a byla završena velkolepou hostinou v refektáři kláštera u sv. Jakuba.<sup>5</sup>

Manželský život Lucemburka a Přemyslovny neprocházela do jara 1318 zásadními otřesy, i když náznaky pozdějšího politického vývoje s neblahými následky pro jejich soukromý život se objevovaly už od jara 1315. Po sňatku doprovázela Eliška manžela na cestách (1311 na Moravu, 1313 do říšského Würzburgu), během nichž se účastnila důležitých porad, týkajících se domácích i říšských záležitostí. Toto období bylo spojeno rovněž s mateřskými radostmi, které přineslo narození dcer Markéty (1313) a Jitky (1315). Ještě

větší radost však byla spojena s datem 14. května 1316, kdy spatřil světlo světa Václav, Janův následník na českém trůnu, budoucí římský císař Karel IV.<sup>6</sup> Lucemburk přivítal prvorozeného syna s nadšením, které ho proti zvyklostem zdrželo v rodinném kruhu po tři měsíce. Po jeho odjezdu sáhla královská matka k nevídanému opatření. Pověřila pana Viléma Zajíce z Valdeka, kterému bezmezně důvěřovala, aby malého Václava přepravil na hrad Křivoklát a zde ho bedlivě střežil. Jednala tak z odůvodněné obavy před pomstou Ronovce, pána z Lipé, k níž zavdala příčinu svým jednáním v předešlém roce. Tehdy s ním začala svůj boj za silnou královskou vládu proti ambicím šlechty. Vzhledem k síle Ronovcova šlechtického tábora a hlavně k obecným tendencím politického vývoje byl boj Elišky Přemyslovny odsouzen předem k nezdaru. Nemohl mu zabránit ani její věrný spojenec, pán z Valdeka, stojící proti Jindřichovi z Lipé v čele druhého, mocensky slabšího šlechtického uskupení.

Počátečním impulzem k Eliščinu politickému vykročení proti Ronovci byl nátlak, s nímž si vynutila šlechtická opozice na konci dubna 1315 na králi propuštění cizích rádců včetně Petra z Aspeltu. Pobouřená královna, očekávající vbrzku své druhé dítě, potlačovala hněv, který zklidnilo 26. října až Jindřichovo uvěznění na hradě Týřově za pomoci pána z Valdeka. Tímto politicky chybným krokem dala podnět k mobilizaci rozvětveného rodu Ronovců, jemuž Lucemburk nemohl sám vojensky čelit. Přinucen okolnostmi poslal v prosinci 1315 Elišku, která byla ve čtvrtém měsíci těhotenství, s bezvýslednou žádostí o pomoc k římskému králi Ludvíku Bavorovi. Nakonec král v bezvýhodné situaci propustil pána z Lipé 17. dubna 1316 z vazby.

K vyhocení sporu Elišky s pánem z Lipé došlo na jaře 1317. V dubnu Petr z Aspeltu, znechucený poměry v zemi, složil správcovský úřad, kterého se



*Přestože kresba Antoina de Succa pochází až z roku 1602, jde patrně o nejvěrohodnější zachycení podoby královského páru Elišky a Jana. Vlámský kreslíř a genealog, proslulý historickými portréty, bezpochyby pracoval na základě starší předlohy.*

musela ujmout královna. Začala spravovat zemi se svými rádci, k nimž měla důvěru, včetně pána z Valdeka. Změna v zemské vládě vyvolala ve šlechtic-kém táboře Jindřicha z Lipé poplach, který vyústil v domácí válku. Nebezpečná situace přinutila Elišku k vyhledání útočiště na Lokti, kam odjela spolu s dětmi. Sem za ní s pokusem o smír přijeli političtí odpůrci a svými prosbami ji chtěl obměkčit i sám pán z Lipé. Avšak královna zaujala ostré odmítavý postoj, čímž se dopustila další nenapravitelné politické chyby. Složitá situace ji přinutila vtáhnout do celé záležitosti v listopadu 1317 i svého chotě. Přijel jí sice okamžitě na pomoc, ale nemohl poměry vojensky zvrátit, takže byl nucen volit cestu jednání, k němuž došlo za přítomnosti královny 23. dubna 1318 v Domažlicích.<sup>7</sup>

Královna s uzavřenými dohodami nesouhlasila. Zvláště silně ji pobouřil článek, zajišťující nejen amnestii všem šlechticům, kteří se postavili proti králi, ale po přísaze věrnosti a poslušnosti složené panovníkovi jim zaručoval i odměnu v podobě úřadů. Domažlická dohoda připravila pro odpůrce královny vhodnou půdu k politickému útoku, který měl Elišku u Jana diskreditovat a tím vrazit klín do soužití královského páru, což se také podařilo. Eliščiní odpůrci upozornili krále na možnou přípravu spiknutí s využitím syna Václava. Byl to málo kavalírský postup v době královnina očekávání čtvrtého dítěte, který však byl úspěšný. Dne 22. listopadu se narodil Přemysl Otakar zřejmě už do rozháraných rodinných poměrů, jak o tom svědčí náhlý odjezd královny ještě v době šestinedělí na Loket spolu s třemi staršími dětmi. Manželskou krizi prohloubil král Jan na začátku roku 1319 svým vpádem do prostor hradu, kde se odehrála prudká manželská hádka, po níž rozčilená královna odjela bez dětí sama na Mělník. Svého tříletého synka Václava tehdy viděla naposled.

V zemi mezitím vypukl odboj staroměstského patriciátu, kterému se nelíbila tvrdá fiskální politika podkomořího Jindřicha z Lipé vůči městům. Vzbouřence morálně podpořila 7. července i královna Eliška, která za doprovodu Viléma z Valdeka navštívila Staré Město pražské a byla zde přivítána s nejvyššími poctami. Vilém posléze Čechy opustil a zemřel 9. října 1319 na zranění utrpené ve službách Ludvíka Bavora.<sup>8</sup> Po těchto událostech stejně jako při svých budoucích návratech do země pobýval Lucemburk většinou už jen ve společnosti pána z Lipé a jeho milenky, královny-vdovy Rejčky. U vlastní rodiny v Praze se od poloviny roku 1419 do léta 1322 krátce zastavil jen dvakrát. Nebyl 20. dubna 1320 u úmrtního lože svého syna Přemysla Otakara, ani 2. února 1322 při narození jeho bratra Jana Jindřicha. V Praze se zastavil až koncem června, kdy také došlo k poslednímu manželskému objetí, doloženému později Eliščiným porodem v Bavorsku. Poté už následovalo zřetězení nepřátelských intrik s následkem Eliščina politického pádu, spojeného i se zánikem manželství. V pozadí stál opět Jindřich z Lipé, který se svými přáteli znovu přesvědčil krále Jana, že jemu i trůnu hrozí vážné nebezpečí z okruhu Eliščiných spojenců. V pocitu ohrožení a pod velkým psychickým tlakem královna utekla do Bavor. Svým útekem uzavřela těžké životní období, poznamenané od jara 1318 politickými těžkostmi, rozpadem manželství a smrtí blízkých: Viléma z Valdeka (1319), syna Přemysla Otakara (1320), Petra z Aspeltu (1320), abatyše Kunhuty (1321) a sestry Markěty (1322).<sup>9</sup>

Z bavorského exilu přijela třiadvacetiletá Přemyslovna do Prahy 2. ledna 1325 jako nemocná, chřadnoucí žena. Při návratu stejně jako po zbytek života jí dělala společnost dcera Anna, která přežila své dvojče Elišku, narozenou spolu s ní v bavorské Koubě 27. března 1323. Od chvíle příjezdu až do konce svých dnů 28. září 1330 zasvětila Eliška život snaze o zachování slávy a památky přemyslovského rodu<sup>10</sup> a zbožným skutkům. S těmi se pojil i její přínos v oblasti kultury, zejména v architektuře (svatyně na Zbraslavi a Vyšehradě), drobné i monumentální plastice (pečetě, bronzová socha Václava II.), nástěnných malbách (přízemní kaple domu U Zvonu v Praze), uměleckých řemeslech (zlatnictví) a oděvní tvorbě liturgické i profánní.<sup>11</sup>



Svoji druhou manželku si král Jan zvolil již podle osobního uvážení a v souladu s vlastními dynastickými záměry. Beatrice se narodila bourbonskému vévodovi Ludvíku I. a jeho choti Marii Henegavské někdy v letech 1312–1317. V žilách jí proučila krev svatého kapetovského krále Ludvíka IX., k jehož odkazu se Bourboni hlásili mimo jiné i zámořskými ambicemi a plány na výpravu do Svaté země. Ještě jako dítě ji proto přislíbili Filipu Tarentskému. Princezna však nakonec spojila svůj osud s českým králem a lucemburským hrabětem Janem.<sup>12</sup>

Sňatkovou smlouvu uzavřeli král Jan a vévoda Ludvík 18. prosince 1334 ve Vincennes za přítomnosti francouzského krále Filipa VI., k němuž je poutaly lenní i příbuzenské svazky. Vztahy mezi Lucemburky a francouzským královským rodem byly již tehdy velmi úzké a spíše než o snahu získat nová území šlo o potvrzení statu quo. Týkalo se to především západních lucemburských držav, kde měli oba budoucí manželé své společné kořeny. Beatricina babička, henegavská hraběnka Filipa, pocházela z lucemburského rodu a její mladší syn a Beatricin strýc Jan Henegavský z Beaumontu byl druhem ve zbrani českého krále Jana. V Henegavsku a přilehlých zemích bylo zvykem utužovat příbuzenské, přátelské a lenní vazby na turnajích, k nimž odkazuje kronikář Jan z Viktringu, když dává vztah Jana a Beatrice do souvislosti s rytířskými hrami: mohli se setkat na turnaji v henegavském Condé roku 1328 či při pařížských hrách v říjnu 1332. Jan si tak vybral nevěstu ze stejného kulturního prostředí a v tomto směru se mu Beatrice jako družka a souputnice osvědčila.<sup>13</sup>



*Náhrobní socha Beatrice Bourbonské, umístěná dnes v bazilice Saint-Denis v Paříži, zobrazuje českou královnu s korunou na hlavě, sepnutýma rukama a oblečenou dle módy 14. století. Socha původně stála na podstavci, na jehož hlavičce se vyjímal následující epitaf: Zde leží velmi vznešená a velmi mocná paní Beatrice Bourbonská, česká královna a lucemburská hraběnka, jež byla dcerou vévody Ludvíka Bourbonského a paní Marie Henegavské a manželkou zesnulého Jana, krále českého, která odešla z tohoto světa v pátek, den vánoční, 25. dne měsíce prosince 1383. Modlete se za její duši.*

O poznání hůře dopadly Janovy další plány a Beatricina integrace v českém prostředí. Svatební smlouva svědčí o králově úmyslu založit novou větev lucemburského rodu a rozdělit stávající dědičné lucemburské državy podle Rýna na východní přemyslovské, určené dětem Elišky Přemyslovny, a západní lucemburské, jež by připadly potomkům Beatrice. Svou druhou choť Jan proto obvěnil rezidenci v Damvillers a ročním příjmem 6000 liber turnosů z lucemburských držav, vdovský důchod jí přislíbil ve svých henegavských lénech. Od svého otce Ludvíka dostala princezna věnem francouzské panství Creil a přislíb podílu na jeho dědictví. Sňatkovou smlouvu měli stvrdit synové obou smluvních stran. Poněvadž omezovala dědičné nároky Eliščiných synů na Lucembursko a zarýnské državy, její schválení se neobešlo bez vyjednávání.<sup>14</sup>

Když se zpráva o sňatku donesla počátkem ledna 1335 do Čech, zbraslavský kronikář Petr Žitavský se cítil dotčen. Nebyl nejspíš jediný, kdo považoval královu dynastickou politiku za veřejnou, nikoli soukromou věc. Tato kontroverze poznamenala Beatricino postavení v Čechách již před jejím příchodem, princeznino uvítání 2. ledna 1336 nicméně proběhlo se vsí slávou. Její přítelkyní a společnicí se stala Karlova manželka Blanka z Valois. Z Petrových slov však plyne, že okolí neslo s nelibostí francouzské hovory obou princezen, do nichž se jazyka neznalí nemohli zapojit. Jazyková bariéra jistě mohla být příčinou nedorozumění, někteří ale nové královně ani rozumět nechtěli. Ze synka Václava, jenž se jí narodil 25. února 1337, se prý s výjimkou krále radoval málokdo. Proč? Poněvadž nebyl přemyslovské krve! Podle Petra Žitavského mnozí přáli štěstí spíše markraběnce Blance. Ovšem, vždyť přemyslovského dědice očekávali od ní! Přístup veřejnosti musel nutně zhoršit vztahy mezi princeznami, jež ochladly již v době Beatricina těhotenství. Královna si totiž jako společnicí v době porodu vyžádala Janovu dceru Markétu. Po porodu pak neadekvátní přijetí dítěte, jemuž zřejmě upírali dědičný nárok v Českém království i Karel s Blankou, vyvolalo otevřený konflikt. Podobně jako kdysi Eliška, nehodlala ani Beatrice snášet nepřízeň prostředí. Odjela krátce po své korunovaci 18. května 1337, jež byla poněkud improvizovaného charakteru. Zášť Čechů vůči královně, již naznačuje Petr Žitavský, barvitě rozvádí František Pražský.<sup>15</sup>

Beatrice se usídlila v lucemburských západních zemích, zprvu zřejmě ve svých vlastních rezidencích v Damvillers a Creil. Dokumenty ze čtyřicátých let, kterými Jan Beatrici svěřuje správu svých francouzských lén, zvláště Mehunu-sur-Yèvre, svědčí o jeho důvěře v manželčiny administrativní schopnosti. Janova testamentární ustanovení z roku 1340 navíc počítala s jejím blíže nspecifikovaným podílem na správě Lucemburska v případě králova předčasného úmrtí a Václavovy nezletilosti. Tomuto scénáři však roku 1346 zamezila Karlova volba římským králem, jež si vyžádala obrovské finanční náklady a postupný přechod Lucemburska do rukou hlavního věřitele, trevírského arcibiskupa Balduina. S Janovou smrtí přišla Beatrice o manžela i o postavení v jeho západních zemích. Karel jí sice za účelem Václavovy výchovy připsal henegavská léna a potvrdil jí také dosavadní příjmy, lucemburskou a později i kutnohorskou rentu, avšak veškerá vláda v lokalitách, z nichž renta pocházela, byla v rukou Karlových věřitelů a královna zde neměla žádné pravomoci.

Zástavní správci, s nimiž byla ve sporu, jí rentu svévolně zadržovali. Svého práva se musela domáhat s papežovou pomocí, poněvadž Karlovy pokyny věřitelé nerespektovali.<sup>16</sup>

Beatrice se i ve finanční tísní snažila udržet Janovu politickou linii. Shromáždila kolem sebe hraběcí vazaly, spojence a své příbuzenstvo, aby zajistila sňatek svého syna Václava s Janou Brabantskou (1351–1352). Za jednoho z Janových a posléze Václavových vazalů se dokonce později provdala. Lucemburskou politickou linii držela zvláště v padesátých letech, kdy se angažovala ve sporu mezi barskou hraběnkou a lotrinskou vévodkyní, zasahovala do verdunské války a posléze i do obsazení tamějšího biskupského stolce. Politické aktivity nebyly laciné a královna si po vzoru svého prvního manžela vypomáhala falšováním měny. Za burgundského šlechtice Eudese de Grancey se provdala asi roku 1365, kdy Karel IV. povýšil kapitulou v Grancey na kolegiátní a podřídil ji Svaté říši římské. I Eudes byl vlivnou osobností: udržoval vztahy s císařem, lucemburský a brabantický vévoda Václav mu poskytoval rentu za vojenské služby, radil se s ním burgundský vévoda Filip Smělý a příležitostně se objevoval stejně jako Beatrice i na pařížském dvoře.<sup>17</sup>

Nerovnost sňatku královny a šlechtice se projevila v Beatricině titulatuře i na jejím epitafu výmluvným mlčením. Granceyského lva ale královna přijala do svého erbu, na jehož výtvarné podobě i symbolice si jinak velmi zakládala. Na jedné z dochovaných pečetí je královnin česko-lucembursko-bourbonský erb zavěšen na stromě, pod nímž leží chrt a na jehož vrcholku sedí holubice. Po stranách jej provázejí dvě hudoucí sirény. Česká královna zemřela 25. prosince 1383 a pohřbena byla v jakobínském kostele v Paříži, někdejší pobožce svatodivišské nekropole, kde se její náhrobní socha, připisovaná okruhu sochaře Jeana de Thory, nachází dodnes.<sup>18</sup>



# Jan Jindřich

*Robert Antonín*

Životní osudy Jana Jindřicha se začaly odvíjet roku 1322, a jak už to v podobných případech bývá, nevíme o raném dětství třetího syna Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny nic bližšího. Dokonce ani o samotném datu jeho narození nepanovala mezi kronikáři shoda. Podobně se různí výpovědi i o místě narození – Petr Žitavský píše o Mělníku, podle Beneše Krabice z Weitmile spatřil poprvé světlo světa v Praze. Oba kronikáři se však společně s dalším, Františkem Pražským, shodují v jednom: nedlouho po narození byl chlapeček v katedrále sv. Víta pokřtěn jménem svého otce Jana a děda Jindřicha, jakkoli v pramenech po celý svůj život vystupoval pouze pod svým prvním jménem.<sup>1</sup>

Podobně jako jeho starší bratr Karel, sehrál Jan již v dětském věku roli v otcových politických plánech. Král Jan od roku 1324 usiloval o jeho zasnoubení s dcerou a dědičkou Jindřicha Korutanského Markétou, zvanou Maultasch (Pyskatá). Činil tak s vidinou připojení Korutan a Tyrol k zemím ovládaným Lucemburky. Součástí dohody bylo i ujednání, podle něž se měl malý synek českého krále přesunout do Korutan. Plán se uskutečnil na podzim (16. října) roku 1327, kdy se pětiletý Jan Jindřich vydal obklopen reprezentativním doprovodem, složeným z nejvýznamnějších českých šlechticů, na dvůr svého potencionálního tchána, jenž jej údajně přijal jako svého syna a učinil jej svým dědicem. O jeho výchově v alpském regionu nevíme však nic bližšího. Snad měl pravdu Beneš z Weitmile, který již při Janově příchodu do Tyrolska připomíná, že mladíček měl špatné vychovatele a proto to s jeho vládou zde nedopadlo dobře. Dalšími autory připomínaná záliba Jana Jindřicha v hrách v kostky a lovech tak nemusí představovat pouze kronikářská klišé, která měla podtrhnout neschopnost mladého Lucemburka. Mezi další významné mezníky Janova života náležela jistě jeho svatba s Markétou v Innsbrucku (16. září 1330) a o pět let později smrt tchána Jindřicha, jež mu otevírala cestu k samostatné vládě ve zděděných zemích.



*Sňatek Jana Jindřicha s dcerou Jindřicha Korutanského Markétou měl posílit vliv Lucemburků ve strategických alpských oblastech. Tyrolská vláda se však stala traumatickým okamžikem v Janově životě a současně dobou, kdy si vytvořil silnou vazbu na Karla, ochraňujícího zájmy mladšího bratra. Vyobrazení ženy, která bývá někdy ztotožňována s Markétou, pochází z hradu Runkelstein v Jižním Tyrolsku.*

Jenže od samého počátku byla pozice Jana Jindřicha v Tyrolích a Korutanech oslabována Habsburky, usilujícími o připojení tohoto území ke svým državám, a částí místní nobility, jež jejich nároky podporovala. Ačkoli se ještě v roce 1335 tyrolská šlechta za mladíka postavila, netrvalo dlouho a do Čech přijel Janův kaplan Mikuláš a žádal Karla, aby se ujal vlády v Tyrolsku za svého mladšího bratra. V následujících pěti letech mladí Lucemburkové společně odolávali tlaku ze strany císaře Ludvíka Bavora a jím podněcovaných Habsburků a roku 1336 se dokonce postavili i proti rozhodnutí jejich otce, jenž přistoupil na rozdělení dědictví Jana Jindřicha a vzdal se ve prospěch Habsburků Korutan. Vedle toho získával Jan první bojové zkušenosti jako účastník bratrova tažení do Itálie (1336) a roku 1340 i první lekce v diplomacii, když s bratrem objel polský a uherský královský dvůr.<sup>2</sup>

Zásadní zlom v Jindřichově životě přinesl rok 1341, kdy jej manželka nařkla z impotence a provdala se za císařova syna, braniborského markraběte Ludvíka. Pokud budeme věřit popisu celé události v kronice Beneše z Weitmile, neobešla se aféra bez pořádné ostudy. Markéta, za níž se postavila místní šlechta znepokojená dřívějšími ústupky vůči Habsburkům, nevpustila Jana, údajně neschopného plnit manželské povinnosti, když se vracel z projížďky do svého sídla, hradu Tyrol. Mladík se následně musel ukrýt u akvilejského patriarchy. Kronikáři však zřejmě nemůžeme věřit vše, neboť jak vyplývá z životopisu Karla IV., Lucemburkové spiknutí, jehož hlavou byl nemanžel-



*Jako významnému příslušníkovi lucemburského rodu, jenž byl po dlouhou dobu potenciálním nástupcem Karla IV., se Janu Jindřichovi dostalo místa v panovnické galerii v triforiu katedrály sv. Víta. Vedle českého lva jej charakterizuje moravská orlice.*

ský syn Jindřicha Korutanského Albert a Markétin hofmistr Jindřich Raspo, odhalili a v zárodku potlačili. Přesto se Janu Jindřichovi nepodařilo v Tyrolích po bratrově odjezdu udržet a ještě roku 1341 se vrátil do Čech.<sup>3</sup>

Zde ze sebe sice smyl nařčení z impotence, když zplodil s neznámou ženou nedlouho po návratu svého prvního potomka, pozdějšího vyšehradského probošta Jana, na obnovení moci v alpských oblastech však musel v průběhu čtyřicátých let zapomenout. Dnes již stěžejí určíme, co znemožňovalo Janovi konzumaci manželství se ženou, jejíž přídomek svědčil podle Františka Kavky o jejích „obzvláště vyvinutých znacích žádostivého ženství“. Snad můžeme dát za pravdu Josefu Válkovi, podle nějž mezi manželi „patrně došlo k naprostému psychickému odcizení, které vedlo ke vzájemné averzi a neschopnosti sexuálního soužití“.

Na konci čtyřicátých let bylo jeho manželství s Markétou církevně rozvázáno a Janu Jindřichovi tak zbyla pouze trpká vzpomínka a touha po satisfakci u císaře, jenž stál v pozadí jeho vypuzení. O tom, že mu šlo o řádnou náhradu ztraceného panství, svědčí jeho odmítavý postoj vůči řešení této choulostivé záležitosti, jež vyplynulo z jednání mezi jeho otcem a císařem Ludvíkem. Podle něj měl být mladý Lucemburk odškodněn zástavou měst Berlína, Braniboru a Stendalu ve výši 20 000 hřiven. S tím však Jan Jindřich ani jeho bratr Karel, rozhořčení svévolným postupem otce,

nesouhlasili. Přesto i v této životní etapě, trvající do konce roku 1349, kdy mu bratr Karel udělil titul moravského markraběte, zažíval důležité momenty svého osobního života. Patřilo mezi ně jistě i rytířské pasování, jež podstoupil na společné výpravě Lucemburků proti polskému králi Kazimírovi III. roku 1345.<sup>4</sup>

Koncem roku 1349 udělil Karel svému bratrovi titul moravského markraběte a Jan Jindřich se zde ujal vlády na počátku roku následujícího, kdy přijel do Brna již po boku své druhé manželky, Markéty Opavské. Ta se v letech 1349–1361/1363 stala matkou všech jeho legitimních potomků: dcer Kateřiny a Elišky a synů Jošta, Jana Soběslava a Prokopa. Průběh tohoto manželství z Jana plně smyl podezření z impotence. Jeho začátky však byly zproblematizovány blízkou příbuzností snoubenců, pro niž se dostali do církevní klatby, kterou z nich na papežův příkaz sejmul roku 1350 olomoucký biskup Jan Volek.

Podobný problém, tentokráte s nepříznivým výsledkem, řešil Jan i v případě svého třetího manželství (1363), když se jeho nastávající stala jeptiška z třebsnického kláštera, dcera těšínského vévody Eliška. Jejich sňatek nebyl církví uznán a po papežově zásahu se Eliška vrátila zpět do kláštera. Roku 1364 se Jan ženil již počtvrté. Tentokráte se v souladu s lucemburskými politickými cíli stala jeho ženou dcera Albrechta II. Habsburského, Markéta. I tento sňatek si pro blízkou příbuznost snoubenců vyžádal papežský dispens. Avšak ani Markéta nesdílela s moravským markrabětem cestu životem déle

než tři roky. Datum její smrti není známo, avšak roku 1367 pojal Jan za ženu, opět s nezbytným dispensem, Alžbětu z Oettingen.<sup>5</sup>

Již roku 1363 vydal Jan za účelem uspořádání posledních věcí svůj první testament. Jakkoli jeho závět doznala v dalších letech až do poslední známé podoby z roku 1371 dílčích změn, v obecné rovině zůstávala neměnnou: hlavním dědicem Jana Jindřicha se jako pán, markrabě a kníže země moravské se všemi právy a velkým dílem majetku měl stát nejstarší z jeho synů Jošt, jehož bratři Jan Soběslav a Prokop mu složili lenní hold a byli zajištěni částí markraběcích statků. Poslední verzi svého testamentu přežil Jan Jindřich o čtyři roky. Zemřel dne 12. listopadu 1375.<sup>6</sup>

## Politikem

Josef Válka charakterizuje politickou aktivitu celého života Jana Jindřicha jako loajální podporu Karlovy české a říšské politiky. Nejinak ji hodnotí i Jaroslav Mezník, podle kterého se Jan zcela podřizoval vůli svého bratra. Oba názory ukazují, nakolik byla úspěšná celoživotní snaha Karla IV. o vytvoření takové panovnické image, jež by byla schopna prostřednictvím psaného slova překonat i čas. Podobně jako osobnost českého krále a císaře zastínila všechny tehdejší středoevropské monarchy, odsunula do klidného moravského zátíší i jeho bratra.<sup>7</sup>

Není divu. Nenašel se žádný kronikář, který by pro historiky připravil pouhavý příběh o Janově životě, kromě dobrodružných začátků v Tyrolsku, kronikář, jenž by vyzdvihoval jeho úlohu Karlova zástupce v časech, kdy římskoněmecký král a později císař pobýval mimo české země, vylíčil Jana jako válečníka při střetech na moravsko-rakouských a moravsko-uherských hranicích, popřípadě zveličil roli moravského markraběte na diplomatických jednáních Lucemburků s okolními středoevropskými dynastiemi. Naši interpretaci tak zůstává k dispozici jen několik útržkových zpráv historiografů, které Jan buď nezajímal, nebo mu nebyli nakloněni, a především strohé texty listin, které mnohdy pouze prozrazují, že markrabě u všech výše jmenovaných událostí byl.

Je zřejmé, že se Janu Jindřichovi jeho vstup do středoevropské politiky v Tyrolsku příliš nezdařil. Lze též předpokládat, že zdejší několikeré Karlovy zásahy ve třicátých letech zapůsobily na mladíkovu psychiku a vytvořily v něm pocit obdivu a závislosti na starším bratrovi. Přesto považuji za objektivnější charakterizovat politickou aktivitu Jana Jindřicha ve vztahu ke Karlu IV. termínem spolupráce. Ta byla ostatně jednou z předních kvalit lucemburské rodové politiky a vynesla je na český, ale i na římskoněmecký trůn. Bratři se vzájemně podporovali nejen v případech alpských zemí, ale i po návratu neúspěšného tyrolského hraběte do Čech, kde ve čtyřicátých letech vystupoval Jan jako zástupce Karla, potažmo krále Jana, v časech jejich nepřítomnosti v zemi. Roku 1345 se Jan Jindřich zúčastnil tažení proti polskému králi Kazimírovi, jenž dříve napadl ratibořské knížectví náležející ke Koruně a prameny zaznamenávají i jeho osobní účast na Karlově tažení proti braniborskému markraběti Ludvíkovi roku 1348. Jeho podíl na úspěších lucemburského rodu nelze v této době podceňovat.<sup>8</sup>

Další společné kroky lucemburských bratří lze sledovat i poté, co Karel udělil Janu Jindřichovi moravské markrabství. Vedle řady případů, kdy svědčil na bratrových listinách, lze jmenovat několik explicitních dokladů lucemburského souznění. Již roku 1350 se Jan vzdal v rámci snahy urovnat spory s Wittelsbachy svých nároků na Korutany a Tyrolsko a následně se aktivně podílel na Karlových jednáních se střeoevropskými panovníky ve Vídni roku 1353. Právě ve světle těchto dohod, dotýkajících se i konsolidace vztahů s Habsburky, je třeba moravského markraběte vnímat jako osobu, jejíž hlas nelze opomenout.

Nebylo to naposled, co Jan Jindřich vystupoval společně s Karlem na spojenecké smlouvě s jiným zeměpánem. Roku 1354 byl zahrnut do smíru mezi Karlem a Ludvíkem Braniborským, o dva roky později do dohody s polským králem Kazimírem III. a 1358 s Albrechtem I. Dolnobavorským. Ostatně když selhal Karlův projekt o vydání zemského zákoníku *Maiestas Carolina*, musel jeho zničení ohněm roku 1355 svou listinou potvrdit i Jan Jindřich. Karel se nechal bratrem zastupovat v povinnostech českého krále i na říšském sněmu roku 1360, v téže době se Jan účastnil dohod s Rudolfem IV. Habsburským a za tři roky figuroval i ve smlouvě s Ludvíkem a Otou Braniborskými.<sup>9</sup>

Nezastupitelnou roli sehrál markrabě Jan i při jednáních s Habsburky uskutečňovaných v mezidobí 1363/1364–1366, kdy byla mezi oběma rody finálně potvrzena dědická dohoda. Postavení Jana Jindřicha v rámci lucemburské dynastie do značné míry upevňovala skutečnost, že Karel neměl do roku 1361 legitimního dědice. Vezmeme-li v potaz tehdejší vysokou dětskou mortalitu, nebylo ani v šedesátých letech jisté, že se malý Václav IV., kterého s sebou Karel na jednání s Habsburky přivezl, dožije dospělosti. I z tohoto důvodu bylo s Janem Jindřichem nutno stále počítat jako s hlavním dědicem zemí Koruny. O tom, že hypoteticky se s možným nástupnictvím moravského markraběte počítalo v případě vymření Karlovy linie ještě roku 1373, dokládá případ braniborské marky, jíž císař udělil svým synům a v případě jejich smrti měla přejít právě na Jana Jindřicha a jeho potomky.<sup>10</sup>

## Markrabětem a zeměpánem

Ziskem moravského markrabství se před Janem Jindřichem otevřela možnost projevit celou řadu vlastností, které jsme doposud v našem výkladu neakcentovali. Co mu nemohou historikové upřít, je jeho schopnost hospodárného nakládání s majetkem. V hrubých odhadech se výše zeměpanských důchodů po dobu Janovy vlády na Moravě zvýšila ze 7000 na 10 000 hřiven. Toho dosáhl jednak důslednou restitucí zeměpanského majetku, jenž se v první třetině 14. století stal předmětem četných zástav, současně i zvýšením stávajících příjmů markraběcí komory prostřednictvím podpory hospodářských aktivit měšťanů a zefektivnění výběru berní z klášterních institucí. V průběhu několika let doplnil Jan svou restituční politiku o cílené rozšiřování zeměpanské domény nákupy alodiálních majetků a výstavbou nových hradů. Na konci jeho vlády náleželo k markraběcí doméně na 21 měst (z celkových 51) s pětinou všech moravských městeček, 20 hradů (ze 48) a k tomu více než desetina vesnic (320–340).

Jakkoli by se mohlo z roztroušenosti zeměpanské domény zdát, že Jan prováděl své nákupy bez strategického plánu a kupoval to, co bylo k máni, ve výsledku vedla nesourodá povaha markraběcích držav, nad nimiž bděli purkrabí v čele posádek zeměpanských hradů a velitelé hotovostí měst, k nárůstu jeho moci v zemi. S tím úzce souvisel i Janem vytvářený systém markraběcích lén, jehož prostřednictvím se do lenní závislosti na něm dostávali i příslušníci významných zeměpanských rodů, jako například pánové z Cimburka, z Křižanova, z Holštejna či z Kravař.

Značnou část majetků, které uděloval lénem, získal Jan na základě odúmrtního práva a podřídil je nikoli zemskému, ale markrabětem zřízenému dvorskému soudu. Vzhledem k povinnostem leníků vůči svému pánovi vedl i tento systém k posílení moci Jana Jindřicha v zemi. Bezprecedentním dokladem hospodárnosti markraběte je jeho solventnost, doložená mimo jiné půjčkou 64 000 zlatých Karlu IV. za účelem zakoupení braniborské marky.<sup>11</sup>

Druhý příliv prostředků přicházel do zeměpanské komory zejména z příjmů z měst a klášterů. Janův vztah k městům byl jak vstřícný – v rovině posilování právního zázemí a samosprávy městských obcí, tak tvrdý – v rovině nároků komory na odvody z nich. Pokud Jan posiloval svými četnými privilegii ekonomickou činnost měšťanů, činil tak pravděpodobně s vidinou zvýšení vlastních příjmů nejen z městské sbírky, ale i z cel, mýt, trhů i privilegií samotných, jakož i schopnosti měšťanů markraběte náležitě hostit a poskytovat mu vojenskou pomoc. Případy, kdy Jan odpustil měšťanům část berně, jsou velice vzácné – stalo se tak například po roce 1349, kdy na Moravě řádila morová epidemie a Jan odpustil novým brněnským a znojenským měšťanům placení městské sbírky, či v sedmdesátých letech, když se Brno ocitlo na pokraji bankrotu. Přitom platí, že vztah markraběte k jeho rezidenčnímu městu lze považovat za nestandardní, neboť Jan zde více než jinde zasahoval do vnitřních struktur, například zákazem cechů, zřejmě z obavy z jejich rostoucí politické role, či zrušením výsady Václava II. o svobodné volbě městské rady roku 1363, které omezilo moc starých patricijských rodů.<sup>12</sup>

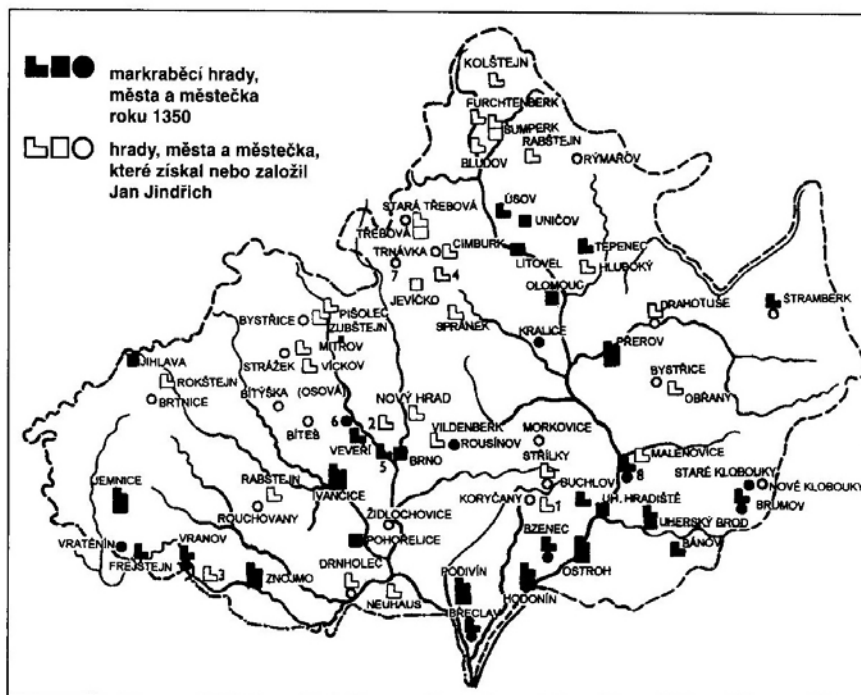
Vedle příjmů z měst si Jan uvědomoval i finanční význam klášterů, jejichž ochranu vyhradil roku 1362 sobě a své komoře. Rozhodnutím, kterým vyňal církevní instituce z vlivu nižších úředníků a donátorů z řad šlechty, získával pod svou kontrolu původně soukromá založení, a to včetně převzetí zakladatelských práv. Jakkoli nepatřil k výrazným církevním fundátorům, je třeba připomenout i jeho dva zakladatelské počiny – roku 1350 klášter augustiniánů-poustevníků v těsné blízkosti Běhounské brány, jenž se později stal součástí brněnského městského opevnění, a roku 1375 kartuziánský klášter v Králově Poli.<sup>13</sup>

Jako zeměpánovi příslušely Janovi nejen požitky z markraběcí komory a starost o ni, ale i politická moc realizující se především na zemské úrovni. Jan svolával zemský soud, vybíral zemskou berni, jež také tvořila výraznou část jeho příjmů, a jmenoval nejvyšší zemské úředníky. Na tomto poli narážel na zájmy šlechty, s jejímiž zástupci se několikrát za život dostal do otevřeného sporu. Výmluvným příkladem je jeho střet se Ctiborem z Cimburka o Tovačov, případně s Bočkem z Kunštátu, jehož nový hrad Obrány u Bystřice pod Hostýnem, vystavěný bez markraběcího svolení, byl roku 1366 zbořen. Při



*Jihlavská právní kniha Jana z Gelnhausenu z počátku 15. století zachycuje v kvalitních, byť schematických iluminacích panovníky, kteří v minulosti udělili městu privilegia. Jan Jindřich je zde zobrazen jako rytíř s obnaženým mečem a štítem nesoucím moravskou orlici.*

Jednu ze základních os vlády Jana Jindřicha na Moravě tvořilo soustavné navyšování markraběcího majetku. K tomu náleželo i zakupování či zakládání nových městeček a hradů, jejichž držení posilovalo postavení markraběte severozápadně od tradičních moravských center Brna a Olomouce.



#### *Zvětšení markraběcího majetku na Moravě za vlády Jana Jindřicha*

(1 – Cimburk u Koryčan, 2 – Lelekovice, 3 – Nový Hrádek, 4 – Plankenberg, 5 – Špilberk, 6 – Veverská Bítýška, 7 – Křenov, 8 – Napajedla)

vykonávání zeměpanské vlády se projevila druhá podstatná Janova zdatnost – umění nalézt kompromis, díky kterému nevyvolával markrabě zbytečné spory se šlechtou manifestací své moci prostřednictvím přehnaných gest. Tato schopnost se u Jana mísila s vnitřním smyslem pro spravedlnost, demonstrovanou snahou o smírné a pro markraběcí komoru třeba i nákladné řešení tam, kde by jiní zeměpáni volili cestu konfliktu.

Za Janových časů zmizelo na Moravě napětí mezi zeměpánem a zemskou obcí, byla to doba vzájemného respektu a tolerance. Markrabě ponechával zemský soud a rozhodování na něm v rukou šlechty, kterou navíc dosazoval do dvorských a zemských úřadů a vytvářel si tak síť loajálních rodů, mezi něž náleželi páni z Kravař, ze Šternberka, z Kunštátu, z Boskovic, z Holštejna, z Pernštejna či Bítovští z Lichtenburka. Právě příslušníci těchto rodů demonstrovali svůj respekt k markraběti přivěšením celkem 42 pečeti k jeho testamentu z roku 1371. Smrt Jana Jindřicha však znamenala konec klidných časů respektu a prosperity a Morava se proměnila ve válečné pole, na němž se proháněli ozbrojenci jeho znesvářených synů.<sup>14</sup>

# Václav Lucemburský

*Jana Fantysová-Matějková*

Václav, vévoda lucemburský a brabantský, přišel podle autora *Gest brabantských vévodů* na svět způsobem, jenž předznamenal jedinečnost jeho osobnosti: „... byl z těla své matky vyříznut. Ovšem buďte si jisti, že se ta žena z toho uzdravila. O tom jsem nikde zmínku neslyšel, jen u Julia Césara, jenž se kvůli tomu jmenoval César, jak nám vyprávějí staré příběhy. A tak byl vévoda vyvolený ...“. Otázku, zda královna Beatrice mohla 25. února 1337 porodit císařským řezem či nikoli, se patrně vyřešit nepodaří, avšak poselství těchto veršů je jasné: její syn byl výjimečný, vyvolený člověk.<sup>1</sup>

V Čechách však jeho narození tolik neoslavovali. Dědic Lucemburska nebyl veřejností přijat jako možný následník českého trůnu, jakkoli se král Jan s požadavkem přemyslovské krve nehodlal smířit. Starší syny měl jen dva a jejich předčasnou smrt vyloučit nemohl. Třetího synka tedy nechal pokřtít jménem zemského patrona a ponechal si jej v Praze, zatímco královna Beatrice po své korunovaci Čechy opustila. Roku 1342 pak založil v místech dnešního Újezda za malostranskými hradbami kartouzu Hortus Beate Marie Virginis, druhé možné místo svého posledního spočinutí.<sup>2</sup> Pokud by starší synové zahynuli a zbyl jen Václav, mohl by svůj dynastický nárok na český trůn opřít o památku svého otce. Janovo tělo by pak jako důležitý nástroj legitimizace synovy vlády patrně spočinulo v péči pražských kartuziánů.

Podobných nerealizovaných scénářů byla ve Václavově životě řada. Patřilo mezi ně i jeho nástupnictví v Lucembursku, jež se nikterak nepodobalo tomu, co Jan pro případ své smrti v době synovy nezletilosti stanovil v testamentu (1340). Krátce před bitvou u Kresčaku, kde král padl, byl totiž moravský markrabě Karel zvolen římským panovníkem. Ambiciózní plán na znovuzískání římské koruny stál Jana i Karla nemalé diplomatické úsilí a značné finanční oběti. Bylo totiž nutné za pomoci papeže a většiny říšských kurfiřtů sesadit exkomunikovaného císaře Ludvíka IV. Bavora a v další fázi se ve Svaté říši římské proti němu, jeho příbuzným a spojencům prosadit. Hlavním prostředkem financování celého plánu se stalo lucemburské hrabství, kde se





Velká brabantská pečeť a její rub (contrasigillum) o průměru 98 mm se znaky Václava Českého a Jany Brabantské, používaná v letech 1356–1358. Byla přivěšena zejména na exemplářích brabantského konstitučního privilegia Joyeuse Entrée z roku 1356. Anděl drží štít se znaky Jany a Václava uvnitř mnoholaločného kruhu, jehož pole je pokryté kosočtverci, ozdobenými buď pětilistou růží, nebo křížkem. Opis ve dvou liniích majuskulí uvádí: *Sigillum Wenceslay Dei gratia Luccemburgie, Lotharingie, Brabancie ac Lymburgie ducis et Iohanne eimsde gratia Luccemburgie, Lotharingie, Brabancie ac Lymburgie ducisse*. Rub pečeti má průměr 48 mm. Ženská postava pod baldachýnem, držící heraldické štíty Jany a Václava, které opis charakterizuje jako markrabata Svaté říše římské, představuje vévodkyni Janu.

vlády ujal Karel a jež se postupně dostalo do rukou nejmocnějšího z věřitelů, trevírského arcibiskupa Balduina. Václavovo následnictví se tímto odložilo na neurčito.

Karlovy dluhy u Balduina byly obrovské. Při veškeré snaze mohl jen těžko doufat v jejich splacení a vykoupení bratrova dědictví. To umožnila až arcibiskupova smrt 21. ledna 1354. Jeho nástupce na trevírském stolci Boemund ze Saarbrückenu nebyl s to Lucemburkům vzdorovat a Václav získal v krátké době celé hrabství zpět. Všechny jeho državy pak Karel 13. března v Metách povýšil na vévodství. Sedmnáctiletý Václav se tak stal lucemburským vévodou a říšským knížetem, bratr jej také pasoval na rytíře a postupně zahrnul dalšími poctami a privilegii. Do ledna 1358 se mladý vévoda vyrovnal s trevírským arcibiskupstvím, jehož majetek byl však do značné míry zcizen, protože Václav splatil jen dluhy svého otce. Karlovy pohledávky odmítl vyrovnat, neboť byly v rozporu s jeho nástupnickým právem. Právně neošetřená Karlova vláda v Lucembursku, již lze interpretovat jako uzurpaci Václavových práv, byla patrně úmyslem či strategií: poněvadž Karel v Lucembursku vládl „protiprávně“, nenesl Václav finanční důsledky jeho volby a Karlovy dluhy tak de facto zůstaly nesplaceny. Doplatilo na ně především trevírské arcibiskupství.

Již 17. května 1351 Václav uzavřel za pomoci své matky Beatrice a jejích bratrů Petra a Jakuba Bourbonských sňatkovou smlouvu s Janou, dcerou brabantského vévody Jana III. Za tím účelem byl zplnoletěn a začal používat titul lucemburského hraběte. Obřad se nicméně oddaloval, protože Václav tehdy nedorozuměl hrabství, kde měla Jana požívat svého obvěnění. Jeho vlastní finanční zdroje – šlo především o příjmy z henegavských lén a celních poplatků – byly omezené. Když v únoru 1352 zemřel poslední syn brabantského vévody, stala se adeptkou následnictví nejstarší dcera Jana. Svatbu již nebylo možné oddat. Konala se v březnu a zřejmě se neslavila nijak velkolepě. Římský a český král Karel z ní nebyl nadšen, protože na něj příbuzní začali tlačit kvůli penězům ještě o něco více. Část příjmů z henegavských statků se musela připisat Janě, a Václav se proto odstěhoval na Karlův dvůr, kde žil na bratrovy náklady a připravoval se na své budoucí politické úkoly.<sup>3</sup>

Brabantská zemská obec mezitím připravovala scénář pro nástupnictví po smrti Jana III. Ve stavovských záležitostech vévodství měla hlavní slovo města, v jejichž čele stál bohatý patriciát Bruselu a Lovaně. Ta se usnesla, že je brabantské dědictví nedělitelné a že přejde na nejstarší dceru, Václavovu ženu Janu. Nový vévodský pár měl vyplatit Janiny sestry Markétu, choť flanderského hraběte Ludvíka, a Marii, manželku geldernského hraběte Renauda. Dohodu o nástupnictví schválily stavy, brabantský vévoda a ratifikoval ji i římský král Karel. Když Jan III. zemřel, její klauzule se objevily ve volební kapitulaci ze 3. ledna 1356, takzvané *Joyeuse Entrée* (*Blijde inkomst*), kterou Jana a Václav museli při svém nástupu na trůn podepsat. Dokument podřizoval stavovské kontrole celou řadu sfér panovnické moci a Václavovo postavení omezoval na roli vévody-manžela, který neměl v Brabantsku nástupnické právo. Po Janě, jejíž neplodnost již byla tou dobou zřejmá, by dědila její sestra Markéta, eventuálně nejmladší Marie.

Stavovské požadavky se posléze ukázaly jako nerealistické. V první řadě nebylo možné finančně odškodnit Janiny sestry, protože Ludvík Flanderský

nechtěl peníze, nýbrž město a panství Mechelen, které – jak se domníval – mu právem patřilo a o něž po ofenzivě diplomatické začal usilovat vojensky. Václav a jeho rádci byli nakloněni Mechelen v rámci dědického řízení vrátit, ačkoli tvořilo enklávu uprostřed brabantského teritoria, a uzavřeli s Ludvíkem předběžnou dohodu, jež ukončila první fázi války. Když se však vrátili do Bruselu, patricijové nechtěli o odstoupení Mechelenu, jež by poškodilo jejich hospodářské zájmy, ani slyšet, a smlouva nebyla ratifikována. Ludvík proto znovu svolal vojsko a následovala brabantsko-flanderská válka, jejíž důsledky byly pro Brabantsko podstatně horší než ztráta Mechelenu. Flanderská vojska dokonce na čas obsadila většinu Brabantska a Ludvík zde přijal holdy. I když se pak podařilo flanderské posádky vypudit, Brabantští nebyli s to prolomit blokádu Šeldy, což nakonec zemi hospodářsky pokořilo.

Dne 6. června 1357 byl podepsán athský mír podle podmínek arbitráže, již vyhlásil henegavsko-holandský hrabě Vilém. Mír vyšel plně vstříc flanderským požadavkům, brabantská přání zůstala nevyslyšena. Brabantsko přišlo nejen o Mechelen, ale fakticky i o Antverpy, které dostala Markéta od Jany jako léno. Ludvík mohl používat titul brabantský vévoda a ti, kteří mu slíbili věrnost a dosud ji nevyověděli, nebyli svého závazku zproštěni. Následné brabantské pokusy o revizi athského míru za pomoci anglického krále neměly valného výsledku.

Lucemburkové brabantských nesnází využili ke zlepšení Václavova postavení. Města totiž svými holdy Ludvíku Flanderskému Václava a Janu zradila, a *Joyeuse Entrée* tak ztratila platnost. Karel IV. začal v rozporu se svými předchůzci kroky razit novou právní interpretaci brabantského nástupnictví: odmítl uznat dědictví v ženské linii, prohlásil Brabantsko za odumřelé říšské léno a 25. prosince 1356 jej na metském sněmu slavnostně udělil Václavovi. V únoru 1357 pak v Maastrichtu využil zoufalství brabantských měst zdeptaných válkou s Flandry a dosáhl ratifikace smlouvy, jež z Václava učinila skutečného vévodu: mohl zdědit Brabantsko po Janě a následně, pokud oba zemřou bez potomků, mělo dědictví přejít – stejně jako Lucembursko – do rukou českých králů. Ani tento scénář se však nerealizoval, poněvadž soupeři byli příliš silní a okolnosti málo příznivé. Václav nečekaně zemřel dříve než jeho o 15 let starší choť, což šance uplatnit toto právo výrazně zmenšilo. Již od šedesátých let ostatně lucemburská expanze cílila především do střední Evropy.<sup>4</sup>

Císař Karel IV. měl svého bratra velmi rád, Václav byl totiž člověk na svém místě. Věnoval se povinností své společenské vrstvy, výkonu spravedlnosti a péči o bezpečnost cest, poněvadž obchod byl hlavním zdrojem bohatství jeho zemí. Systematicky potíral aktivitu cizích vojsk a společnosti banditů v oblastech horno- a dolnolotrinského landfrýdu. V obou těchto konfederacích platil za vůdčí a odpovědnou osobu. Zřejmě hlavně proto jej císař před



*Iluminace na první stránce románu Méliador Jeana Froissarta zobrazuje úvodní zápletku: Camel z Camois pronásleduje jelena, který jej dovede před bránu hradu Montgriès, kde se Camel setká s princeznou Hermondinou. Do ní se beznadějně zamiluje a snaží se ji vydíráním získat za manželku. Zápletku je aluzí na anglické úsilí oženit prince Edmunda s bohatou dědičkou a neteří brabantských vévodů Markétou Flanderskou, které zmařila francouzská diplomacie za cenu rozpoutání další fáze anglo-francouzského konfliktu. V románu sňatku zabránila Hermondinina sestřenice Florée, která vymyslí pětiletou soutěž o princeznu ruku, v níž zvítězí nejjudatnější rytíř Méliador – Václavův synovec Filip řečený Smělý.*

svou druhou římskou jízdou jmenoval vikářem Svaté říše římské na této straně Alp (1366). Vévoda jeho cestu rovněž zčásti financoval, za což získal říšské zástavy. Jeho vzestup byl ale trnem v oku kurfiřtům, zvláště rýnským falckrabím, kteří se podobným výsadám těšili v minulosti a nyní se cítili být přehlíženi kvůli císařovu bratrovi, jenž ani nebyl kurfiřtem. Václavovo jmenování utvořilo východo-západní model lucemburské vlády v Říši, který v podstatě zanikl až s vévodovou smrtí. Jeho vikariát ovšem nepřežil osudový rok 1371, kdy Václav prohrál bitvu u Baesweileru s Vilémem z Julichu a Eduardem z Geldern a dalších deset měsíců strávil v zajetí. Karel IV., který byl nucen bratra vysvobodit osobně, postoupil vikariát s okleštěnými pravomocemi kolínskému arcibiskupovi. V této době již pomýšlel na volbu Václava IV. římským králem ještě za svého života a nechtěl popudit volitele navrácením tohoto úřadu do lucemburských rukou.

Vikariát získal Václav nepochybně i jako významný aktér říšsko-francouzské spolupráce. Lucemburkové se velmi zasazovali o prospěch svých synovců, synů Bony České a francouzského krále Jana II. Podporovali zvláště nejstaršího Karla, na jehož bedrech spočívala vláda v království, když Jan II. v bitvě u Poitiers upadl do anglického zajetí (1356–1360).

Spojenectví pokračovalo i po nástupu Karla (V.) na francouzský trůn v roce 1364, jenž obnovil lenní vztah lucemburského vévody k Francii: navýšil bývalou dědičnou lenní držbu Jana Lucemburského, již v podobě roční renty 6000 liber turnosů udělil Václavovi, a přislíbil mu palác v Paříži. Roku 1374 mu postoupil Vailly sur Aisne a 1379 Coulommiers en Brie. Pro Karla V., který se rozhodl vybojovat na Anglii zpět, co ztratil jeho otec bitvou u Poitiers a mírem z Brétigny, byl Václav významným spojencem v politicky proměnlivé oblasti francouzské severní hranice. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let zde anglický král plánoval za pomoci julišského a geldernského vévody invazi. Václav ji de facto zmařil, když s vévody svedl 22. srpna 1371 u Baesweileru nedaleko Cách bitvu, v níž byl poražen. Jedním z jeho motivů

*Kresbu Václavova portrétu, kterou pořídil Antoine de Succa před rokem 1600 podle neznámé olejomalby, lze pomocí stylu datovat do doby Filipa Dobrého a Rogiera Van der Weyden. Portrét doprovází vlámský nápis Václav Český, vévoda brabantský, se oženil s paní Janou, dcerou Jana, třetího brabantského vévody, komentující karafiát – symbol sňatku – ve Václavových prstech. Tlumočí tak burgundskou interpretaci brabantského dědictví, že Václav byl brabantským vévodou výhradně z titulu svého sňatku s Janou. Snaha popřít lucemburská dědičná práva patrně souvisí s nástupnictvím Filipa Dobrého v Brabantu v roce 1430, po vymření mladší burgundské linie.*



byla snaha o odškodnění brabantských kupců, opakovaně okrádaných mezi Maastrichtem a Cáchami. Lupiče, zřejmě žoldnéře, jejichž výskyt v oblasti souvisel s plánem invaze do Francie, chránil Vilém Julišský. Vojska, která se měla střetnout v anglo-francouzském konfliktu, se pobila v julišsko-brabantské bitvě a z útoku na Francii tak sešlo.<sup>5</sup>

Deset měsíců internace na hradě Nideggen Václava odloučilo od dynamického života dvora, omezilo jeho fyzické aktivity a vydalo jej na pospas vlastním myšlenkám. Zaobíral se zřejmě i poezií, do níž jej od konce šedesátých let zasvěcoval kronikář a básník Jean Froissart. Ten také Václavovi pomohl psychologicky zpracovat frustraci z porážky, když v úzké spolupráci s navráťivším se vévodou sepsal veršovanou skladbu *La Prison Amoureuse* (1372). *Vězení lásky* obsahuje alegorický sen o bitvě u Baesweileru a Václavovu zajetí. Froissart sepsal na Václavovu objednávku také veršovaný pseudoartušovský román *Méliador*, odrážející vévodův pohled na jeho dobu, dění a politické projekty, jichž byl aktérem. Artušovské motivy románu, zbavené původního mytologického obsahu, tím dostaly novou náplň. Vláda krále Artuše, paralela Svaté říše římské či spíše západního křesťanstva doby Karla IV., zastřešuje hierarchicky uspořádaný děj, jehož hlavní linii tvoří tři milostné příběhy vrcholící sňatkem. Inspirací pro tuto fikci byla evropská dynastická politika, na níž se Václav a Jana aktivně podíleli. Šlo totiž o sňatky jejich synovců a neteří – Filipa Burgundského a Markéty Flanderské (1369), Václava IV. a Johany Bavorské (1370) a Richarda II. Anglického a Anny České (1382). Propletené příběhy jsou zarámovány metaforou anglo-francouzského konfliktu: realie burgundského sňatku souvisí s rozpoutáním jeho nové fáze a svatba Richarda a Anny s nadějí na jeho ukončení. *Méliador* se dochoval téměř celý v jediné verzi, jež obsahuje vlastní poezii vévody Václava, začleněnou na jeho přání. Jde o veskrze průměrné básně knížete, veršujícího za účelem dvorské zábavy.

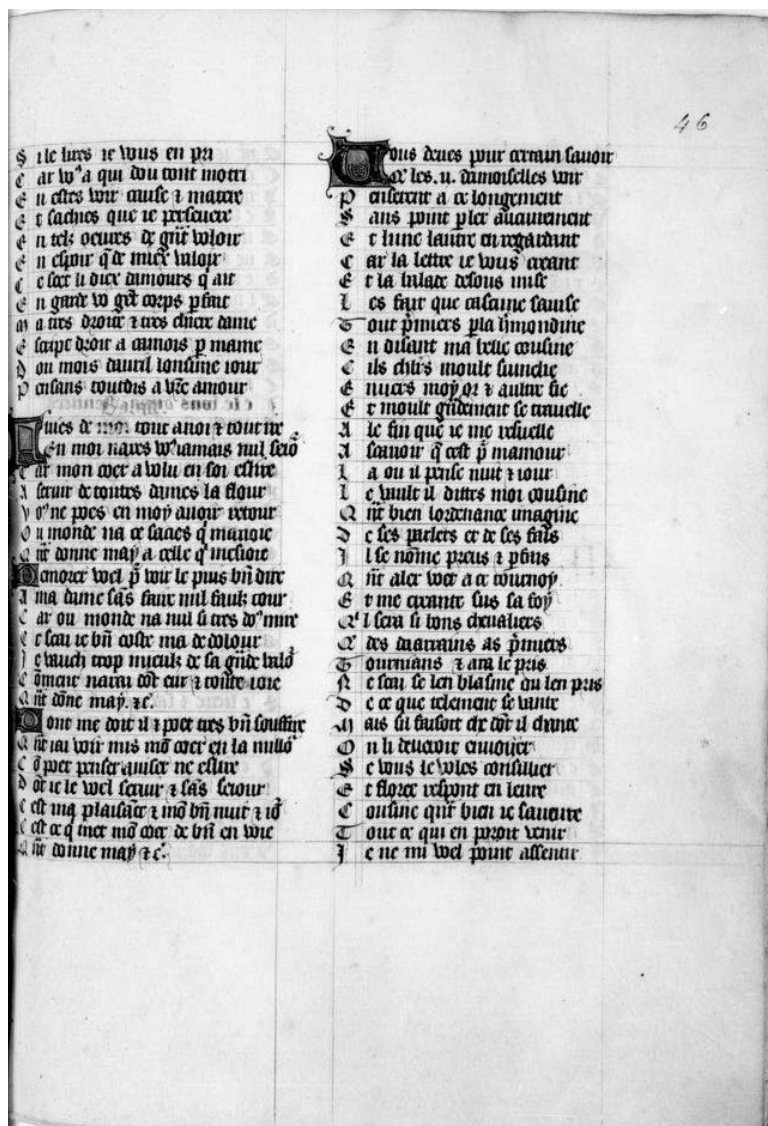
Posledních pět let svého života Václav zasvětil diplomatické činnosti mezi Francií a Říší, jejímž cílem bylo vyřešit schizma. I na to později Froissart vzpomíná ve třetí knize svých *Kronik*: „*Václav byl štedrý, jemný, dvorný a velmi laskavý a rád odíval zbroj. A byl by vykonal velké věci, kdyby žil dlouho, leč zemřel v květu svého mládí, pročez já, kdo píšu tuhle historii, žaluji převelice, že neměl delší život, třeba 80 let či více, protože by ve své době vykonal mnoho dobrého. A velmi se mu nelíbilo církevní schizma a často mi to říkal, neb jsem mu byl velmi blízký a při něm, a to proto, že jsem viděl ve své době, když jsem jezdil po světě a pracoval, na dvě stě vznešených knížat, ale nikdy tak pokorného, dobromyslného a vstřícného...*“<sup>6</sup>

Vévoda projevil pokoru a velikost svého ducha též v posledních okamžicích svého života, který mu zkrátila kožní choroba. „*Zohyžděn od hlavy až k patě, svolal lidi ze svého dvora – vznešené i prosté bez rozdílu – do pokoje, kde ležel. Když se shromáždili, odhodil pokrývky, do nichž byl*



*Václavova balada Quant donné m'ay a celle qui m'esjoie (Když oddán jsem té, jež mě rozradostňuje) patří mezi 79 Václavových balad, rondelů a virelů, které Jean Froissart umněvložil do úst jednotlivým protagonistům románu Méliador, aby vyjádřil jejich psychologické rozpoložení. Román také obsahuje několik scén, zobrazujících způsob, jak tyto písně mohly být skládány a zpívány, jak jim bylo rozuměno a jaký byl jejich účel.*

Václavův portrét od neznámého franko-vlámského mistra datují historici umění do let 1400–1415 a považují jej za nejpokročilejší příklad severního umění, předjímající *ars nova* Roberta Campina. Podle nápisu, který se nacházel na zadní straně dřevěného panelu (Wenchiaus Dux Brabantiae in antiquitate 34 tum annorum), lze usuzovat, že předlohou byl portrét namalovaný v letech 1371–1372, tedy v době, kterou Václav zčásti strávil jako vězeň na hradě Nideggen. Portrét měl Václava zpřítomnit jeho blízkým, kteří se zasazovali o jeho propuštění, zvláště vévodkyni Janě.



zabalen, ukázal jim své tělo a řekl: Dobře se na nás podívejte, na toto tělo tak vznešeného původu, vzešlé z krve králů a císařů, tělo kdysi tak krásné, dobře stavěné a pevné a nyní pokryté leprou, jež ho činí smrdutým, zsinalým a tak příšerným na pohled. Tak to nařídil Bůh, aby usvědčil mou pýchu a ponížil mě. Využijte této lekce a naučte se skrze můj příklad vzdát se arogance a zbavit svého ducha pýchy.“ Václav zemřel 8. prosince 1383 v Lucemburku a byl pochován v chrámu cisterciáckého kláštera v Orvalu, kde lze dodnes spatřit zbytky jeho hrobky.<sup>7</sup>

Jean Froissart a po něm i *Brabatsche Yeesten* spatřují Václavův význam v jeho urozenosti a výjimečných příbuzenských vztazích, jež ho předurčily pro politické a diplomatické úkoly evropského rozměru.<sup>8</sup> Tyto danosti, s nimiž se již narodil, by jistě nebyly zdůrazňovány, kdyby se v jeho rukou nestaly prostředkem realizace obecně sdílených cílů a ideálů a kdyby vévoda nepůsobil jako jeden z pilířů a svorníků západní evropské společnosti.



Václav Lucemburský byl pohřben v cisterciáckém klášteře Orval, ležícím dnes na jihu Belgie. Impozantní ruiny ukrývají i torzo Václavovy hrobky. Český král Václav IV. se strýcovou smrtí přišel o oporu lucemburské moci na západě Svaté říše římské. I když se snažil o zachování vlivu, ani zástava Lucemburska ve prospěch Jošta Moravského (1388), ani opětovné spojení Lucemburska s Brabantskem díky sňatku Elišky Zhořelecké s Antonínem Burgundským (1409) k obnovení východo-západního modelu lucemburské vlády v Říši nevedly.

# Čtyři ženy Karla IV.

*Marie Bláhová*

Karel IV. byl od útlého věku vychováván k nejvyšší panovnícké hodnosti ve Svaté říši římské. Tomuto cíli také podřizovali Lucemburkové rodové vztahy příštího krále a císaře. Životní družku pro mladého prince nehledali ovšem mezi dcerami říšských knížat, ale u francouzského královského dvora. Stala se jí nejmladší dcera hraběte Karla z Valois, bratrance francouzského panovníka Karla IV., a jeho ženy Mahaut ze Châtillon, Markéta z Valois, nazývaná pro své plavé vlasy „Blanche“ – „Bílá“. Markéta vyrůstala na pařížském dvoře v okolí francouzských královen a zřejmě prostřednictvím Marie, druhé ženy francouzského krále Karla IV. a mladší sestry Jana Lucemburského, byl dojednán sňatek sedmiletého Václava se stejně starou Blankou.

Václav vyrazil z Čech do Paříže 4. dubna 1323 a již následující den jemu a Blance vydal papež Jan XXII. souhlas se slavnostním požehnáním jejich svazku. Současně dostali dětští snoubenci papežský souhlas s tím, aby sňatek mohl být uzavřen o Letnicích (15. května) nebo v kterémkoli dni následujícího týdne, ačkoli v tomto termínu nebylo dovoleno uzavírat manželství. Svatebnímu obřadu předcházelo biřmování mladého prince jménem jeho strýce Karel, které od té doby užíval. Obřad se konal za mimořádně slavnostních okolností, v den korunovace královny Marie 15. května 1323. Soudobí kronikáři vyjadřovali údiv nad nádherným oblečením přítomných Lucemburků a nad štědrostí českého krále. Svatební šaty a šperky nevěsty zaplatila francouzská královská pokladna.

Manželství bylo nicméně naplněno až o sedm let později. Blanka zprvu nadále vyrůstala na francouzském královském dvoře v blízkosti svého dětského manžela. V roce 1329 odjela s Karlem do Lucemburku, za manželova pobytu v severní Itálii a v Čechách se zdržovala střídavě v Lucembursku a ve Francii u své rodiny. Dne 12. června 1334 ji Pražané slavnostně uvítali v hlavním městě Českého království. Jako sestra francouzského krále přijela do Prahy s početným doprovodem, na nátlak zemské obce však poslal Karel



V iluminovaném rukopisu pocházejícím z Norimberku z doby kolem roku 1430 je Karel IV. zachycen podobně jako na majestátních pečetích – na trůnu s panovnickými insigniemi a se znaky Svaté říše římské a Českého království. Navíc jsou na miniatuře svými erby přítomny i všechny čtyři císařovy manželky, nikoli však v pořadí podle svých životních dat, ale podle významnosti jejich hodností. Uprostřed jsou zastoupeny císařovny: Alžběta Pomořanská (heraldicky vpravo) a Anna Svédnická, zcela nalevo Blanka z Valois a napravo Anna Falcká.

Blančinu družinu zpět do Lucemburska. Teprve po příchodu do Prahy se Blanka začala učit česky a německy, aby se mohla v Čechách domluvit. Dne 24. května 1335 porodila Karlovi dceru Markétu, která byla později provdána za uherského krále Ludvíka I., v srpnu 1342 se narodila Kateřina, jež se stala manželkou rakouského vévody Rudolfa IV. Dne 2. září 1347 byla Blanka při Karlově korunovaci ve Svatovítské katedrále korunována na českou královnu. Po necelém roce, 1. srpna 1348, však teprve jednadvacetiletá královna po krátké nemoci zemřela a byla pochována v rozestavěné Svatovítské katedrále.



Papež Kliment VI. poslal Karlovi soustrastný list, v němž mu současně připomínal, že nemá z manželství s Blankou mužské potomky, proto je jeho povinnost se znovu oženit, a to s jinou ženou z téhož francouzského domu. Karel se však nehodlal vázat ohledy na přání papeže, ale řídil se vlastními politickými cíli. V jeho zorném poli se ocitla tehdy šestnáctiletá princezna Isabela, dcera anglického krále Eduarda III. Jednání o její ruku však ztroskotalo, stejně jako jednání anglického dvora s předchozími princezninými nápadníky. Karel hodlal svým sňatkem především posílit své postavení v Říši.

Jako římský protikrál, jenž usiloval o obecné uznání, se přes papežův zákaz rozhodl vstoupit do příbuzenského svazku s rodem svého protivníka, s Wittelsbachi. Ten byl po nečekané smrti císaře Ludvíka Bavora (11. října 1347) oslaben a chystal se jako nástupce postavit proti Karlovi Günthera ze Schwarzburku. Karlovi se nicméně podařilo získat na svoji stranu jednoho z Wittelsbachů, falckrabího a kurfiřta Rudolfa II., a to uzavřením sňatku s jeho dcerou Annou. Pro Karlův záměr nebyl důležitý ani tak půvab nevěsty, jež proslula svou krásou, ale skutečnost, že jejím prostřednictvím bylo možno oslabit říšskou opozici a také získat vyhlídky na Rudolfovy části Horní Falce.

Karlovo jednání sice bylo v rozporu s přísahou Klimentu VI., že bez papežského souhlasu nevstoupí do příbuzenského vztahu s Wittelsbachi, i s Klimentovým přáním, aby si vybral nevěstu z francouzského královského rodu, nicméně to Karla v jeho plánech nijak nezastavilo, podobně jako fakt, že Anna Falcká byla ve čtvrtém stupni příbuzná s Karlem. Této překážce Karel prozíravě předešel již v lednu 1349, kdy získal všeobecný dispens na uzavírání manželství v III. nebo IV. stupni příbuzenství. Papež, který se patrně domníval, že tím vychází vstříc Karlovu sňatku s Isabelou, byl nepochybně zaskočen, když se dozvěděl, že Karlovi tento dispens poslouží ke spřízení s Wittelsbachi. Tou dobou se ale již daly věci do pohybu. Falckrabí Rudolf, který ještě na konci ledna volil Günthera ze Schwarzburku a 7. února vyzýval město Frankfurt, aby holdoval novému králi, přešel ke Karlovi, Günthera nechal padnout a během února byla domluvena svatba Karla s Annou a věno nevěsty.

Manželská smlouva byla uzavřena 4. března 1349 v Bacharachu a téhož dne se konala svatba třiatřicetiletého vdovce s ještě ne dvacetiletou falckraběnkou. Silně zadluženému Rudolfovi II. přitom Karel poskytl některé platby a zástavy, které alespoň dočasně zlepšily jeho finanční situaci. Sňatek Anny Falcké s Karlem IV. způsobil rozštěpení wittelsbašské dynastie a oslabil pozici Günthera ze Schwarzburku, který v květnu 1349 abdikoval a krátce poté zemřel.

Karlovu plnému uznání již nestálo nic v cestě a 25. července 1349 ho trevírský arcibiskup a Karlův prastrýc Balduin v cášském dómu, tedy místě k tomu tradičně určeném, korunoval na římského krále. Jeho mladá žena získala královský diadém o den později. Poté se manželé nějaký čas zdrželi v Porýní, odkud odjeli do Prahy, kde byla Anna 1. listopadu 1349 korunována na českou královnu. V té době očekávala narození prvního dítěte, jež se narodilo 17. ledna 1350. Vytoužený dědic trůnu dostal při křtu jméno Václav a radostnou zprávu dal otec ihned rozeslat po Říši. Neprodleně také hledal pro svého následníka vhodnou nevěstu. Měla se jí stát neteř svídnického



*Blanka z Valois se od bust ostatních Karlových manželek odlišuje výrazně originální úpravou vlasů, která pro ni patrně byla charakteristická. Stejný účes má totiž i na soše na vysoké věži dómu sv. Štěpána ve Vídni a vzhledem k úzkým vazbám svatoštěpánské huti k pražské se nabízí i vzájemná inspirace, byť busta v katedrále sv. Víta je patrně mladší. V době, kdy plastika vznikala, již Blanka dávno nebyla mezi živými, a tak nelze hovořit o skutečném portrétu, ale zmíněné umně stočené copy jí přece dodávaly jistou individualitu a snad také naznačovaly její původ z jiného, francouzského dvorského prostředí. Zde se podobné účesy zřejmě nosily, což by potvrzovalo vyobrazení Marie Lucemburské, manželky francouzského krále Karla IV. Sličného, v jedné z redakcí Velkých francouzských kronik.*

vévody Bolka Anna, dědička posledních slezských knížectví, která dosud nebyla ve svazku s Českou korunou. Již 13. prosince 1350 uzavřel Karel s Bolkem Svídnickým smlouvu o budoucím sňatku svého jedenáctiměsíčního syna s jedenáctiletou Annou.

O rok později, 28. prosince 1351, však ani ne dvouletý princ zemřel. Pro Karla, který v té době překonával vážné onemocnění, byla synova smrt těžkou ranou. Vydal alespoň příkaz duchovním, aby sloužili za mrtvého prince, pochovaného ve Svatovítské katedrále, mši. Královna Anna poskytla na památku syna kapitule mansionářů u sv. Víta roční rentu deset kop pražských grošů s tím, že mají zajistit, aby ve dne i v noci svítila na chlapcově hrobě svíčka. Anně bylo tehdy 23 let a dalo se očekávat, že přivede na svět další děti, 2. února 1353 však nečekaně zemřela. Byla stejně jako její syn pochována v pražské katedrále a v chóru mansionářů dal Karel IV. na památku mladé královny zřídit oltář a dva další na památku syna a první choti Blanky. Protože Anna nezanechala potomky, padla i naděje na hornofalcké dědictví.

Karel byl v sedmatřiceti letech znovu vdovec a stále bez mužského dědice. Při výběru další manželky padla Karlova volba na nevěstu jeho zesnulého syna. Anna Svídnická, jediné dítě Jindřicha Svídnického a jeho manželky neznámého původu Kateřiny, se narodila v roce 1339. Dívka záhy osiřela a byla vychovávána na nádherném uherském dvoře u své pratety královny Alžběty, třetí manželky Karla Roberta. Tam žila téměř deset let mezi četnými příbuznými a jejich služebnictvem, a dostalo se jí dobrého jazykového a literárního vzdělání. Pohybovala se mezi nejpřednějšími princeznami, jakými byly dcera Karla IV. Markéta, zasnoubená s Ludvíkem Uherským, nebo Annina nejlepší přítelkyně Alžběta, dcera bosenského krále Štěpána III., a po Markétině smrti uherská královna. Jak Anna dorůstala, stávala se

*Údajně krásná Anna Falcká prožila po boku svého vznešeného manžela necelé čtyři roky a jen krátce přežila svého jediného syna. Busta stěží může být jejím portrétem, spíše je jen idealizovanou podobiznou panovnice, charakterizované wittelsbašským erbem po její levici. Stejně jako další dvě Karlovy manželky i ji zdobí bohaté, ve vlnách splývající dlouhé vlasy a jemný úsměv.*



žádoucí partií pro manželství. Nikoli pro své blondaté vlasy, milý dívčí obličej s baculatými tvářemi, šibalskými ústy a usměvavýma očima, jak byla později vyobrazována malíři a sochaři, ale pro své budoucí dědictví, knížectví javorské a svídnické.

Na schůzce ve Vídni 10. března 1353, kde se setkali představitelé Lucemburků s panovníky sousedních zemí, říšskými kurfiřty a vyslanci benátského dóžete, byly vyřešeny sporné záležitosti a dojednán sňatek Karla IV. s Annou. Po získání dispense pro vzdálené příbuzenství se na konci května konala v Budíně svatba. V téže době se uherský král Ludvík oženil s Anninou přítelkyní Alžbětou Bosenskou. Karel se okamžitě po skončení svatebního veselí vrátil do Čech, manželka ho následovala o měsíc později. Oba se pak vydali do Svídnice, kde dojednali podrobnosti Annina dědického práva a Karel zde 3. července 1353 vydal listiny, potvrzující přivtělení Svídnicka a Javorska k České koruně. Po návratu do Prahy korunoval 28. července 1353 pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic čtrnáctiletou Annu Svídnickou na českou královnu.

Jako choť českého a římského krále vedla Anna Svídnická přiměřený dvůr. Finanční prostředky jí plynuly z věnných měst a z dalších pravidelných i příležitostných platů a darů. Důležitým členem Annina dvora byl její kancléř. Zprvu tuto funkci zastával Slezan Petr z Javora, později vzdělaný právník Mikuláš z Kroměříže. Psaní Anniných listin a listů, pokud se mu nevěnovala královna sama, zajišťovali notáři.

Krátce po Annině korunovaci se Karel vydal do Říše, kde především připravoval svou císařskou korunovaci. Na počátku roku 1354 povolal Annu do Frankfurtu, odkud v doprovodu Arnošta z Pardubic a dalších duchovních odjela do Cách. Tam ji 9. února 1354 Arnošt z Pardubic korunoval na římskou královnu.



*Busta Anny Svídnické je neobyčejně krásná a zřejmě dostatečně věrně zpodobňuje mladou císařovnu, s jejíž tváří se setkáváme vícekrát na nástěnných malbách hradu Karlštejna. Něžná tvář vyznačuje jakési očekávání až dětský údiv nad vším, co jí život přinášel. Naproti svídnickému znaku je podél Anniny hlavy umístěn říšský orel, který zdůrazňuje její císařskou hodnost.*

Na svou korunovační jízdu do Říma se Karel vypravil v říjnu 1354, královna za ním přijela s šestnácti dvorními dámami, arcibiskupem Arnoštem z Pardubic, slezskými a říšskými knížaty, českými rytíři a početným vojenským doprovodem do Pisy 8. února 1355. Odtud se již manželský pár vydal směrem do Věčného města, kde byli spolu 5. dubna byli slavnostně korunováni v chrámu sv. Petra. Když byl při nepokojích v Pise na zpáteční cestě zapálen palác, kde Karel s manželkou bydleli, a císařský pár jen v nočním oděvu unikl plamenům, našla Anna útočiště v bytě ostijského biskupa. Jako kompenzaci za poškození šatů a klenotů zaplatili pisánští císařovně 7000 zlatých. Zatímco Anna jela z Pisy v doprovodu Arnošta z Pardubic a litomyšlského biskupa a Karlova kancléře Jana ze Středy směrem do Čech, Karel hodlal politicky využít nově nabytého důstojenství a vydal se do Norimberka.

Anna byla přítomna slavnostnímu vyhlášení obou částí říšského zákoníku Zlaté buly, v Norimberku a v Metách 1355 a 1356, i dalších slavnostních aktů Karla IV. V dubnu 1357 se císařští manželé připojili k průvodu uherské královny Alžběty, jež se vydala na pouť do Kolína a do Cách, kde oslavili Letnice a za necelé čtyři týdny byli zpět v Praze. V květnu 1358 porodila devatenáctiletá Anna první dítě, dceru Alžbětu. Karel oznámil zprávu všem knížatům a městům v Říši a vyzýval je k radosti, Anna však neskrývala zklamání, jež mimo jiné sdělila Francesku Petrarkovi, s kterým se seznámila za jeho pobytu v Praze před dvěma lety. Petrarka ji v blahopřejném dopisu utěšoval dlouhým seznamem významných žen starověku. U příležitosti narození prvního dítěte postavil Karel IV. pro Annu a její dvůr hrad Karlík nedaleko Karlštejna.

Druhé dítě, syn Václav, se narodilo v Norimberku 26. února 1361 okolo deváté hodiny večer. Šťastný císař dal vyzvánět všemi zvony ve městě a rozesílal radostné zprávy papeži, říšským městům a knížatům i svým českým pod-

*Tvář císařovny Alžběty Pomořanské mohl tvůrce busty také znát a vytvořit tudíž odpovídající portrét. V triforiu na nás hledí statná, lehce se usmívající mladá žena, která je schopná i ochotná vzít svůj osud věčně do rukou. V porovnání busty s císařovniným vyobrazením v kapli sv. Václava vyznívá tento malovaný portrét klečící Alžběty jemněji a niterněji.*



daným. Norimberským měšťanům prominul svatomartinskou daň na příští rok, vyhlásil rozsáhlou amnestii pro vězně a cášské kapli poslal hroudu zlata odpovídající váze nemluvněte. Dítě pokřtil pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic za asistence říšských arcibiskupů a biskupů v přítomnosti říšských kurfiřtů, prelátů, knížat, markrabí, vévodů a hrabat, rovněž reprezentantů zemí České koruny, úředníků Českého království a zástupců české šlechty, vévody Mikuláše II. Opavského jako zástupce Moravy a téměř všech slezských vévodů.

Při porodu dalšího syna 11. července 1362 však třiadvacetiletá císařovna zemřela společně s novorozenětem. Byla pohřbena ve Svatovítské katedrále. Teprve v roce 1368, kdy zemřel její strýc Bolek Svidnický, se Karel mohl ujmout Annina dědictví.

Tentokrát hledal potřeby odvoděný Karel IV. choť v severní Evropě, kam již nějaký čas obracel svůj zájem. Asi rok po Annině smrti se oženil s šestnáctiletou statnou dcerou Bogislava V. z Pomořan a z Volgastu a vnučkou polského krále Kazimíra I. Velikého Alžbětou. Alžběta Pomořanská se narodila pravděpodobně v roce 1347 a vychovávána byla na královském dvoře svého dědečka v Krakově. Původně byla zasnoubena s Otou Braniborským, z chystaného svazku však sešlo. Karel IV. hodlal sňatkem s Alžbětou IV. narušit protilucemburskou koalici, v níž stáli uherský i polský král a rakouský vévoda, navázat přímé rodinné kontakty s Kazimírem Velikým a upravit si cestu k získání Braniborské marky. Svatba se konala 21. května 1363 za velkolepých slavností, hostin a rytířských turnajů v Krakově, necelý měsíc poté byla Alžběta ve Svatovítské katedrále v Praze korunována na českou královnu, 1. listopadu 1368 se pak u příležitosti setkání císaře s papežem po jeho návratu do Říma konala Alžbětina korunovace na císařovnu. Z města ji při příjezdu vyšel přivítat celý

kardinálský sbor a obřad vykonal papež osobně. V Římě spolu s manželem založila špitál pro české poutníky.

Alžběta sledovala dění v Čechách. Navštěvovala mimo jiné bohoslužby reformního kazatele Konráda Waldhausera v Praze a v případě potřeby neváhala zasáhnout i do politických záležitostí. Když v roce 1373 za Karlovy nepřítomnosti vpadlo bavorské vojsko do Čech a vyplnilo okolí Domažlic, kde bylo odraženo, dala Alžběta příkaz českému vojsku k odvetě. V roce 1375 pak doprovázela císaře na vojenském tažení k Erfurtu na pomoc míšeňským markrabím. Podle tradice vynikala mladá císařovna neobvyklou silou, takže dokázala lámat podkovy a nože i trhat brnění. Když v roce 1371 Karel IV. vážně onemocněl, vykonala Alžběta pěšky pouť z Karlštejna do pražské katedrály k hrobu svatého Zikmunda, aby se modlila za manželovo zdraví a obětovala značné množství zlata na ozdobení světcovy hlavy.

V manželství s Karlem IV. porodila Alžběta šest dětí, z toho dvě dcery: Anna (\* 1366) se později provdala za anglického krále Richarda II., zatímco chotěm Markéty (\* 1373) se stal norimberský purkrabí Jan III. Hohenzollernský. Ze čtyř synů dožili dospělého věku Zikmund (\* 1368), budoucí uherský, římský a český panovník, a Jan (\* 1370), vévoda zhořelecký; další synové Karel (\* 1372) a Jindřich (\* 1377) záhy po svém narození zemřeli. Ambiciózní Alžběta ovšem těžce snášela skutečnost, že Karel upřednostňuje následníka trůnu Václava, jediného syna z manželství s Annou Svidnickou, a podle jejího mínění opomíjí syny z posledního manželství. Proto se také snažila napomoci Zikmundovi k uherskému trůnu.

Alžbětin život se zásadně změnil 29. listopadu 1378, kdy Karel IV. zemřel. V černém oděná císařovna jela před ostatními ženami císařské rodiny a šlechtičkami ve smutečním průvodu. Při obětování během hlavního obřadu nebyla pro přílišné pohnutí schopna odložit insignie na oltář a musela jí pomoci její snacha, královna Johana. Po manželově smrti žila Alžběta ve věnném městě českých královen Hradci Králové. Zemřela tam 14. února 1393 a byla pochována po boku Karla IV. ve Svatovítské katedrále.

# Lucemburské nevěsty

*Jana Fantysová-Matějková  
Lenka Bobková*

Marie Lucemburská se narodila roku 1305 lucemburskému hraběti Jindřichu VII. a jeho choti Markétě Brabantské. Jindřich byl roku 1308 zvolen římským králem a posléze zahájil velkolepé tažení za císařskou korunou a podřízením severní Itálie říšské moci. Když proti němu po počátečních úspěších povstala lombardská města, v tísnivé situaci před Cremonou, 15. května 1311, zaslíbil Marii Bohu. Dívka, jíž pak matka i otec v Itálii zahynuli, vstoupila do kláštera dominikánek v lucemburském Marienthalu, kde byla v letech 1311–1314 převorkou Jindřichova sestra Markéta.<sup>1</sup>

Po čase se však princeznin bratr, český král Jan, rozhodl sestru zapojit do své dynastické politiky. V červnu 1318 se Marie a její mladší sestra Beatrice objevily v Čechách a na Zbraslavi se zúčastnily zádušní slavnosti za krále Václava II. Tam za nimi dorazila uherská delegace, jež si Beatrici vybrala pro svého krále. Svědek události, kronikář Petr Žitavský, nepovažoval způsob volby za příliš důstojný: „A tak stáli Uhři ... před oběma dívkami, upírajíce na ně s tichou myslí oči otevřené. Bedlivě prohlížejí půvabné tváře těchto panen, probírají urostlost, popisují chůzi a bystře zkoumají, kterou by spíše měli vybrati.“ Marii chtěl pak bratr provdat za Jindřicha Korutanského, princezna se však myšlenice na soužití s padesátiletým vdovcem vzepřela. Další tři roky „zůstávala s královnou Eliškou“ a jejími dětmi Markétou, Jitkou a Václavem (Karlem). Do střetů mezi králem a královnou nejspíše nezasahovala. Petr Žitavský ji obdivoval coby ženu prostou arogance a pýchy.<sup>2</sup>

V únoru 1322 dosedl na francouzský trůn Karel IV. Sličný, třetí syn Filipa IV. Sličného. S jeho nástupem se zlepšily vztahy s Lucemburky, zatížené předtím italskou politikou císaře Jindřicha. Král byl ženat s Blankou Burgundskou, jíž zapudil pro nevěru, manželství ale nebylo zrušeno. Francouzská koruna však naléhavě potřebovala dědice. Podle jedné z kronik se Karel začal ucházet přímo o Marii, jejíž původ z rodiny císaře dokonale ladil s říšskými ambicemi francouzských králů, uplatňovanými za vlády Karlova otce Filipa IV. Sličného. Jakmile na pařížském dvoře vyprchala zlost na heroické italské tažení

Jindřicha VII., nastal čas využít císařova lesku ve francouzský prospěch. Vždyť mužský potomek Karla IV. Sličného a Marie Lucemburské by byl jako budoucí francouzský král vnukem císaře a jeho původ by sahal přes brabant-ské předky císařovny Markéty až ke Karlu Velikému! To by dodalo říšským aspiracím Francouzské koruny nový rozměr.

Lucemburská nevěsta se ale nelíbila všem: v jejím rodě se prý vyskytla řada špatných žen, jež vyvolaly neshody mezi Flandry a Francií a Flandry a Henegavskem; lidé z oblasti, kde byla vychovávána, nejsou dobrých mravů a nevěsta prý trpí oční vadou. Klášterním kronikářům se ale královna-jeptiška velmi zamlouvala: na Zbraslavi ji měli za „velmi jemnou dívku“, „ctnostnou ženu“ a „květ mládí mající mrav stáří“ a ve Svatém Viktoru v Paříži za „velice moudrou a zbožnou“. Francouzští baroni králi sňatek schválili. S Janem byl sjednán asi v únoru 1322 v Remeši, kde byl Karel IV. Sličný korunován. Již 10. dubna byla Marie odvezena z Prahy do Lucemburska, v květnu pak papež ukončil Karlovo předchozí manželství.<sup>3</sup>

Svatbu zařizoval francouzský konetábl Gaucher V. de Châtillon, jenž vyjel vstříc Mariině suitě a doprovodil ji do Provins, kde se 21. září konal obřad. Jan se jej nezúčastnil kvůli svým vojenským závazkům v Říši. Marii proto doprovázel strýc, trevírský arcibiskup Balduin. U příležitosti sňatku dostala princezna cenné dary a také zlatý prsten s rubínem, který si vzala při obřadu. Oslavy pokračovaly v Paříži, kam Marie slavnostně vstoupila se zlatou korunou na hlavě posledního zářijového dne. Král Jan „pro svou lásku k francouzskému králi a královně, kteří nedávno uzavřeli sňatek,“ uspořádal roku 1323 říšsko-francouzský turnaj v Cambrai.<sup>4</sup> Kolem 4. dubna 1323 Marie v Paříži uvítala svého bratra Jana, strýce Balduina a synovce Václava, jenž měl být na pařížském dvoře pod jejím vedením vychováván. Týden po biřmování prince Václava, jenž přijal jméno Karel a zasnoubil se s Blankou z Valois, se o Letnicích za přítomnosti říšských hostů konala v Sainte Chapelle Mariina korunovace francouzskou královnou. Mši i obřad vykonal arcibiskup ze Sens, Guillaume de Melun.<sup>5</sup>

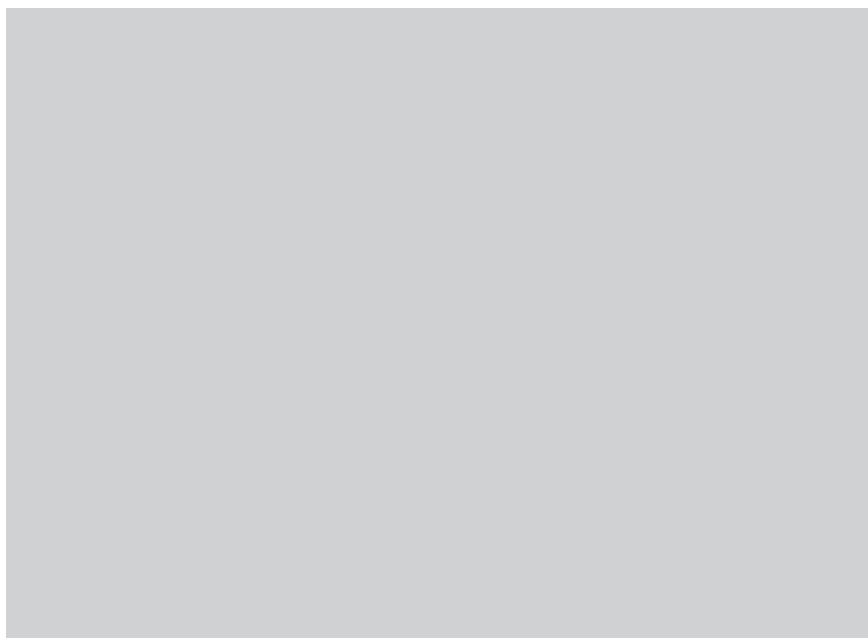
Koncem roku těhotná královna cestovala se svým chotěm, bratrem a francouzskými barony do Toulouse a Albigenska, kde se Karel snažil svou přítomností upevnit vládu proti Angličanům. Na zpáteční cestě v březnu 1324 v Berry se Marii přitížilo, buď v důsledku cestovních útrap, nebo vypadla při nehodě z kočáru. Převezli ji na hrad Issoudun, kde předčasně porodila chlapce, jenž krátce po křtu zemřel. Královna skonala k velkému zármutku svého chotě i bra-

*Marie Lucemburská vjíždí do Provins. Miniatura vznikla se značným časovým odstupem (1390–1410) a nelze tudíž určit, zda postavy jejího doprovodu znázorňují konkrétní historické osobnosti. Pokud je tomu tak, po Mariině levici je nejspíše trevírský arcibiskup Balduin Lucemburský, před nimi pak jede francouzský konetábl Gaucher V. de Châtillon, který s Marií hovoří. Na miniatuře lze též vidět rozdíl mezi sezením v pánském a dámském sedle.*





Sňatek Marie Lucemburské a Karla IV. v *Grandes Chroniques de France* Karla V. z let 1375–1380 z pařížského rukopisu a v téměř díle z doby 1410–1415 z knihovny burgundského vévody Filipa Dobrého, dnes chované Bruselu. Jako Velké francouzské kroniky se označuje rozsáhlá historiografická kompilace, vytvořená v několika etapách v průběhu 13.–15. století, většinou v opatství Saint Denis podle latinských předloh. Celek vypráví dějiny francouzských králů od jejich mytického trójského původu do roku 1461. Karel V. nechal revidovat poslední verzi svatodivíšských kronik v souladu s politikou a ideologií francouzského státu a spolu s pokračováním, jímž pověřil svého kancléře, nechal vše svázat v nádherně iluminovaném rukopise. Více než stovka dochovaných rukopisů *Grandes Chroniques* svědčí o velké oblibě díla, jehož význam pro francouzský jazyk, stát a dynastickou paměť je nesporný.



tra asi týden poté. Pochovali ji v Montargis, v chrámu kláštera dominikánek, k nimž ji poutala zbožnost, výchova v Marienthalu a vztah k tetě Markétě. Do chrámu později přibyl náhrobek se srdcem Jana Lucemburského.<sup>6</sup>

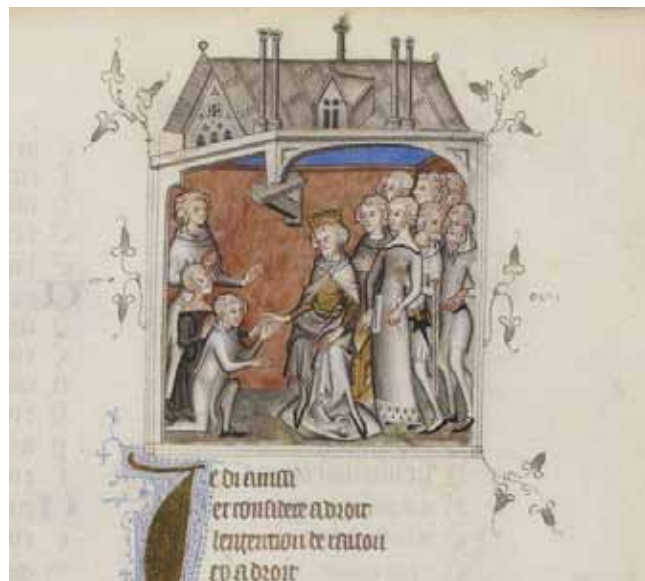
Sňatku Karla Sličného a Marie Lucemburské se dostalo výjimečné pozornosti v oficiálních *Velkých francouzských kronikách*, kde není jen běžně zmiňován, nýbrž i zobrazován na iluminacích. I Lucemburkové toto spojení začlenili do své dynastické reprezentace: příznačně jej připomínal náhrobek převorky Markéty v Marienthalu, kde mezi erbovními symboly rodových aliancí a úspěchů nechyběly francouzské lilie královny Marie.<sup>7</sup>

Deset let po sňatku Karla IV. Sličného a Marie Lucemburské byla 28. července v Melunu provdána za Jana, syna prvního krále z dynastie Valois Filipa VI., její neteř Jitka, druhorozená dcera českého krále Jana. Jitčino narození roku 1315 bylo veřejným zklamáním, neboť Češi s napětím očekávali mužského dědice. Její matka Eliška proto pravila: „Protože takřka nikdo nemá rád toto dítě, musím ji já mít ráda tím vřeleji.“ Dívka pak prošla mnoha zasnubními peripetemi: „Nejprve byla zasnoubena ještě v útlém věku se synem Lokietka, krále krakovského, potom s jednorozeným synem míšeňského markraběte Fridricha, v jehož domě zůstala skoro rok, ale jako panna, později se synem hraběte barského, pak s prvorozeným synem Ludvíka Bavora, potom se svým příbuzným Otou, vévodou rakouským ... Ale, jak je vidět, jinak rozhodla Boží milost, když je nyní spojena manželsky i tělesně se synem velikého krále a je budoucí francouzskou královnou.“<sup>8</sup> Jitka, ve Francii zvaná Bonne, však zemřela dříve, než její choť, normandský vévoda Jan, dosedl na francouzský trůn, a byla tedy pouze vévodkyní.

Spojeneckou smlouvu, na jejímž základě byla provdána, uzavřeli český a francouzský král v únoru 1332 ve Fontainebleau. Vypočítávala Janovy závazky vůči Filipu VI. a jeho synovi. Nový král z dynastie Valois cítil křehkost a napadnutelnost svého postavení, a proto navazoval spojenectví a snažil se pro svého zatím jediného syna zabezpečit následnictví. Kvůli dědicům dal přednost sedmnáctileté Jitce-Boně před mladší lucemburskou princeznou Annou, ačkoli ženichovi bylo jen 13 let. V říjnu pak nechal přísahat francouzské barony, že v případě jeho smrtipříjmou Jana za krále.<sup>9</sup> V této věci, později zpochybňované anglickými nástupnickými nároky, měl bezvýhradnou podporu Lucemburků. Bona se v průběhu sedmnácti let, jež ji dělily od smrti, stala skutečnou zakladatelkou dynastie. První měsíce života přežilo devět z jejích dětí, sedm se dožilo význačného postavení v dospělosti. Byli to: francouzský král Karel V., Ludvík, vévoda z Anjou, Jan, vévoda z Berry, Filip Smělý, vévoda burgundský, navarrská královna Jana, Isabela Milánská a barská vévodkyně Marie.<sup>10</sup>

Bona obývala komnaty paláce Saint Pol, kde žila ve společnosti královny a dam z panovnické rodiny, z nichž Isabela Bourbonská, sestra Blanky z Valois, jí byla zvláště blízká. Možné těžkosti jí mohl způsobovat otec, který nesplácel věno ve výši 120 000 zlatých, jež se zavázal dodat v průběhu šesti let. Závazek vypořádal po Janově smrti až Karel. Tehdy také sestře předal léno s hradem Mehun-sur-Yèvre.<sup>11</sup> Manžel jí „přenechal“ dvorního básníka Guillaumea de Machaut, který ve veršované kronice *Dobytí Alexandrie* (1369) nechal zaznít její nomen-omen, neboť Bonne francouzsky značí dobrá:

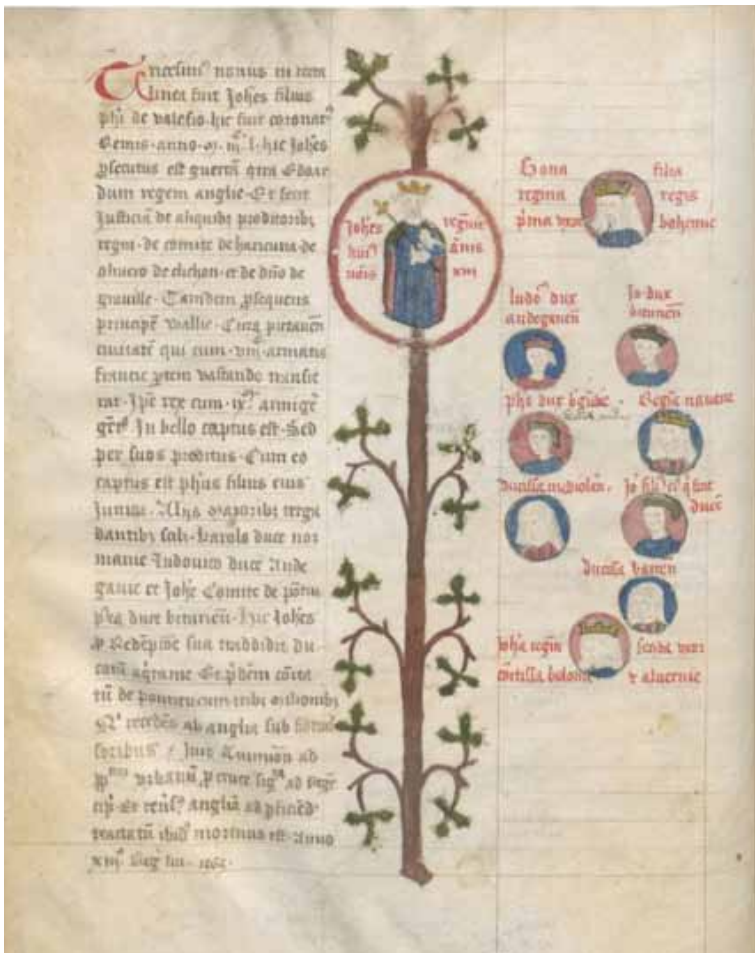
*Král Jan, Bůh měj jeho duši,  
se oženil s nejlepší paní,  
jakou mohl na tomto světě najít,  
neb byla prostá a čista pýchy,  
a znala vše dobré, co dává přirozenost.  
To byla má paní Bonne,  
to dobře vím, neb jí jsem hodně sloužil,  
však nikdy už tak DOBROU neviděl.<sup>12</sup>*



Rukopisná sbírka děl Guillaume de Machaut z let 1350–1355 patří mezi kodexy, které si Bona a její manžel objednali v roce 1349 u pařížského knihvazače Jeana de Montmartre. Básník, který za křovím poněkud nepatřičně vyslechl debatu rytíře a dámy, objevil psík. Poeta se tedy vmísil do sporu, koho zkušuje větší žal, zda rytíře zrazeného svou dámou, či dámu, jež ztratila milého. Navrhne jim vyhledat na hradě Durbuy českého krále, který rozsoudí jejich pří. Rytíř, dáma a básník předstupují před českého krále uprostřed ideálního dvora, jehož členy jsou alegorické postavy jako Smělost, Udatnost, Štědrost, Bohatství, Láska či Krása. Po poradě s těmito ctnostmi král spor nepřekvapivě rozhodne ve prospěch rytíře, kterého zradila jeho dáma (jeho kauza čítá téměř osmkrát více veršů než kauza dámy). Smyslem Machautova díla je zřejmě zdůraznit Janovu bolest z Eliščiny „zrady“, způsobující větší žal než je žal ze ztráty blízké osoby, jenž má v literární tradici právo na útěchu, a tak omluvit jeho nepatřičné chování v době manželské roztržky. Aktuálnost tématu po tak dlouhé době není jasná, mohla však být oživena zveřejněním Zbraslavské kroniky.

Guillaume zřejmě vstoupil do Boniných služeb zaujat elegancí protestu, který vznesla proti vyústění jeho *Soudu českého krále*. Dílo zaujímá první místo v nádherném rukopise s Machautovými texty, který Bona s manželem roku 1349 objednali. Český král Jan v něm rozsuzuje spor o větší žal, a to ve prospěch rytíře, kterého zradila jeho dáma, a na úkor dámy, již její milý zemřel. Bona je pak spojována s postavou Bonneurté v *Soudu krále navarrského*, jakémsi pokračování *Soudu českého krále*, kde básníkovi vyčítá, že se v prvním *Soudu* provinil vůči ženám, a dožaduje se nápravy. Spočívá-li básníkův úkol v literární realizaci psychologických potřeb objednavatele, šlo Boně patrně o více než o povinnou dvornost: *Soud českého krále* tkví v kauze zrazeného rytíře a Jan rozhoduje v jeho prospěch nejspíš proto, že sám byl kdysi „zrazen“ Eliškou, což jej kvalifikovalo k soudům o lásce, zradě a žalu. Právě znalost adresného kontextu mohla vzbudit Bonin zájem na jinak subtilním kurtoazním sporu, jenž Machaut přiměl znovu se chopit pera. Druhý *Soud* však z větší části sepsal až po Bonině smrti pro jejího zetě, navarrského krále Karla z Evreux.<sup>13</sup>

Bona zemřela snad na mor 11. září 1349 v Maubuisson, kde byla i pohřbena. Z její smrti vinila opozice, jež se semkla kolem navarrského krále v padesátých letech, krále Jana II., který se po manželčině smrti rychle a výhodně oženil a navíc nedostatečně objasnil důvody tajné popravy francouzského konetábla Raoula z Eu (1352), takže někteří spekovali o milostném vztahu mezi konetáblem a vévodkyní. Obviňování otce nebyly ušetřeny ani děti. Zvláště prvorozený Karel se snažil vůči otci vymezit, a to s pomocí svého strýce, císaře Karla IV.<sup>14</sup> Údajný román s Raoulem, Boninu zálubu v Machautově umném vyjadřování odstínů citových stavů ani její detailní znalost dvorských fines však netřeba přičítat povrchní frivolnosti. Vynikající *Žaltář Bony Lucemburské* s ikonograficky neotřelými iluminacemi, obsahující kalendář, žaltář a několik kontemplativních pojednání, dává nahlédnout hloubku její zbožnosti laického proudu. Například *Trůn lásky*, francouzská parafráze šesti stupňů lásky k Bohu podle *De triplici via* sv. Bonaventury,



Dotatky k Arbor genealogiae regum francorum od Bertranda Gui (1301–1324) z konce 14. století zobrazují francouzského krále Jana II. Dobrého, jeho manželky a nejvýznamnější z mladších dětí. Prvorozenec, král Karel V., je vyobrazen na následujícím foliu). Bona Česká, již je zde přiznán královský titul (regina), je charakterizována jako dcera českého krále a znázorněna jako matka početného potomstva: Ludvíka, vévody s Anjou, Jana, vévody z Berry, Filipa, vévody burgundského, Jany, královny navarrské, Isabely, vévodkyně (ve skutečnosti paní) milánské či Marie, vévodkyně barské. U dcer rukopis neuvádí křestní jména. Druhou Janovou manželkou byla Jana z Boulogne a Auvergne, s níž však neměl žádné potomky.



Klečící Jan z Valois a Bona Česká obracejí své tváře ke Kristu na kříži, jenž jim ukazuje ránu ve svém boku. Výjev svědčí o významu, jež nové formy zbožnosti přikládaly Kristovu utrpení. Žaltář Bony Lucemburské, identifikovaný podle děleného erbů ve spodní části iluminace (vpravo francouzské lilie, vlevo nahoře český a dole lucemburský lev) vznikl před rokem 1349. Trün lásky (ikonograficky spřízněný s trünem Šalomounovým) se vztahuje k pojednání O šesti stupních lásky k Bohu, francouzské parafrázi jedné z kapitol Bonaventurova traktátu O trojí cestě. Po schodech trünü, které symbolizují stupně lásky Suavitas, Aviditas, Saturitas, Ebrietas, Securitas a Tranquillitas, se ženská postava povzbuzovaná anděly ubírá k dokonalé Boží lásce, Bohu trünícimu na posledním stupni. Žena je znázorněna nejprve dole, klečící, posléze na třetím schodě, a je interpretována jako příklad duchovního postoje a zbožné cesty laika, již se může ubírat i Bona.



*Vévoda Rudolf usiloval o povznesení habsburského rodu a podobně jako jeho tchán Karel IV. věnoval velkou pozornost i svému vídeňskému sídlu. Zasloužil se též o výstavbu nové lodi Svatoštěpánského chrámu, který si rovněž zvolil za své pohřebiště. Do velkolepé výzdoby byly zakomponovány portrétní plastiky obou manželů, jejichž podobizny se nacházejí též na honosném náhrobku, původně umístěném uprostřed chóru.*

*Prosíme rozepsat a rozdělit popisku pod oba obrázky.*

svědčí o tom, že i Bona se ubírala směrem vytyčeným tímto „kuriozním duchovním itinerářem křesťanské duše“. V tom ji následoval i její syn, vévoda z Berry, jak plyne z jeho *Les Petites Heures*.<sup>15</sup>

Boniny děti, jimž bylo v době matčiny smrti od jednoho roku do jedenácti let, dávali jméno Bona svým dcerám a lze soudit, že předčasně a záhadně ztracená matka pro ně byla ikonickou postavou. Jan z Berry, jenž mimo jiné přestavěl hrad Mehun, spojený s její památkou, objednal u Jana z Arrasu heraldickou legendu o Meluzině, mytické víle-pramáti rodů Lucemburků a Valois, matce četného a přeslavného potomstva, jež zmizela z tohoto světa manželovou vinou, opustivše nejmenší děti ještě v kolébce: že by literární aluze na osudy české princezny Jitky-Bony?

Přílišný počet dcer mohl v mnohých vysoce postavených rodinách způsobovat problémy, stejně jako jejich nedostatek, umocňovaný i jejich předčasnými úmrtími. Naznačeným hendikepem trpěl i Karel IV., jemuž malý počet svobodných dívek v rodině bránil v rozvinutí dynastické politiky podle svých představ. Jen tak mohlo v roce 1344 dojít k plánování svatby Karlovy dosud nenarozené dcery, protože Lucemburkové právě neměli žádnou „volnou“ nevěstu. Nejstarší Karlova dcera Markéta (\* 1335) pobývala od roku 1342 na uherském dvoře jako potenciální žena podstatně staršího následníka trůnu Ludvíka I. (1326–1382). Zda bylo manželství naplněno, není jasné, protože Markéta zemřela jako bezdětná již v roce 1349. Podobně krátký život měla i dcera Anny Svidnické Eliška (1358–1373), předurčená Albrechtovi III. Habsburskému. Vyššího věku se dožily pouze tři z Karlových dcer: Kateřina, Anna (1366–1394), budoucí manželka anglického krále Richarda II., a Markéta ml. (1373–1410), provdaná za norimberského purkrabí Jana III. Hohenzollernského.

Kateřina Lucemburská, častěji zvaná Česká (\* 1342), byla druhým a posledním dítětem Karlovy první ženy Blanky z Valois.<sup>16</sup> Přesné datum jejího narození neznáme, za to s jistotou můžeme říci, že Karel pro ni vybral jméno světice, s jejíž pomocí si spojoval své vítězství v bitvě u San Felice 25. listopadu 1332. Kateřinu čekal zajímavý osud, a ač bezdětná, nelze říci, že by zůstala zcela ve stínu svých dvou manželů. Neobvykle těsné pouto ji pojilo také k otci. Byla schopna akceptovat jeho dynastické plány a podřídit jim i své osobní zájmy, aniž by však zcela ztratila vlastní individualitu.

První etapa Kateřinina samostatného života se začala odvíjet v roce 1348, kdy se ocitla v rodině svého zaslíbeného ženicha. Za budoucího muže jí otec v souladu s momentální politickou situací vybral Rudolfa IV. Habsburského (1339–1365), nejstaršího syna rakouského vévody Albrechta II. a Johany z Pfirtu. Na habsburském dvoře se malá princezna seznamovala s jazykem a zvyklostmi země, jíž měla po manželově boku časem vládnout.<sup>17</sup> Svatba se odehrála v Praze o pět let později (1353) za účasti významných vládců střední Evropy.<sup>18</sup> Nedožila se jí však ani jedna z matek oddávaného páru.

V rámci habsburských držav bylo Rudolfovi nejdříve svěřeno fojstství nad rodovými državami na jihu Německa (zvanými Vorlanden), o něco později mu Karel IV. udělil úřad říšského fojta ve Švábsku a Alsasku, tedy v zájmové oblasti Habsburků. To již nežil Albrecht II. († 1358) a Rudolf převzal vládu nad rakouskými državami. Spolu s manželem vstoupila do popředí společensko-politického dění i Kateřina, která měla k dispozici věnné statky v Rakou-

sích, vedla svůj dvůr a užívala vlastní pečeť.<sup>19</sup> Nejvíce informací o mladém páru i o vévodových ambicích obsahuje kronika kostnického kanovníka Jindřicha z Diessenhofenu, jenž mimo jiné chválil jak ctnosti Rudolfa, tak Kateřinu sličnost.<sup>20</sup>

Kateřina byla v dané chvíli jediným královým dítětem, a protože trvalo ještě několik let, než se Karel IV. dočkal dědice, mohl si jeho ctižádostivý zeť dělat jisté naděje na český trůn. Rudolf IV., v mnohém inspirován Karlem IV., zjevně toužil po nejvyšších počtách a nároky na ně se snažil podpořit mimo jiné i poukazem na vznešenost Habsburků, kteří jsou svým původem rovni antickým římským králům. Své tvrzení opřel o náhle nalezené dokumenty, které se hlásily až do doby panování Caesara a Nerona. Ve skutečnosti šlo o padělky, na jejichž základě se Rudolf domáhal práva na užívání titulu lombardského krále, švábského a alsaského vévody, arcivévody císařského paláce a říšského arcilovčího a do svých pečeti zakomponoval královské insignie. Karel IV. ale pravost předložených dokumentů neuznal a víceméně tak odstartoval několik let trvající spory, ukončené až na počátku roku 1364. K čí straně se přikláněla Kateřina, nevíme, nicméně v uzavřené smířčí dohodě se výslovně připomíná, že svou obratností a výmluvností pozitivně zapůsobila na svého chotě a přispěla tak k ukončení sporů.<sup>21</sup> Karel IV. přenechal vévodskému páru správu italských měst Feltre a Belluno a vzápětí uzavřel s Habsburky dědické smlouvy. V daném okamžiku se již nemusel obávat zeťových ambic, neboť měl vlastního syna Václava (\* 1361), zatímco Kateřinino a Rudolfovo manželství zůstávalo bez dědiců. O několik měsíců později pak jejich společný život přetřela nečekaná vévodova smrt.

Ovdovělá Kateřina na smutek příliš mnoho času neměla. Téměř vzápětí pro ni totiž otec chystal nový sňatek, tentokrát v souladu s plánem na ovládnutí braniborských držav Wittelsbachů.<sup>22</sup> Děni v markrabství se Karel IV. snažil ovlivňovat již od počátku šedesátých let, kdy v čele Marky stáli bratři Ludvík Říman a Ota V. S oběma navázal úzké styky a proti zájmu jejich bavorských příbuzných s nimi uzavřel dědické smlouvy (1363). Dosud svobodný Ota se navíc měl stát manželem císařovy dcery Elišky (\* 1358).<sup>23</sup> Po smrti Ludvíka Římana (1365) se osamocený Ota ještě těsněji přimkl k císaři, který ho zřejmě snadno „přemluvil“, aby si místo Elišky vzal za ženu třiadvacetiletou Kateřinu, zatímco osmiletá Eliška byla přeurčena Albrechtu III. Habsburskému (\* 1348) a nahradila tak nevlastní sestru v křehkém předivu lucembursko-habsburských vztahů. Oba sňatky se slavily v Praze v katedrále sv. Víta 19. března 1366.<sup>24</sup>

Těžko říci, zda Kateřina do nového manželství vstupovala s radostí, či se pouze obětavě podřídila zájmům Lucemburků. Jistě se od ní nečekalo, že by vedla Otou k větší samostatnosti, vždyť měla být pouze dalším poutem mezi ním a císařem. Vzhledem k předešlému bezdětnému manželství se patrně také tiše předpokládalo, že i tentokrát zůstane bez potomků. Déle než rok po svatbě pobývala Kateřina v Praze, většinou zřejmě i s Otou, a teprve v létě se vydala do Braniborska, aby převzala své věnné statky a snad i iniciovala pořízení oltářního retáblu v kostele jednoho z nich, v Rathenau.<sup>25</sup> V manželově zemi se však dlouho nezdržela.<sup>26</sup>





*Pečeť Kateřiny Lucemburské jako markraběnky braniborské na listině z 24. prosince 1367, jíž potvrzuje práva měst Frankfurt nad Odrou, Münchberg a Drossen, stejně jako rytířů a manů ve fojstství Lebus a Drossen, které jí byly zapsány jako věno.*

O Květné neděli roku 1368 (2. dubna) se totiž připojila k výpravě Karla IV. a jeho čtvrté manželky Alžběty Pomořanské, směřující do Říma.<sup>27</sup> Její přítomnost v císařově průvodu je dost neobvyklá, uvážíme-li, že se vydala na cestu bez manžela. Je možné, že měla Karlovi usnadnit jednání s mladými rakouskými vévody, na jejichž dvoře se zastavil, nebo že sama toužila zajet do Říma a otec jí vyšel vstříc, či pouze svou vznešeností umocňovala lesk Alžbětina doprovodu. Měla nicméně vlastní suitu a s ní cestovala i samostatně, což dokládají anály Sieny z let 1352–1381. Kateřina dorazila do města dříve než císař, byla slavnostně přijata a její pobyt stál Sienu 460 lir.<sup>28</sup> Zvláštní počty se jí dostalo v Římě, kam vjela spolu s budoucí císařovnou na konci října 1369. Na vyžádaný souhlas papeže Urbana V. jí totiž bylo dovoleno soukromě spatřit zcela mimořádnou relikvii spojenou s Umučením Páně, takzvaný veraikon neboli Veroničinu roušku, která bývala ukazována pouze třikrát do roka.<sup>29</sup> Zcela jistě se Kateřina zúčastnila císařské korunovace Alžběty Pomořanské v bazilice sv. Petra a její triumfální jízdy ulicemi Říma. Trpkou zkušenost již nabyla v Sieně při zpáteční cestě, když nepokoje ve městě ohrozily samotného císaře a jeho blízké.

Kateřina zřejmě neabsolvovala celou cestu z Itálie společně s Karlem IV. a jeho ženou. Snad s nimi dojela až do Luccy, odkud spěchala do Branibor, kam měla podle některých dokumentů dorazit již počátkem června.<sup>30</sup> Nejpozději v prvním lednovém týdnu roku 1370 se však objevila opět v Praze a setrvala zde až do léta. V červnu jí pak Lucemburkové jako potenciální dědicové Braniborska potvrdili právo na věno zajištěné v markrabství. Šlo zřejmě i o jisté opatření vůči Otovi, který obnovil kontakty se svými bavorskými příbuznými ve snaze zrušit lucembursko-braniborské dědické smlouvy. Roztržka mezi tchánem a zetěm se ještě prohloubila po uzavření svatbních úmluv mezi císařovým synem Václavem IV. a dcerou Albrechta Bavorsko-Holandského. Ota se oprávněně obával ztráty veškerého svého dědictví a začal bojovat o Branibory. Otevřený válečný konflikt započatý v roce 1371 nakonec Karel vyhrál a donutil Otu, aby mu braniborské markrabství prodal za 500 000 zlatých (srpen 1373). Část této sumy bylo pojištěno zástavou českých držav v Horní Falci, na něž se také Ota odebral.

Kateřina svého chotě nenásledovala a dále patrně žila v Praze. Finanční prostředky čerpala z věna, částečně zřejmě krytého Českou komorou, soudě z jejího rozhodnutí přenechat úrok z města (Českých) Budějovic své hofmistryni.<sup>31</sup> Karel se též postaral o dceřino věno v Rakousích, které směla doživotně užívat.<sup>32</sup> Kateřina svých práv k těmto statkům využila po Otově smrti (1379), kdy přesídlila do Perchtoldsdorfu poblíž Vídně, kde také 26. dubna 1395 zemřela. Podle svého přání byla pohřbena po boku svého prvního manžela v chrámu sv. Štěpána ve Vídni, o jehož přestavbu a bohatou výzdobu se Rudolf IV. zasloužil.<sup>33</sup>

# Janův soupeř Jindřich Korutanský a jeho žena Anna

*Dana Dvořáčková-Malá  
Jakub Razim*

Korutanský vévoda Jindřich je v naší historiografii zapsán spíše negativně. Hlavní obrysy tohoto obrazu nastínila především kronika Petra Žitavského, jehož hodnocení historikové přijali, aniž by brali zřetel i na jiné prameny. Zahraněční záznamy však nemají Jindřicha za nuzného slabocha, ale naopak za hrdinného bojovníka, rytíře a štědrého mecenáše. V kontrastu s tyran- skými rysy, s nimiž ho vykreslila Žitavského Zbraslavská kronika, jsou rov- něž slova kronikáře Jana z Viktringu, podle něhož byl vévoda silným mužem krásné postavy, ozdobený zbožností a velkodušností.

Jindřich se narodil mezi léty 1263–1273 jako nejmladší syn tyrolského hraběte a korutanského vévody Menharta II. a Alžběty Bavorské, vdovy po římském králi Konrádovi IV. Dvorskou výchovou prošel částečně u římského krále Rudolfa I. Habsburského a od konce devadesátých let se objevuje ve svědečných řadách listin nejprve po boku bratrů a samostatně roku 1293 jako *dux Hainricus filius noster*. Do stejné doby spadají první Jindřichovy zkušenosti na válečném poli, spojené s tažením proti uherskému magnátovi Ivanu Kyseckému (1289) a potlačováním vzpoury v Korutanech (1291–1293). Roku 1295, kdy Menhart II. zemřel, převzal spolu s bratry vládu, kte- rou měli vykonávat společně. Nemocný Ludvík do dění ale nezasahoval a Ota s Jindřichem si působení rozdělili tak, že první se věnoval vnitřní a druhý zahraniční politice. Na konci devadesátých let pokračoval Jindřich ve spoje- nectví s rakouskými Habsburky a účastnil se po jejich boku bitvy u Göllheimu (1298), která vynesla do čela Říše rakouského vévodu Albrechta. Přátelské vztahy přerušil až příklon k českému králi Václavovi II., jenž se ve stejné době ocitl ve sporu právě s Albrechtem I. Předmětem sváru bylo nástupnictví Vác- lava III. v Uhrách (od 1301), o něž usiloval také Karel Robert z Anjou. Situace vrcholila vojenskou výpravou římského krále do Čech roku 1304, a právě tehdy se Jindřich přiklonil na českou stranu.

V té době byl nejspíše dohodnut sňatek s Annou, dcerou Václava II. Svatbu uspořádal až král Václav III. (16. února 1306), jenž se právě chystal

Skupinové  
portréty  
a biogramy

*Příliš  
dlouhý  
titulek*

Janův soupeř  
na českém trůně  
Jindřich Korutanský  
a jeho žena Anna





Die Zenoburg.

*Hrad Zenoburg, ležící poblíž Merana v Jižním Tyrolsku, byl oblíbenou rezidencí Jindřicha Korutanského. Pevnost na důležité obchodní trase zde dal vystavět jeho otec Menhard II., význam Zenoburgu pak vzrostl po roce 1301, kdy byla částečně poničena hlavní rezidence rodu, hrad Tirol.*

na tažení do Polska, aby zde potvrdil přemyslovské nároky na vládu. Správou království zatím pověřil nového švagra. Na počátku srpna však mladý panovník zemřel rukou neznámého vraha v Olomouci. Jeho smrtí vyhasla přemyslovská dynastie v mužské legitimní linii a nečekaně se otevřela otázka nástupnictví.

Jedním z možných kandidátů na vládu v Českém království se stal díky svému spříznění s Přemyslovci právě Jindřich Korutanský, o svatováclavský trůn ale usilovali rovněž Habsburkové. Šance jejich uchazeče Rudolfa I. posílil jeho otec Albrecht I. tím, že z titulu římského panovníka prohlásil zemi za uprázdněné říšské léno.

Již v závěru srpna 1306 se konalo jednání domácí šlechty, která se ve výběru příštího krále vyslovila pro Jindřicha Korutanského. Habsburkové se ale rozhodli své snahy podpořit jak vojenskou silou, tak diplomacií. Právě vojenská hotovost před Prahou a četné sliby nakonec vedly k podpoře Rudolfa. Českým králem byl zvolen 16. října 1306, přičemž se zároveň oženil s Eliškou Rejčskou, vdovou po Václavovi II. Sňatek s Piastovnou zjevně ukazuje na snahu uplatnit nároky i na polský královský trůn. Jindřich se ocitl – bez většinové podpory a hlavně bez vojenské a finanční hotovosti – v obtížné situaci, a království i s chotí narychlo opustil.

Vláda Habsburků v Čechách přesto netrvala dlouho. Již v červenci 1307 Rudolf I. řečený Kaše zemřel a korutanský vévoda se opět ujal vlády. Habsburská opozice, která Jindřichovi dříve komplikovala situaci, pomínula rovněž smrtí Albrechta I. (1308). V čele rodu stanul Fridrich Sličný, který s Jindřichem 14. srpna 1308 ve Znojmě uzavřel mír za odstupné 45 000 hřiven stříbra. Mladý Habsburk se zároveň vzdal nároků na českou korunu.

Situace uvnitř království zůstala ale pro Jindřicha nadále obtížná, neboť neměl trvalou podporu šlechtické obce, především Ronovců v čele s královským podkomořím Rajmundem z Lichtenburka. Ke zhoršení poměrů přispěl též konflikt pražského a kutnohorského patriciátu s pány z Lipé a z Vartenberka roku 1309. Klíčovou úlohu v opozici pak sehráli představení cisterciáckých klášterů ze Sedlce a Zbraslavi, dříve významní rádci na dvoře Václava II. Opat Heidenreich Sedlecký a Konrád Zbraslavský se totiž stali jedněmi z hlavních iniciátorů hledání nového panovníka. Odpůrcům Korutancovy vlády se podařilo dohodnout s novým římským panovníkem Jindřichem VII. Lucemburským, že se jeho syn ožení s mladší sestrou Anny Přemyslovny, Eliškou.

Český král Jindřich i jeho manželka Anna situaci nejprve čelili tím, že se Elišce snažili dojednat sňatek s Otou z Burgau-Lobdaburgu. Plány jim však zhatila sama Eliška, když se rozhodla k útěku a na počátku září 1310 pak ve Špýru vstoupila do manželství s Janem Lucemburským, kterému jeho otec

z titulu římského krále udělil české země v léno. Učinil tak přesto, že zde nadále vládl řádně zvolený panovník Jindřich Korutanský.

Nový manželský pár nakonec Jindřicha a Annu ze země skutečně vytlačil. Situace však nebyla zpočátku tak jednoznačná. Když Jan a Eliška přitáhli v listopadu za doprovodu vojska, rádců a části domácí šlechty do Čech, vydali se nejprve ke Kutné Hoře. Město se jim ale dobýt nepodařilo a do pražských bran vstoupili až 3. prosince 1310, zhruba měsíc se tedy pohybovali na nejisté půdě. Šest dní po obsazení Prahy se pak Jindřich rozhodl Čechy opustit. Ze zprávy Jana z Viktringu vyplývá, že Anna žádala před odchodem mohučského arcibiskupa a Janova rádce Petra z Aspeltu, aby ani ona, ani její manžel nebyli pronásledováni a dostali prostředky k odjezdu. Na cestu se vydali 9. prosince v noci s malou družinou a dle Zbraslavské kroniky s sebou vzali rukojmí z řad pražských měšťanů. Jejich situaci ale zjevně komplikoval nedostatek peněz, jak naznačují četné prameny listinné i vyprávěcí povahy.

Společný život, který na manžele nyní čekal, neměl dlouhého trvání. Anna zemřela roku 1313 (asi 3. září) a pochována je v klášterním kostele v Bolzanu. Poslední pomazání obdržela od brixenského biskupa Jana z Ostrova, bývalého kaplana Václava II., jehož jméno se nachází i v Annině závěti. Z nemnoha dochovaných zpráv přidejme málo známé informace o tom, že patrně porodila dítě, které záhy zemřelo. Z dostupných pramenů nelze určit, zda šlo o syna či dceru. Pohled na Annu v českém historickém povědomí – podobně jako u Jindřicha – předurčila Zbraslavská kronika. Korutancovu manželku líčí negativně, plně ve snaze obhájit nástup mladší Elišky, která je chápána jako pravá dědička království.

Jindřich přežil svoji první ženu více než o dvě desítky let. Oženil se postupně s Adlétou Brunšvicovou (1315) a Beatrix Savojskou (1328), dočkal se však pouze dvou legitimních dcer z druhého manželství, Adléty a pozdější dědičky Markéty, zvané Pyskatá. Po návratu do vlasti bylo jeho prvním politickým zájmem upevnění vztahů s rakouskými Habsburky, k němuž došlo v bavorském Pasově roku 1311. Zde byly upraveny podmínky znovojemského míru tak, že Habsburkům za prominutí dluhu 45 000 hřiven připadly Kraňsko a Vindická Marka. V rámci vnitřní politiky musel pak Jindřich napravovat hospodářské ztráty utrpěné v důsledku nákladných bojů o český trůn a bankrotu florentského obchodního domu Frescobaldiů, u nichž měli korutanští vévodové uloženu podstatnou část hmotných rezerv. Situace byla natolik vážná, že roku 1312 musel Jindřich přechodně přenechat správu Tyrolska deseti zemským úředníkům za účelem splacení vysokých dluhů. Sám se na tři léta uchýlil do Korutan. Radikální opatření ale nepřinesla úspěch a snaha o získání chybějící hotovosti již natrvalo zůstala konstantou jeho vladařské praxe.



*Jindřich neměl mužského potomka a jeho dcera Markéta se stala žádanou partií ve sňatkových úvahách předních evropských dynastií. Nakonec zvítězili Lucemburkové, nicméně manželství s bratrem Karla IV. Janem Jindřichem skončilo fiaskem. Markétino dědictví zachytil pozdější malíř třemi erby: v pravé ruce tyrolským, v levé ruce bavorským a na zemi korutanským.*



*Sekretní pečeť Jindřicha Korutanského z roku 1307, již připojil k listině potvrzující Raimundovi z Lichtenburka držbu panství Bitov. Zároveň se zavázal, až bude korunován za českého krále, potvrdit toto právní pořízení i majestátní pečeti, která měla větší právní relevanci než pečeť sekretní.*

Ve vztahu k zahraničí rozvíjel Jindřich aktivní politiku v rámci Říše a jejich severoitalských oblastí, tradiční zájmové sféře tyrolských hrabat. Když po smrti římského krále Jindřicha VII. roku 1314 došlo k dvojí volbě, Jindřich Korutanský podpořil rakouského vévodu Fridricha Sličného a výměnou za to dosáhl od Habsburků uznání svých nároků na český trůn. Veškeré naděje na změnu ovšem zhatila porážka habsburských vojsk v bitvě u Mühl-dorfu v roce 1322, kde zvítězil Ludvík Bavor a po jeho boku i Jan Lucemburský. Lépe se Jindřichovi nevedlo ani na italské půdě. Tradičně dobré vztahy k veronskému vládnoucímu rodu Scaligerů překazilo Jindřichovo rozhodnutí přijmout říšský vikariát nad městy Padovou (1321) a Trevisem (1323), která hledala u korutanského vévody oporu proti expanzivní politice Cangrandeho della Scalla. Výsledkem bylo nepřátelství ze strany Cangrandeho a vleklé boje. Pro korutanského vévodu tak italská tažení nebyla zářivou rytířskou výpravou, jak se snaží přesvědčit básník Peter Suchenwirt, ale hospodářskou a politickou katastrofou, která skončila kapitulací nejprve Padovy (1328) a posléze Trevisa (1329). O rok později následovala mírová dohoda z Rovereta, na jejímž základě jak Veronští, tak korutanský vévoda uznali dosažený status quo.

Přes politické neúspěchy v Čechách i Itálii a navzdory chronickému nedostatku peněz zůstával Jindřich jedním z nejmocnějších a nejvýznamnějších knížat Říše. O jeho přízeň usilovali čeští Přemyslovci, rakouští Habsburkové, bavorští Wittelsbachové i Lucemburkové. Důležitost korutanského spojení podtrhuje jejich sňatková politika, zaměřená na Markétu Pyskatou, která evropským vládnoucím rodům skýtala vidinu rozsáhlých územních zisků. Jindřich Korutanský tedy rozhodně nepředstavoval pouze tyranského a neschopného krále, jak jej líčí Petr Žitavský. Hodnocení zbraslavského kronikáře je třeba vždy posuzovat opatrně, neboť ve svém díle hájil uzurpaci trůnu Janem Lucemburským a Eliškou Přemyslovnou, na jejichž straně neochvějně stál.

# Eliška Rejčka a její partner Jindřich z Lipé

*Kateřina Charvátová*

Královna Eliška Rejčka a Jindřich z Lipé patří k nejznámějším mileneckým dvojicím českého středověku. Vdova po dvou českých králích a první šlechtic království tvořili ve druhé a třetí dekádě 14. století na české politické scéně nepřehlédnutelný pár, budící pozornost jak svým mocenským postavením, tak leskem svého dvora. Vedle krále a královny jim patřilo nejpřednější místo v zemi a z hlediska skutečného vlivu v některých obdobích i panovníka a jeho choť předčili. Pozornost poutal i jejich neskrývaný nemanželský poměr, vybočující z dobových zvyklostí, stejně jako rivalita mezi Eliškou Rejčkou a její nevlastní dcerou – panující královnou Eliškou Přemyslovnou. „Mély totiž ty dvě královny dlouhou dobu mezi sebou obzvláštní nenávisť.“ (z čeho cit.? – pozn.?)

Eliška Rejčka se narodila 1. září 1288 v Poznani jako dcera velkopolského knížete Přemysla II. a jeho druhé choti, švédské princezny Ryksy. Po matce dostala své jméno, jež v Čechách později zdomácnělo jako Rejčka. Matku však záhy ztratila a od útlého věku byla vychovávána v klášteře cisterciáček v Owińskách. V roce 1295 se její otec stal polským králem, když se mu podařilo po více než 200 letech v Polsku obnovit královský titul. Ze svého úspěchu se však netěšil dlouho, již následujícího roku byl zavražděn a Rejčka osiřela. Ujala se jí nevlastní matka Markéta, která ji odvezla do svých rodných Branibor, kde byla polská princezna zasnoubena s Otou, synem braniborského markraběte Oty V. Dlouhého (někdejšího poručníka nezletilého Václava II. a v letech 1278–1283 správce Čech). V Braniborech strávila Rejčka několik následujících let.

Poté, co její snoubenec někdy v roce 1298 nebo 1299 zemřel, stala se dospívající dívka předmětem politického zájmu. Jako jediný potomek zesnulého polského krále byla nositelkou určitých dědických práv, jichž si byli její současníci vědomi. Když nespokojená velkopolská šlechta v roce 1300 nabídla českému králi vládu nad svou zemí, nabídla mu i ruku mladé Piastovny. Český panovník, již léta usilující o polský trůn, jejich žádost vyslyšel a posílení svých



*Eliška Rejčka nechala pořídit několik velice nákladných liturgických knih, které dnes patří ke skvostům knižní malby. V jejím antifonáři je v iniciále A(ngelus domini) s výjevem setkání žen s andělem u prázdného Kristova hrobu znázorněna též klečící donátorka s královskou korunou na hlavě. Rukopis je datovaný rokem 1317 s uvedením jména objednatelky.*

politických pozic ještě téhož roku využil k zisku polské královské koruny. Zřejmě až poté přišla Rejčka v roli Václavovy snoubenky do Čech. Ač byla z pohledu středověkého práva již plnoletá, král s ní zatím neuzavřel sňatek, ale dal ji na vychování ke své tetě Griffině, kdysi vévodkyni krakovské, která sídlila v Budyni nad Ohří.

Sňatek se konal až v květnu 1303, kdy byla Rejčka v chrámu sv. Víta v Praze zároveň i korunována českou a polskou královnou. Při této příležitosti přijala nové, v té době velmi populární jméno Elizabeth (česky Eliška nebo Alžběta). Vzhledem ke dvěma možným podobám tohoto jména bývá Rejčka v české literatuře nazývána jak Alžběta Rejčka, tak i Eliška Rejčka. Na rozdíl od ní její nevlastní stejnojmenná dcera je důsledně uváděna jen jako Eliška (Přemyslovna).

Manželství Elišky Rejčky trvalo pouhé dva roky, neboť Václav II. již v červnu 1305 zemřel. Týden před jeho smrtí porodila Rejčka své jediné dítě – dceru Anežku. Jak asi jinak by se byl osud Českého království vyvíjel, kdyby tímto posledním dítětem Václava II. byl býval syn! Václav II. na svou mladou choť pamatoval

ve svém odkazu, neboť jí věnoval značný vdovský důchod, který dosáhl sumy 20 000 hřiven stříbra ročně.

Podruhé vstoupila Rejčka na českou politickou scénu v roce 1306 po zavraždění Václava III. Když se toho roku na podzim Rudolf Habsburský, syn římského panovníka Albrechta, stal českým králem, pojal královnu-vdovu za svoji choť. Tímto sňatkem chtěl posílit svá práva k Polsku, na něž vznášel jako nástupce Přemyslovců nároky. Než však mohl začít své požadavky uplatňovat, zemřel, aniž se mu také v Čechách podařilo svou vládu plně prosadit. Rejčka se tak v létě 1307, v necelých devatenácti letech, stala již podruhé královnou vdovou. I její druhý muž ji bohatě zajistil, když dvojnásobně zvýšil její vdovský důchod.

V letech 1307–1308 podporovala Rejčka v boji o vládu v Čechách své habsburské příbuzné; tajně uprchla z Prahy a několik měsíců strávila pod ochranou svého švagra v Rakousích. Po zavraždění Albrechta I. a následném smíru mezi Habsburky a novým českým králem Jindřichem Korutanským v srpnu 1308 se usadila ve svém městě Hradci (Králové), podle něž pak slula hradeckou královnou. Sídlila zde i v prvních letech vlády Jany Lucemburského, kdy se sblížila s nejmocnějším šlechticem země, panem Jindřichem z Lipé, s nímž pak již navždy spojila svůj život.

Jindřich z Lipé pocházel ze severočeské linie rodu Ronovců. Narodil se snad v sedmdesátých letech 13. století a do veřejného života vstoupil v průběhu devadesátých let za vlády Václava II. Velký věhlas si získal ve válce proti Albrechtu Habsburskému v roce 1304 a jeho další vzestup nastal v období 1306–1310, kdy se vyšvihl mezi přední muže země. Doba přála schopným bezohledným šlechticům, kteří dokázali politicky i hmotně těžit z neklidné situace ve společnosti. V polovině února 1309 byl ovšem Jindřich z Lipé spolu

s některými dalšími šlechtici zajat v sedleckém klášteře kutnohorskými měšťany, kteří se snažili o zvýšení svého politického vlivu na dění v zemi. Jindřichovi a jeho společníkům se však záhy podařilo spiknutí měšťanů potlačit a pán z Lipé své postavení v zemi ještě posílil.

V roce 1310 se přiklonil ke straně Elišky Přemyslovny a po nástupu Jana Lucemburského na trůn se zařadil do okruhu jeho rádců. Získal dva z nejpřednějších úřadů – stal se maršálkem a stejně jako za korutanské vlády podkomořím. Svůj vliv ještě dále upevnil, když šlechta v roce 1315 donutila krále, aby propustil své německé rádce. Příliš velká moc nezůstala bez žárlivé odezvy. Proti Jindřichovi se zformovala šlechtická opozice, ke které se připojila i královna Eliška Přemyslovna. Té se podařilo přesvědčit krále, že Jindřich z Lipé pro něj představuje vážné nebezpečí, a proto dal Jan Lucemburský v říjnu 1315 mocného šlechtice zajmout. Pán z Lipé však měl četné stoupence, kteří na jeho obranu povstali. Tehdy již mezi Jindřichovy spojence s jistotou patřila i Eliška Rejčka. Nakonec došlo k dohodě a pán z Lipé získal svobodu, boj tím však zdaleka neskončil. Záhy vzplanul znovu a v mnohem ostřejší podobě. Olej do ohně přilévala i vzájemná nevraživost Elišky Přemyslovny a její macechy Elišky Rejčky. Ta spolu s Jindřichem z Lipé roku 1316 bez souhlasu panujícího královského páru zasnoubila svou dceru Anežku, poslední výhonek přemyslovského rodu, za slezského knížete Jindřicha Javorského. Do hloubi duše uražená Eliška Přemyslovna odmítala smír s Jindřichem z Lipé a dále svým neústupným postojem situaci vyostřovala. Mír zemi přinesly až domažlické úmluvy v roce 1318, které vyzněly ve prospěch šlechtické obce a jejího vůdce. Jindřich z Lipé se stal respektovaným prvním mužem království.



*Na počátku dvacátých let 14. století Eliška Rejčka trvale přesídlila do Brna, v jehož těsném sousedství roku 1323 založila cisterciácký klášter Aula Sanctae Mariae. Na hmotném zajištění fundace se kromě zakladatelky podílel i její partner Jindřich z Lipé a král Jan Lucemburský. Jindřich byl v klášterním kostele pochován po své smrti roku 1329, Eliška ho následovala o šest let později.*



*Na sekretní pečetí Elišky Rejčky je znázorněna korunovaná hlava panovnice, podobně jako na pečetích manželek posledních Přemyslovců Kunhuty a Guty. Opis pečetí Elišku uvádí jako královnu českou a polskou. Tento typ sekretu je patrně nejstarší, užívaný Rejčkou již v letech 1303–1305.*

Na svou stranu záhy získal i samotného panovníka, jehož přízni se nadále s Eliškou těšili. V letech 1320–1321 Jindřich z Lipé a jeho partnerka přesídlili do Brna, kde si vytvořili vlastní dvůr. Rejčka poté založila na Starém Brně klášter cisterciáček, který nazvala Aula Sanctae Mariae. Snad se v ní ozvala vzpomínka na dětská léta strávená mezi cisterciáčkami, s určitostí ale bylo její založení motivováno fundátorskou aktivitou jejího prvního manžela, Václava II., zakladatele cisterciáckého opatství Aula Regia na Zbraslavi. Svůj velkoryse obdarovaný klášter vybavila uměnilovná Rejčka mimo jiné i sérií bohatě iluminovaných rukopisů.

Šťastný život v Brně skončil v roce 1329, kdy Jindřich z Lipé ve věku více než padesáti let zemřel. „Pro jeho smrt plakala a žalostila královna Alžběta, zvaná Hradecká, že to budilo úžas všech, kdo viděli její nářek.“ Pohřben byl podle svého přání v klášteře cisterciáček na Starém Brně, jehož zvelebování se v letech po Jindřichově smrti královna-vdova nadále věnovala. Díky dobrým vztahům s králem byla dobře finančně zajištěna a mohla si nákladnou výstavbu dovolit. V roce 1333 se vypravila se svou dcerou na zbožnou pouť do Porýní, odkud přivezla pro svoji fundaci četné ostatky. Zemřela 19. října 1335 ve věku 47 let a také ona našla místo svého posledního odpočinku v klášteře na Starém Brně.

Vztah Elišky Rejčky a Jindřicha z Lipé lze srovnávat s obdobným nerovným svazkem královny Kunhuty a Záviše z Falkenštejna. V obou případech šlo o poměr mezi královnou vdovou a nejmocnějším šlechticem země. Zatímco Závišův vzestup byl završen sňatkem s bývalou královnou, vztah Rejčky a Jindřicha z Lipé zůstal navždy jen partnerstvím. Ctížádostivý Vítkovec za svou touhu po moci nakonec zaplatil životem, Jindřich z Lipé však boj o nadvládu nad Čechami vyhrál. Zda byl pro Jindřicha Závišův osud mementem připomínajícím meze, které není radno překročit, nevíme. V otázce sňatku však neměl pán z Lipé na výběr, neboť byl již ženat. Jeho manželka Scholastika jej přežila o více než dvacet let.

# Pražští biskupové za vlády Lucemburků Jana a Karla

*Zdeňka Hledíková*

Tři pražští biskupové doby prvních Lucemburků na českém trůně pocházeli z drobnější šlechty, jež byla v královských službách a teprve vzestupem jednoho ze svých příslušníků na pražský stolec se povznesla mezi přední zemské pány. Lišili se jak jako osobnosti, tak i svou činností a jejich výsledky, které ve svém celku změnily tradiční vztah pražských biskupů k českému panovníkovi.



Jana IV. z Dražic (kolem 1250 – 5. ledna 1342) si za biskupa vybral ještě král Václav II. (1301), vymřením přemyslovské dynastie však pro něj skončily klidné časy.<sup>1</sup> Při bojích o trůn zachovával zprvu neutralitu, poté tradičním způsobem podporoval Jana Lucemburského, a roku 1315 se stal na několik měsíců zemským správcem. V letech vrcholících panských bojů se ale z veřejné aktivity stáhl. V prvních patnácti letech svého episkopátu se paralelně ujal správy diecéze: viditelným výsledkem bylo pravidelné obsazování farností a konání synod a vizitací. Ty posloužily biskupově informovanosti na obecném koncilu ve Vienne (1311–1312), kam odcestoval jako jediný zástupce střední Evropy.

Účast na koncilu měla pro Jana zásadní význam. Sám neměl univerzitní vzdělání, ale byl bystrý a vnímavý. Stykem s vyspělým církevním prostředím získal ucelený pohled na biskupské povinnosti a hned po návratu do Prahy se pokusil realizovat reformní podněty koncilu. Patřil k nim zákaz účasti kněží při takzvaných božích soudech, jež měl podlomit jejich věrohodnost jako soudního důkazového prostředku; výnos publikoval za účasti krále a zástupců šlechty na synodě roku 1312. Pokusil se o opětné zvýšení úrovně pražské kapitulní školy, kde zavedl filozoficko-lékařské přednášky. K tomuto účelu si nejspíš přímo z Vienne přivedl učeného mistra Richardina z Pavie, zároveň si tím ale připravil řadu konfliktů.



*Znakem středočeských Dražiců byl vinný kmen otáčející se vpravo, se třemi listy po pěti lalocích. Vzhledem k církevní službě mnoha členů rodu je u znaku pravděpodobná biblická symbolika. Najdeme ho i jako znak Jana IV., který zdobí stovební detaily i knižní iluminace.*





Jan IV. z Dražic užíval starší typ své majestátní pečeti jen v letech 1302–1303. Představuje biskupa s odznaky jeho moci, tedy sedícího na trůně, s mitrou na hlavě, v pravici s pastýřskou berlou a v levici s knihou, jež symbolizuje jeho učitelský úřad. Tato pečeť ještě navazuje na typy Janových předchůdců na pražském biskupském stolci. Uměleckým ztvárněním je téměř dokonalá; její rytec asi patřil k okruhu zlatníků posledních Přemyslovců.

Od konce roku 1303 do ledna 1342 užíval Jan IV. druhý typ své majestátní pečeti. Je výrazná, i když rytecky méně hodnotná. Především však změnila symboliku: berla se přesunula do biskupovy levé ruky a pravice se tím uvolnila pro gesto žehnání. Pečeť tím zdůrazňuje náboženskou funkci biskupova úřadu. Toto pojetí už zůstalo vesměs zachováno na pečetích všech nástupců Jana IV. až do husitství.



V letech 1313–1315 probíhaly v Čechách první výslechy z kacířství podezřelých valdenských, kteří sem uprchli z rakouských zemí. S tím se pojilo i vyšetřování pravověrnosti Richardinova spisu *Declaracio salutarium mandatorum*, který byl odsouzen a autor vypovězen z Prahy; na biskupovi tím ulpělo možné – či vhodně využitelné – podezření z ochrany kacířství. Záležitosti se chopil litoměřický probošt Jindřich ze Šumberka, který se úřadu ujal v době biskupovy nepřítomnosti s pomocí jedné ze šlechtických klik a byl proto po Janově návratu z Vienne sesazen. Jindřich na to reagoval sestavením žalobního spisu, kam zaznamenal spory mezi biskupem a některými šlechtici či konventy. Kromě mnoha drobných invektiv byla nejzávažnějším bodem žaloby biskupova „ochrana kacířství“. Spis autor poslal papeži Janu XXII. a Dražic byl na jejím základě dočasně suspendován a předvolán k vyjasnění věci ke kurii.

Šumberkova žaloba souvisela s dosud nevyjasněnými domácími boji mezi králem, šlechtickými skupinami a městy, ve kterých se biskup postavil na stranu krále. Už když Dražic odvolal Šumberka z litoměřické hodnosti, reagoval tím na šlechtické porušení králova práva na obsazování tamního proboštví. V tomto případě stál panovník za biskupovým rozhodnutím ještě roku 1319, ale bližší vztah se mezi ním a o dvě generace starším biskupem nikdy nevyvinul. Důsledkem Dražicova postoje na králově straně byly také drobnější spory s různými šlechtici nebo městy. V celozemských bojích zůstal biskup fakticky izolován. Tu část nobility, jež byla vůči němu dosud neutrální, si proti sobě popudil na jaře 1317, kdy ostře vystupoval proti všem rušitelům veřejného pokoje a církevními tresty stíhal i nejmocnější šlechtice.

Před uzavřením dohod na sněmu v Domažlicích roku 1318 obdržel Jan IV. zmíněné předvolání ke kurii. Do Avignonu odešel 4. května 1318 a navrátil se až počátkem července 1329. Dlouhý pobyt na jihu Francie způsobil mimo jiné i to, že Dražic již nikdy nezaújal tradiční postavení biskupa coby služebníka krále. Vztahy mezi ním a Janem zůstaly už jen v rovině neutrálních diplomatických nebo vojenských služeb.

Postup biskupova dlouhého procesu při kurii závisel na vnitřní a církevně politické situaci Čech. Papežský inkvizitor Kolda z Koldic a jeho pomocníci se setkávali při svém vyšetřování s výrazným odporem, což zdánlivě potvrzovalo Šumberkovo obvinění, že Dražic držel nad kacíři ochrannou ruku.<sup>2</sup> Teprve po uklidnění situace v Čechách na přelomu let 1324–1325 nastal v biskupově kauze u kurie zlom a tehdy přispěl k vyřešení Dražicova finančního postavení i král Jan. Díky tomu už Jan IV. mohl nepřímo ovlivňovat stav své diecéze a zachovat si v ní stálý, byť zprostředkovaný dohled. Proto také po Dražicově

návratu mohla proběhnout celkem rychle obnova diecézní správy i restituce biskupských statků. Záhy přikoupil Jan IV. dva hrady v odlehlých částech země, Herštejn na jihozápadě a Supí horu na severozápadě země. Zvláště nákup Supí hory – „Biskupské hory“, jak se měl hrad zpočátku jmenovat,<sup>3</sup> byl kvůli její poloze reakcí na šlechtické seskupení podkrušnohorské oblasti, s nímž měl biskup špatné zkušenosti z let 1315–1318. Jeho ostražitost se sice po dlouhém období nepřítomnosti stala již bezpředmětnou, ale Supí hora našla své uplatnění jako předsunutý ochranný hrad vůči komplexu biskupského majetku v Roudnici.

Jan IV. snad nejvíce proslul jako zakladatel kláštera augustiniánských kanovníků v Roudnici nad Labem. Méně se už ví, že tato kanonie a vše, co s ní souviselo, byla původně určena pro Prahu. Myšlenkou přivést nový řád do Čech se Jan IV. zabýval ještě v Avignonu, stejně jako tam myslel na stavbu nového mostu v Praze. Časem skutečně pozval mistra Viléma, aby most – nakonec ale v Roudnici – opravdu postavil. Z avignonských zdrojů také připravil a osobně doplnil statuta pro svou kanonii, zpracovaná na základě



*Iluminace, doprovázející text o založení augustiniánské kanonie a stavbě mostu přes Labe v Roudnici, zobrazuje Jana IV. z Dražic jako fundátora v biskupském rouchu, s mitrou na hlavě a prstenem na levé ruce, se stylizovaným modelem klášterního kostela. Postava je umístěna do zjednodušené architektury se slavnostními prvky. Před biskupem klečí drobná postava s hořící svíčí v rukou.*

Pohled z ochozu do nádvoří Roudnického kláštera. Zbytky vylámané kružby gotických oblouků křížové chodby dávají tušit všestrannou a vysokou kulturní úroveň, kterou měla roudnická augustiniánská kanonie ve 14. století. V ambitech se skrývá i freska Stromu života.



Rozměrná freska, označovaná jako Strom života, zobrazuje větu z Janova evangelia „Já jsem vinný kmen a vy jste ratolesti“. Představuje Kříž i s připevněným Kristovým tělem jako reálný strom, z něhož na obě strany vyrážejí živé větve s vinnými listy. Za postavami světců stojících pod křížem klečí kanovníci, zastupující roudnický klášter, a tísní se zde i jeho laičtí členové. Pod hlavní scénou je zachycena sv. Máří Magdaléna, doprovázená v pásech po obou stranách vždy postavami pěti proroků.



statut kongregace sv. Rufa v Avignonu.<sup>4</sup> Konvent měl původně vzniknout na Starém Městě pražském při tehdy farním kostele Panny Marie Na louži, jehož územní okrsek sousedil s komplexem kapitulního chrámu sv. Jiljí, podléhajícího od poloviny 13. století patronátním právem pražskému biskupovi. Jan IV. tento chrám goticky přestavoval od roku 1313 a poté s přestávkou i ve třicátých letech. Pokud by se zamýšlené propojení sousedících objektů kapituly a augustiniánské kanonie uskutečnilo, biskupova doména by přímo navazovala na důležitou komunikační spojnici směrem na Malou Stranu a na Hrad, přes starý Juditin most, u jehož levobřežní paty ležel biskupský dvůr. Tuto dosud dřevěnou budovu Jan IV. přestavěl na kamenný palác už v prvním desetiletí 14. století. Za jeho nepřítomnosti byl sice vyloupen, nicméně práce na něm pokračovaly ve třicátých letech.

Myšlenka územního spojení biskupské enklávy na levém i pravém břehu řeky vznikla v době, kdy král Jan v zemi dlouhodobě nepobýval, čímž v království s tradičně silnou panovnickou vládou vzniklo jakési mocenské vakuum. Zaplnit ho přišlo biskupovi samozřejmě a snad to vnímal i jako svou povinnost. Vracel se po jedenácti letech z oblasti, kde běžně existovala města ve vlastnictví biskupů či s převahou jejich vlivu. Biskup jistě dobře věděl, že se král v zemi nikdy natrvalo neusadí a po zkušenostech z mládí, které prožil ještě v přemyslovské epoše, vnímal absenci centrální moci negativně. Chystal se ji nahradit výrazným zastoupením biskupské – tedy nějakým způsobem rovněž celou zemi zahrnující – jurisdikce a moci, zakotvené nikoliv na Hradě, ale v nejdůležitějším pražském městě.

Dražicův záměr se nezdařil. Prvotním důvodem byl nesouhlas Starého Města pražského přijmout do svých hradeb další církevní instituci. K postavení kanonie by totiž biskup musel vykoupit několik domů a městišť na Starém Městě, k čemuž potřeboval stvrzení městské rady. Se sebeuvědoměním pražského měšťanstva, dovršeným v době jeho nepřítomnosti, Jan IV. nepočítal. Kanonii tak nakonec založil roku 1333 v Roudnici, jež byla biskupským majetkem. Po ní už rychle za sebou následovala stavba kamenného mostu přes Labe a špitálu pro město, spravovaného klášteřem.<sup>5</sup> Kanonii věnoval biskup i rukopisy, které si pořídil v Avignonu a poté i v Čechách, a dal tak vzniknout do budoucna významnému myšlenkovému a kulturnímu centru.

Téhož roku, kdy biskup založil roudnickou kanonii, se vrátil do země markrabě Karel, tolik zdůrazňující svůj původ z rodu domácích králů. Jan IV. se svou snahou suplovat chybějící centrální moc zcela ustoupil do pozadí. Jeho další zájmy v Praze se pak týkaly už jen katedrály, kde založením tří nových kapitulních prebend, dvou oltářů a vybudováním vlastního náhrobku a relikviářové tumbky sv. Vojtěcha po francouzském vzoru zdůraznil, že svatovítská bazilika je především biskupským chrámem.<sup>6</sup> Inicioval vznik kroniky Františka Pražského a svodu dějepisných spisů o historii Čech, počínaje legendami až po svou současnost.<sup>7</sup> Pojetí rukopisného komplexu souviselo s výrazným křesťanským motivovaným (a osobními zkušenostmi podpořeným) národním biskupovým cítěním. Celek byl zřejmě přichystán pro dědice českého trůnu, aby se z něho seznámil s přednostmi českých dějin.

Kulturními podněty tvoří Jan IV. spojenci mezi králi Václavem II. a Karlem IV. Zřícení Juditina mostu se už nedožil, zemřel 15. ledna 1343 ve věku více než devadesát let. V závěru jeho života se uskutečnilo vynětí pražské diecéze z pravomoci mohučského metropolitě (v červenci 1341)<sup>8</sup> a přenesení práva korunovat českého krále na pražského biskupa.<sup>9</sup>



Poslední pražský biskup a současně první arcibiskup Arnošt z Pardubic<sup>10</sup> byl člověkem zcela odlišného typu, jenž vyrostl již za rozdílných podmínek než o půl století starší Dražic. V mládí studoval čtrnáct let na univerzitách v severní Itálii a zkušenosti sbíral i praxí u kurie. Je tam doložen od 12. února roku 1339,<sup>11</sup> kdy konal drobné diplomatické služby králi Janovi. Záhy poté se vrátil do Čech, kde začala jeho strmá kariéra. V rychlém sledu se stal pražským kanovníkem, děkanem a už roku 1343 biskupem. V pozadí jeho vzestupu byla přízeň obou Lucemburků, kteří při výběru kandidáta na pražský stolec, jenž se záhy měl stát metropolitním, vsadili na nevšední schopnosti a vzdělání v té době asi pětatřicetiletého Arnošta. Neočekávali od něj nic menšího, než aby zvládl vedle tradiční role králova rádce také zorganizování



*Ze staveb a uměleckých děl, iniciovaných Janem IV. v katedrále a v biskupském paláci na Malé Straně, se nedochovalo nic. Náhradou za portrétní galerii pražských biskupů, která zdobila malostranský palác, mohou být fresky v kostele sv. Bartoloměje v Kyjích. Ta poslední z řady, vytvořené jednou malířskou rukou, zachycuje stařečkou tvář Jana IV. z Dražic. Vznikla kolem roku 1342.*

*Někdy krátce po roce 1344 připojil k postavám biskupů jiný malíř obraz Arnošta z Pardubic, už jako prvního pražského arcibiskupa. Pohled mladistvé tváře modlícho se hierarchy se obrací poněkud vzhůru doleva, směrem, kde je na severní stěně presbytáře zobrazena stojící postava sv. Máří Magdalény se šesti anděly. Stejný motiv užil Arnošt z Pardubic na své menší pečeti.*

a zajištění nové provincie. Arnošt k tomu měl díky rozsáhlému právnímu a teologickému vzdělání ty nejlepší předpoklady.

Činnost prvního pražského metropolitě se odvíjela ve dvou paralelních a prolínajících se liniích. Tou první byla úloha předního a mnohdy iniciativního Karlova rádce, ke které vedle porad, občasného zastupování krále, správcovství země či doprovázení panovníka na důležitých cestách patřila také diplomatická aktivita a poselstva, jejichž význam byl adekvátní roli Karla IV. v evropské diplomacii. Arnoštovo postavení ve vládním systému krále bylo zcela výjimečné. Ukazuje to i skutečnost, že ho panovník nikdy nezařezoval úkoly spojenými se správně-diplomatickým chodem své kanceláře. Arnoštovy povinnosti se pohybovaly ve vyšší rovině. Šlo tu doslova o ideově teologické podklady pro Karlovu vládní „filozofii“ a především pro jeho kulturní a umělecké projekty a jejich praktickou realizaci.

Druhou linii Arnoštových povinností tvořily povinnosti sídelního biskupa v počátcích metropolitního postavení stolce, tedy vedení veškeré spirituální a temporální správy diecéze a hlavně koncipování a zajištění směrů a intencí, v nichž se má nadále působení církve v zemi rozvíjet. Tady musel být maximální pořádek s důrazem na reformní působení duchovenstva – i proto, aby česká církev dostala úloze, kterou od ní ve své politické koncepci panovník očekával.

V zajištění chodu svěřené diecéze mohl Arnošt navázat na dílo svého předchůdce. Existovala zde už správní síť duchovenských institucí místního i centrálního charakteru a vžily se pravidelné diecézní synody. Přesto znamenaly Arnoštovy zásahy zásadní změnu v tom, že byl vytvořen systém s jasně vymezenými kompetencemi a vzájemným provázáním institucí. Arnošt při tom zužitkoval svou znalost práva v teorii i praxi. Své centrální úřady podepřel psanými instrukcemi a osobně sledoval jejich činnost tak dlouho, dokud se nevžila. Písemné zachycení se u všech centrálních úřadů stalo samozřejmou zásadou. Přímým vzorem tu byl systém institucí a praxe kurie, které Arnošt znal a dovedl je přizpůsobit domácím potřebám. Pro nový pražský metropolitní obvod vypracoval systematická provinciální statuta (1349),<sup>12</sup> psaný zákoník pro duchovenstvo, který vycházel z obecně platných norem kanonického práva, aplikovaných na místní poměry. V následujících letech ho podle potřeby ještě upřesňoval a v detailech doplňoval. Než ale k sestavení zákoníku přistoupil, seznámil se osobními nebo pomocí delegátů provedenými vizitacemi se stavem a potřebami své provincie, aby pravidla co nejlépe přizpůsobil. Celý systém, který Arnošt vyvolal v život, byl tak progresivní, že se v praxi uplatňoval (s určitou redukcí objemu za dvojnásobí v zemi,

*Detail postavy Arnošta z Pardubic na deskovém obraze Kladské madony. Arnošt nechal obraz pořídit pro johanitský, dnes farní kostel v Kladsku po roce 1344. Jako fundátor na něm klečí v levém dolním rohu obrazu před Pannou Marií s Dítětem. Přes nádherné modré a zdobené roucho má na ramenou položené pallium jako symbol spojení s papežstvím a tím s Kristem. Všechny ostatní odznaky svého církevního úřadu – berlu, pontifikální rukavice a mitru, položil na stupně Mariina trůnu. Pouze kříž jako symbol víry zůstal vztyčený.*



ale i tehdy zůstal v podstatě zachován) až do změn tridentského koncilu a novověkého byrokratického úřadování.

V tomto nikoliv bezduchem administrativně správním systému, vypracovaném prvním arcibiskupem, spočíval základ stability církevních poměrů, oné reformy, jak ji pro své potřeby vyžadoval Karel IV. Jak si s tím metropolita poradí, bylo výlučně jeho věcí, nikde neexistuje doklad, že by mu do interních církevních záležitostí král nějak zasahoval – nicméně bylo zřejmé, že mu na výsledku záleželo a že ho od arcibiskupa v zájmu své země a své širší politiky očekával. V tomto smyslu se tu poprvé (a snad i naposledy) uskutečnil rovnocenný vztah mezi králem a biskupem. I v našich zemích mělo nezasaňování panovníka do spirituálních či lépe řečeno svátostných záležitostí svou dlouhou tradici. Za Karla a Arnošta však poprvé král vědomě a pozitivně akceptoval formu, kterou byl obsah církevního působení uváděn do praxe. Do budoucna už nikdy nemohl být pražský arcibiskup pouhým pomocníkem nebo služebníkem krále pro církevní či duchovenské záležitosti, ale vždy jen partnerem – ať již rovnocenným, nebo slabším či nežádoucím.

Roztříštěnější a méně soustavné doklady jsou k dispozici pro sledování Arnoštovy role přímého panovníkovra rádce. Účast jednotlivců při jednáních kolem krále lze nejlépe sledovat ze svědečných řad významnějších listin. Z nich vidíme, že Arnošt byl téměř nepřetržitě v Karlově okolí především ve čtyřicátých letech; později se jeho účast soustřeďuje spíše na významnější případy. Koresponduje to i s mírou Arnoštovy angažovanosti při jeho vlastních duchovenských povinnostech na jedné straně a s pracovní intenzitou počátečních let vlády Karlovy na straně druhé. V jistém smyslu lze říci, že Arnošt přibližně od padesátých let „povýšil“ pouze na podíl při vyřizování těch nejdůležitějších věcí nebo zastupování jen v opravdu závažných případech. Dokládají to i jeho diplomatická poselstva ke kurii, jimiž byl pověřován pouze v případech značně choulostivých. Při Karlově první korunovační jízdě Arnošt do Říma nedejel, protože ho král zanechal jako svého zástupce v Sieně, aby uklidnil město po jednom z převratů.<sup>13</sup>

Ve vztahu Arnošta ke Karlovi nešlo jen o rádcovství, ale mnohdy je možné mluvit i o spolupodílu, jak názorně ukazuje příklad univerzity. Byl to bezpochyby panovník, kdo vysoké učení založil a zaštitil. Nicméně opatřit profesorský sbor pro čtyři fakulty, uspořádat výuku, zajistit pro její běžný provoz dostatek hmotných prostředků, to už patřilo k povinnostem univerzitního kancléře, jímž se stal arcibiskup Arnošt. Ten z vlastního zájtku znal prostředí jedné ze škol, jež se stala pro pražskou vzorovou, totiž bolognské, a znal se i s jejími profesory a absol-



*Majestátní pečeti Arnošta z Pardubic byly celkem tři. Jejich tvůrci na nich uplatnili bohatou gotickou architekturu biskupova trůnu a po jeho stranách dva znaky: (arci)biskupství (břevno) a rodový znak držitele pečeti. Toto pojetí již zůstalo trvale v platnosti. Na druhém typu majestátní pečeti Arnošta z Pardubic jako arcibiskupa (z ramen mu splývá pallium) byla poprvé pro zdůraznění spirituální funkce hierarchie vyměněna berla v jeho levici za kříž. Opěradla rukou na biskupově trůnu jsou v tomto jediném případě ukončena symbolickými lvími hlavami.*





*Arnošt z Pardubic užíval i menší pečeť, v jejímž poli byla v gotické architektuře zobrazena svěťice Máří Magdaléna, kterou pozdvihuje k nebi šest andělů. Pod scénou z legendy je zpodobněn arcibiskup a jeho znaky.*

venty, které proto mohl pro Prahu snadněji získat. Byl to Arnošt, kdo převedl univerzitu přes obtížné prvotní období, jež skončilo sestavením prvních statut vysokého učení, která kancléř vydal 10. dubna 1360. O jak blízké sepětí kancléře a školy šlo, ukazuje i skutečnost, že nejstarší dochovaný absolventský diplom vydaný univerzitou (1359) byl stylizován a sepsán v arcibiskupské kanceláři a zapsán v jejích registrech. Teprve když se vysoké učení konsolidovalo natolik, že se – už po Arnoštově smrti – mohlo stát plně samosprávným, uvolnila se jeho vazba na arcibiskupství.

Můžeme jen hypoteticky naznačit, v čem asi spočívaly další Arnoštovy podněty určené panovníkovi. V praktickém provedení to byly, vedle vlastní duchovenské oblasti, především záležitosti dalekého kulturního dosahu, jako tomu bylo už u založení univerzity. V ideovém smyslu můžeme ale s Arnoštovou iniciativou počítat všude tam, kde nešlo jen o denní politickou praxi panovníka, byť s dlouhodobými perspektivami, ale kde se na jeho zakladatelském díle měl spolupodílet myšlenkový svět křesťanství. Idea a realizace Karlštejna jako hradu je jistě záměr panovníka. Vnitřní náplň hradu, jeho kaple a ikonografický program jeho fresek však předpokládaly Arnoštovo výsostné teologické vzdělání.<sup>14</sup> Podobně již byla oceněna skutečnost a praxe provinciálních statut jako psaného zákoníku, která mohla podnítit ideu sestavit zemský zákoník, *Maiestas Carolina*.<sup>15</sup>

Arnošt z Pardubic se sám výrazně angažoval jako zakladatel nových církevních institucí, klášterů, špitálů, v jednom případě i kapituly (u sv. Apolináře na Novém Městě pražském, kde šlo přenesení staré knížecí kapituly v Sadské). Vesměs se tyto počiny stýkaly se zakladatelskou iniciativou Karla IV., ale nezávisely na ní. Souvislost spočívá v řádové příslušnosti klášterů, které Arnošt všechny určil pro řeholní kanovníky sv. Augustina. Navazoval tak na existenci roudnické kanonie, založené jeho předchůdcem, ale i Karel IV. založil pro tento řád novou instituci na Karlově na Novém Městě pražském. Z Arnoštových fundací se žádá netýkala pražských měst a okolí, ale vesměs byly umístěny ve vzdálenějších oblastech, dosud nezaplňených kláštery či jinými velkými církevními institucemi. Šlo o Jaroměř, Kladsko, Sadskou a Rokycany.

Pro Arnošta samého se vedle Praze blízké Roudnice stala nejdůležitější kanonie v Kladsku, kde se nechal i pohřbit. V Kladsku, ale hlavně v Roudnici

*Na sekretu Arnošt z Pardubic využil opět motivu Máří Magdalény, zde, podle evangelia sv. Jana, jako symbolu církve, která zvěstuje vzkříšení Kristovo. Scéna *Noli me tangere*, nedotýkej se mne, převzala na starším typu sekretu scénu způsobem, jak ji zobrazil i Giotto: svěťice klečí před vzkříšeným Kristem, který má v ruce vítězný praporec. Mladší typ sekretu scénu stranově otočil, aby odpovídala heraldickým pravidlům, kdy čestnější místo na heraldicky pravé straně je vyhrazeno důležitější postavě Kristově.*

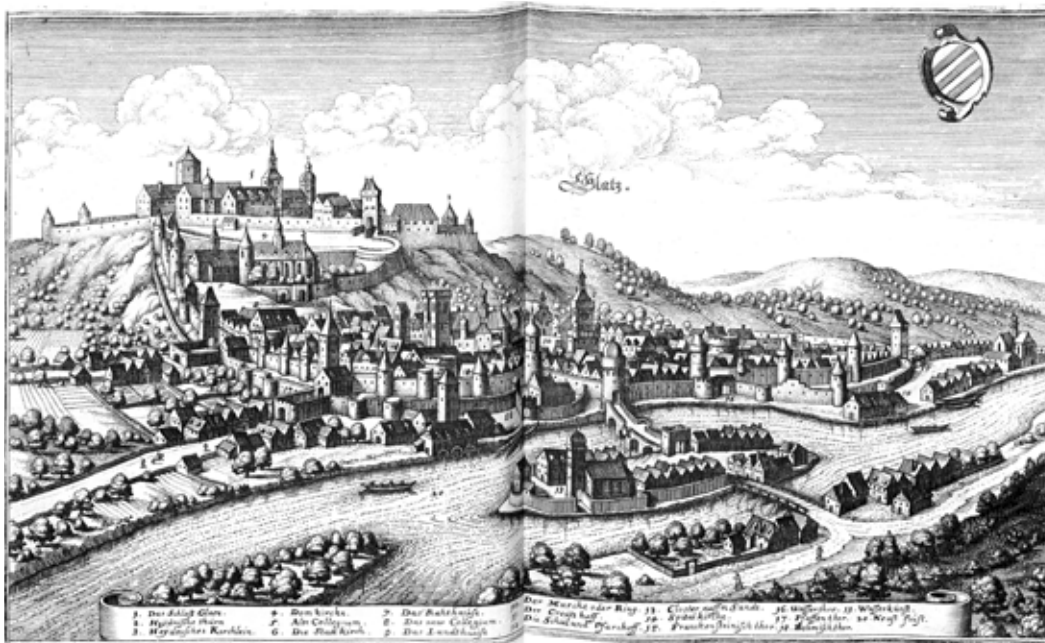


působila i jeho dílna, v níž byla vytvořena řada užitekových i nákladnějších rukopisů; umělecky nejcenější kodexy souvisely svým vznikem s dvorskou dílnou.<sup>16</sup> Mimo Prahu Arnošt založil také tři špitály: v Libáni, Příbrami a Českém Brodě. Umístil je vesměs v lokalitách patřících k arcibiskupským, eventuálně k rodovým statkům. Jsou v jistém smyslu výrazem péče o poddané, podobně jako zakládání zahrad a drobnějších rybníků roztroušených po celé zemi, jež měly zabezpečit na dálkovém trhu nezávislý zdroj některých druhů potravin.

Můžeme zalitovat, že vzhledem ke svým znalostem i intelektu po sobě Arnošt nezanechal žádné literární dílo. Nicméně je to při jeho pracovním nasazení pochopitelné – a srozumitelné je i to, že psaní považoval ve své situaci za vedlejší, příliš soukromou záležitost, než aby na ni plýtval časem. Zanechal po sobě jen několik drobných spisků, spíše poznámek, jež mají vesměs až mystické zaměření. To platí zvláště o jeho Vidění, ve kterém vylíčil svůj zážitek z chlapeckých let v kladské škole, kdy se od něho, jak říká, s oškli-  
 vostí odvrátila Madona. Vidění sepsal až v závěru života, kdy ležel nemocen v Roudnici, a jeho uveřejnění spojil se svým testamentem. Poté, co zkolaboval během svatodušních bohoslužeb v Budyšíně, kde se právě zdržoval Karlův dvůr, se nechal převézt do Roudnice, kde zemřel 30. června 1364.



Necelé dva měsíce po Arnoštově úmrtí papež Urban V. jmenoval 23. srpna 1364 jeho nástupcem Jana z Vlašimi, zvaného Očko.<sup>17</sup> Kandidátův otec, Jan z Kamenice, byl ve službách krále Jana Lucemburského jako notář jeho dvora.<sup>18</sup> Predikát z Vlašimi se v rodě objevuje až po roce 1363, kdy další Janův syn Michal koupil Vlašim a oba bratři se pak nadále podle ní psali. Další z bratří, Pavel, písař královské komory, koupil někdy před rokem 1370 hrad Jenštejn a stal se zakladatelem další větve rodu.



Rytina Kladska z roku 1650. Ve stráni pod hradem je zachycena ještě augustiniánská kanonie, založená Arnoštem v Pardubic v roce 1350 a zrušená roku 1595. Sakrální stavba uvnitř města, která má dvě rovně zakončené věže, je johanitský, dnes farní kostel, v jehož škole začalo Arnoštovo vzdělání a kde je pohřben. Další věž patří radnici.





*Majestátní pečeti Jana Očka z Vlašimi navazují na druhý arcibiskupský typ pečeti Arnoštovy, pouze zmizely lví hlavy. V druhém typu Očko užil mimořádně bohatou gotickou architekturu, jež zaplnila celý prostor pečetiho pole. Arcibiskupova postava na trůnu mírným pohybem natočila dolní část těla vpravo. Tato podoba pečeti zůstala bez výraznější změny zachována i za Jana z Jenštejna.*

Jan Očko, snad vrstevník, v každém případě blízký druh Karla IV., byl spjat s panovníkem po celý svůj život. Na jeho přimluvu získal 12. prosince 1342 spolu s jedenácti dalšími osobami z blízkého okolí kralevice (a následujícího dne ještě čtyři další lidé) papežskou provizi na některý kanonikát.<sup>19</sup> O necelé dva roky později byl společně s větším českým poselstvem v Avignonu při jednáních o vzniku arcibiskupství. Tehdy si tam vyžádal formálně běžnou dispens<sup>20</sup> hned ze dvou kanonicko-právních nedostatků: z právně nelegitimního původu a z vady na levém oku.

Z žádosti o dispens se dozvídáme, že u manželství Očkova otce Jana z Kamenice šlo o takzvané tajné manželství (to znamená uzavřené před knězem, ale beze svědků), nicméně celoživotně dodržované, s více potomky; jeho syn-duchovní ho sám považoval za regulérní a platné. Když otec zestárl, přijal se souhlasem své manželky všechna nižší svěcení a stal se podjáhmem. Syn, v tu dobu již kněz a dokonce probošt královské kaple či kapituly u Všech svatých na Pražském hradě (od jejího konstituování v roce 1340), zvolený kanovník v pražské kapitule (zatím bez prebendy) a kanovník kapituly ve Vratislavi a na Mělníce, se snad při tehdejších svém prvním pobytu u kurie teprve dozvěděl o možné právní závadě svého původu a snažil se vše urovnat i z ohledu na svůj vztah k panovníkovi a snad i na očekávanou budoucnost. Vždyť interval mezi vydáním dispense a listiny o zřízení arcibiskupství byl jen deset dní. Při žádosti o dispensi z vady na levém oku uvedl, že se na něm objevila *macula*, skvrna, nejspíše zákal, kterou mu jakýsi pařížský lékař slíbil odstranit. Místo toho budoucí arcibiskup na své levé oko zcela oslepl, [*medicus*] *oculum totaliter destruxit*.<sup>21</sup> Pokusil-li se snad Očko o záchranu svého oka v Paříži cestou ke kurii, či šlo už o starší záležitost, to musíme nechat jen dohadům.

Na sklonku roku 1346 získal Jan, tehdy familiář a sekretář krále Karla, na panovníkovu přimluvu pražskou prebendu po kardinálu sv. Cecílie Guidovi.<sup>22</sup> Po úmrtí olomouckého biskupa Jana Volka se vlivem téhož krále stal jeho nástupcem právě mladý Jan z Kamenice.<sup>23</sup> Jako elekt se uvádí od poloviny listopadu 1351 do poloviny dubna následujícího roku. Již tehdy patřil mezi trojici králi nejvěrnějších, kteří měli vyšetřit podmínky pro zamýšlený vznik severočeského biskupství.<sup>24</sup> Podle kronikáře Beneše Krabice přijal Očko, stále králův sekretář, biskupské svěcení v pražské katedrále z rukou arcibiskupa Arnošta.<sup>25</sup> Po jeho úmrtí ho pražská kapitula 12. července 1364 zvolila a papež na královu žádost 23. srpna téhož roku jmenoval metropolitou v Praze. S papežským souhlasem se správy provincie ujal ihned, i když mu pallium doručil špýrský biskup až někdy před koncem roku. Následujícího roku jej 28. května jmenoval Urban V. stálým papežským legátem v diecézích jeho provincie a ve třech sousedících diecézích německých. V tomto případě ovšem nešlo o osobní vyznamenání ani o uznání zásluh nového arcibiskupa, ale jen o Karlovo využití vhodné situace při jednání s Urbanem V., aby dosáhl církevního sjednocení zemí, kterým vládl.

V tom okamžiku ale musel Očko vést nejen pražskou provincii, ale celý svůj legátský obvod tak, aby odpovídal Karlovým představám vzorového území, jímž je možno argumentovat. Jan Očko nebyl tvůrčí osobností jako jeho předchůdce, nejspíše mu také chybělo jeho vrcholné vzdělání (při-

nejmenším o něm nic nevíme), ale dokázal pokračovat na předchůdcem vybudovaných základech, kterým porozuměl a uměl je rozvíjet.

Ještě jako olomoucký biskup připravil v Arnoštových intencích roku 1352 statuta pro tamní kapitolu<sup>26</sup> a jednotlivými dílčími normami pro správní instituce pokračoval i v Praze. Ke dvěma řadám arcibiskupských register z Arnoštovy doby, ke konfirmačním a erekčním knihám, připojil ještě takzvaná soudní akta, jejichž vedením pověřil svého osobního písaře Jana z Pomuku, pozdějšího generálního vikáře a martyra. Během jeho episkopátu je statuty doloženo osm synod. První z nich z roku 1368 už reagovala na legátskou hodnost a její statuta měla platnost v celém obvodu legátství. Synodální usnesení z Očkovy doby zpočátku pokračovala v linii těch Arnoštových – ve smyslu základních právních ustanovení; ke konci jeho episkopátu už v nich začaly převažovat reakce na momentální potřeby v diecézi.<sup>27</sup>

Při hospodářské správě biskupství jsou poněkud hojněji než dříve doložena drobná Očkova rozhodnutí o organizačním a správním zajištění statků, o pronájmu, emfyteuzi, prodeji či o zajištění náprav. Spíše z osobní než arcibiskupské iniciativy založil Jan Očko ještě jako olomoucký biskup v Praze pod Vyšehradem špitál Pokory Panny Marie pro zchudlé šlechtice. Snad ho k tomu vedly osobní či rodové zkušenosti, kdy jeho otec, snad nižší, ale hlavně zchudlý šlechtic, se musel tvrdě probíjovat k lepšímu postavení svému i své rodiny. Další špitál, sv. Antonína vyznavače a Alžběty vdovy, pak Očko založil roku 1375 a dotoval z vlastních dědičných statků. Ten byl určen opět pro chudé, tentokrát kleriky a žáky, a umístěn na Hradčanech před vchodem do Hradu.<sup>28</sup> Očkovy špitály se svým zaměřením a umístěním v Praze lišily od tří špitálů Arnoštových rozložených po celé zemi a lišil se i leitmotiv obou hierarchů při jejich založení. K vlastním stavbám Jana Očka patřilo rozšíření biskupského dvora na Malé Straně a vybudování kaple v jeho prvním patře (vysvěcena 17. listopadu 1370), dokončení stavby věže v roudnickém hradě a kostela sv. Jiljí na Starém Městě. V katedrále vystavěl jednu z chórových kaplí, stejně jako všichni nejvýznamnější mužové Karlova bezprostředního okolí, včetně Arnošta z Pardubic. Svou kapli nechal Očko zasvětit patronům vzývaným při očních chorobách, sv. Erhardu a Otýlii, a určil ji do budoucna jako místo svého pohřbu. Rovněž faktická realizace kláštera augustiniánů kanovníků v Rokycanech, který založil, ale nestačil už uvést do provozu Arnošt z Pardubic, byla dílem Jana Očka.

Do doby episkopátu Jana Očka však spadá především pokročilý stavební ruch v pražských městech a pokračování přestavby pražské katedrály v gotickou. Na přání Karla IV. měl podle papežského privilegia světit nové sakrální prostory, klášterní a kostelní stavby a oltáře, pouze pražský arcibiskup.<sup>29</sup> Důvodem jeho žádosti byla zřejmě snaha, aby císařská založení v pražské rezidenci mohla být vysvěcena legátem, tedy z přímé papežské moci.

Po celý svůj život zůstal Jan Očko ve velmi blízkém vztahu ke Karlu IV., avšak v jiné poloze než Arnošt z Pardubic; byla méně samostatnou a méně tvůrčí,<sup>30</sup> ale v něčem osobnější. Krále doprovázel na většinu jeho cest po zemích Koruny, do Švýcarska, do Říše, na římské tažení 1354–1355, svědčil na jeho listinách, ale také se ve významnějších případech přímo podílel na jejich kancelářském vyhotovení; ručil též za královy finanční závazky nebo



*Jan Očko z Vlašimi († 1380) byl jako fundátor pohřben v kapli sv. Erharda a Otýlie, dnes Vlašimské, druhé kapli od centrální císařské na jižní straně Svatovítské katedrály. Tumba vysokého církevního hierarchy je dílem stejné huti jako náhrobky českých knížat a králů z přemyslovského rodu. Stěny kaple zdobí fresky mistra Oswalda z let 1378–1380. Na východní je Jan Očko zobrazen jako biskup Erhard, který křtí sv. Otýlii, na západní klečí, již jako kardinál, před Bolestným Kristem*

dluhy. Při trvalé přítomnosti v Karlově okolí (včetně doby olomouckého působení) patřil k jeho stálým a pohotovým poradcům. Vrcholným projevem osobní důvěry panovníka vůči Očkovi byl bezpochyby fakt, že mu Karel svěřil podíl na výchově svého nejstaršího syna a dědice, Václava IV. Když král roku 1368 odjížděl na svou druhou římskou cestu, pověřil arcibiskupa správou Dolní Lužice a ustanovil jej jako poručníka prince Václava.

Arnošt a Jan Očko tvoří jednotu: oba dostali vysokému nároku, jaký císař v zájmu své politické linie kladl na pražského metropolitu. První to udělal samostatným a tvůrčím způsobem, druhý v začaté linii dokázal pokračovat. Jan Očko se postaral ale i o to, aby jeho synovec a časem nástupce, Jan z Jenštejna, dostal to, co jemu samému chybělo, totiž vysoké vzdělání a evropský kulturní rozhled. Ve prospěch synovce také 17. září 1378 na úřad pražského metropolity rezignoval. Urban VI. ho pak jmenoval kardinálem knězem baziliky dvanácti apoštolů, ale až 6. března 1379 mu odznaky nové hodnosti přinesl do Prahy legát Pileus da Prata. Mezitím zemřel Karel IV. a na ještě úřadujícím arcibiskupu Očkovi bylo zorganizovat pohřební slavnosti (15. prosince 1378). Jednou ze dvou smutečních promluv při zádušní mši pověřil tehdy Jana z Jenštejna.<sup>31</sup> Dlouhý život již nečekal ani Jana Očka – zemřel 14. ledna 1380.



Pražští biskupové se během vlády Jana a Karla Lucemburských vymanili ze svého podřízeného postavení vůči českému panovníkovi. Místo služby králi a po nezdařeném pokusu suplovat chybějící stálo panovnickou moc nastoupila spolupráce a věcně odlišná odpovědnost za shodné teritorium. Každý ze tří

sledovaných hierarchů to v závislosti na svých lidských vlastnostech a schopnostech dělal jinak. Svou roli přitom hrála i míra jejich vzdělání a evropského rozhledu. Ty se do budoucna, za předpokladu dosavadní vládní linie, ukázaly nepostradatelnými, ale v případě její změny mohly skrývat nebezpečí. Právě tato druhá varianta pak nastala.